

ANTOLOGI

VAD HAR HÖGRE UTBILDNING MED HEDERSRELATERAT VÅLD OCH FÖRTRYCK ATT GÖRA?

Redaktör: Marie Karlsson-Tuula

VAD HAR HÖGRE UTBILDNING MED HEDERSRELATERAT VÅLD OCH FÖRTRYCK ATT GÖRA?

Redaktör: Marie Karlsson-Tuula

Vad har högre utbildning med hedersrelaterat våld och förtryck att göra?

Redaktör: Marie Karlsson-Tuula

Antologien är utgiven av Karlstads universitet i samarbete med GAPF

urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kau:diva-82469

ISBN 978-91-7867-186-1 (tryck)

ISBN 978-91-7867-187-8 (pdf)

© Författarna

Karlstads universitet

651 88 Karlstad

054 700 10 00

Omslagsfoto: Leif Åbjörnsson

Tryck & layout: Universitetstryckeriet, Karlstad 2021

Fadimes tal till riksdagen

Mitt namn är Fadime och jag är 25 år gammal. Jag har blivit inbjuden hit idag för att berätta om mina erfarenheter av hur det kan vara att leva som utländsk tjej i Sverige, med dess lagar, seder och kultur. Hur svårt det är att balansera mellan familjens krav och förväntningar och det svenska samhället som står för helt andra värden och synsätt.

Jag har tänkt dela med mig av mina upplevelser och hoppas att ni genom dem får förståelse och kunskap och hur utsatta invandrartjejer kan vara. Det är inte min avsikt att peka ut någon syndabock utan jag vill hjälpa er att förstå hur och varför konflikter som dessa kan uppstå, både ur min egen synvinkel och min familjs.

Men jag vill börja med att poängtera att kvinnoförtryck inte endast drabbar flickor från Mellanöstern utan att detta förekommer även bland många andra familjer, från andra delar av världen.

Jag föddes i en liten by nära staden Elbistan i den kurdiska delen av Turkiet. Mina föräldrar ägde mark och försörjde sig på lantbruk och djurskötsel, vilket vi i familjen arbetade gemensamt med, sida vid sida. Vi var en enda stor och lycklig familj med klara roller och uppgifter. Visserligen hade vi inget materiellt överflöd men vi hade en varm gemenskap.

När jag var sju år gammal flyttade vi till Sverige, av ekonomiska skäl. Till en början var allt frid och fröjd men ju äldre jag blev, desto mer förbud började mina föräldrar sätta upp. De första tecknen jag märkte var att jag inte längre fick leka med mina svenska kamrater,

eller delta i aktiviteter utanför skolan. Jag skulle gå direkt hem och hjälpa min mor med hushållsbestyren och uppfostras till en fin flicka.

Mina föräldrars syn på skolan var att det var bra om jag kunde lära mig att läsa och skriva för att bli deras länk ut i det svenska samhället eftersom de själva var analfabeter. Men några högre studier än så ansåg de inte att jag behövde. Man behöver ingen utbildning för att ta hand om man och barn.

När jag kom upp i tonåren ville mina föräldrar att jag skulle åka ner till Turkiet och gifta mig med någon av mina kusiner, precis som mina äldre systrar hade gjort. Jag vägrade att finna mig i detta. Jag kände mig alldeles för ung och omogen för ett sådant stort beslut. Dessutom ville jag själv få bestämma vilken man jag skulle dela mitt liv med.

Det synsätt som mina föräldrar hade var att familjen och släkten skulle stå i centrum, varför jag måste tänka på familjen bästa framför mitt eget välbefinnande. Det är bättre att en person lider än att en hel familj och släkt lider. Men till skillnad från mina föräldrar levde jag i och var en del av det svenska samhället. Jag gick dagligen i svensk skola, åt svensk mat, hade svenska kompisar och tittade på svensk tv.

Självklart var jag påverkad av de synsätt och värderingar som rådde här. Jag började därför tänja mer och mer på gränserna. Jag fortsatte att träffa mina svenska kamrater, fika på kaféer och komma hem senare än den utsatta tiden.

Jag hade ju mina egna drömmar och mål här i livet. Jag ville sätta upp mina egna villkor för mitt liv, göra mina egna misstag och lära mig av dem. Och jag ville stå på mina egna två ben och ta ansvar för mina egna handlingar. Inte låta någon annan bestämma över hur jag skulle tycka, tänka och handla. För mig var det dessutom oerhört viktigt att få utbilda och utveckla mig som person. För er är detta säkert inget konstigt, eftersom det är det svenska levnadssättet, men för min familj var det något oerhört skrämmande.

Deras uppfattning om svenskar och det svenska levnadssättet var att de var lösaktiga och att de varken hade kultur, moral eller etiska värderingar. Det enda de gjorde var att dricka, gå ut och dansa och ha fria sexvanor. Dessutom såg de att svenskar inte hade någon som helst respekt för familjelivet eftersom de skilde sig till höger och vänster.

Dessa uppfattningar hade de skapat sig utifrån sina egna förutfattade meningar. De kände ju inte några svenskar och de ville inte heller umgås med dem. Till en början balanserade jag mellan de kurdiska traditionerna och kraven som fanns på mig ute i det svenska samhället. Jag var enormt kluven och enormt förvirrad och jag var tvungen att leva ett dubbelliv, allt för att tillfredsställa båda kulturernas förväntningar på mig som ung kvinna.

Men så en dag hände det som inte fick hända. Jag träffade en svensk man. Han hette Patrik, och Patrik och jag förälskade oss i varandra. Till en början var jag livrädd för vad detta skulle innebära för mig och jag förklarade för honom vilka förutsättningar som måste gälla. Mina föräldrar fick inte under några som helst omständigheter veta något om oss.

Trots riskerna valde vi att inleda ett förhållande, även om det innebar att vi endast kunde träffas inom fyra väggar och ständigt leva med skräcken att bli upptäckta. Efter ett års förhållande var vi trötta på att jämt träffas inomhus och smyga med vår kärlek och började bli alltmer oförsiktiga.

Vi började stegvis visa oss ute tillsammans på ställen där vi kunde vara någorlunda säkra på att inte träffa på någon i familjen eller släkten. En dag ledde vår oförsiktighet till att vi upptäcktes av min far, som självklart exploderade av ilska och började slå på mig och Patrik.

Hans reaktion var för mig fullt förståelig. Som far och familjeöverhuvud är det hans uppgift att vaka över familjens heder. Han ska värna om och skydda kvinnliga släktingars sexuella uppförande och se till att döttrarnas oskuld är bevarad fram till giftermålet. Om den nyblivne maken till hans döttrar får veta att hon inte är oskuld på bröllopsnatten kan han direkt kräva skilsmässa.

Än idag överlämnas det blodfläckade lakanet till brudens svärmor så att hon kan visa sin omgivning att de fått en ärbar och ren kvinna. Eftersom familjen förstod att vi var ett par kunde de snabbt dra slutsatsen att jag inte längre hade kvar min oskuld.

För dem innebar detta att jag aldrig skulle kunna ... att de aldrig skulle kunna gifta bort sin dotter på det sedvanliga sättet, med en kurdisk man. Vilket enligt dem var meningen med livet för mig? Jag

hade dragit skam över familjen och hotade deras ställning gentemot deras omgivning. Jag hade gjort något oförlåtligt, något som aldrig tidigare hade gjorts i min släkt.

Det skakade om deras värld och skrämde livet ur dem. I deras ögon hade jag alltså förvandlats från en fin kurdisk flicka till en uppkäftig hora som trodde att hon var något bara för att hon levde i Sverige. De var tvungna att bevisa för sin omgivning att de kunde hantera problemet, för att bevara sin heder. Ett beteende som mitt måste straffas och skulden skulle betalas i blod.

Ensam och övergiven av familjen blev jag tvungen att snabbt lämna Uppsala för att jag visste att om de fick tag på mig skulle de ta livet av mig. Jag flyttade upp till Sundsvall. Mina föräldrar spårade upp mig ganska snabbt och fick reda på var jag befann mig.

Männen i släkten började ringa och hota mig per telefon. De talade om för mig att jag aldrig skulle komma undan med det här. Min lillebror fick till uppgift att ta livet av mig. Varför just han blev utvald var naturligt, han var omyndig och riskerade inte att dra på sig något högre straff. Dessutom var det hans uppgift, som enda sonen, att se till att hans systrar höll sig inom kulturens ramar.

Hoten blev allt allvarigare ju längre tiden gick, och ju mer jag stod på mig och vägrade underkasta mig, desto värre blev det. Till slut stod jag inte ut längre utan beslöt mig för att vända mig till polisen för att få skydd och informera dem om min situation så att de skulle vara insatta i fall något skulle hända mig.

Till min stora förskräckelse tog polisen mig inte på allvar, för dem var min berättelse som en påhittad saga. Deras enda råd till mig var att jag skulle vända mig till min familj och tala om för dem att de minsann inte fick hota mig, att de skulle respektera de svenska lagarna och sederna. Polisen förstod sålunda inte allvaret i min situation och deras oförstånd blev till ett, enligt mig, respektlöst och kränkande beteende.

Vad förväntar du dig av oss? Vi har inte råd att tillhandahålla dig en vakt som bevakar dig dygnet runt, blev polisens svar till mig. Med tungt hjärta gick jag från polisstationen utan att ha fått någon som

helst hjälp. Jag var helt enkelt tvungen att hjälpa mig själv bästa jag kunde.

Som en sista utväg vände jag mig till massmedia för att få hjälp, och detta kom att bli mitt effektivaste skydd. Min tanke var att skapa debatt kring problematiken och därigenom se till att strålkastarna var riktade mot min familj. På så sätt försökte jag få dem att backa undan. Och mitt fall fick stor uppmärksamhet eftersom det var under samma period som ett flertal andra fall av hedersgärningar blev omskrivna.

Fallet Sara i Umeå var det mest omtalade. Hon var, liksom jag, en tjej från Mellanöstern. Hon ströps av sina kusiner för att hon ville leva sitt eget liv. Av samma anledning blev också en tjej från Stockholm knivskuren av sina släktingar. Jag valde att uppriktigt berätta om de förhållanden utländska tjejer var tvungna att leva under här i Sverige. Jag blev en tröst och ett ansikte för de tjejer som levde under förtryck och som riskerade att bli utstötta eller dödade om de inte underkastade sig sina familjers vilja och levnads sätt.

Vid ett nytt försök att få polisens uppmärksamhet hade jag turen att få komma i kontakt med en polis som hade erfarenhet av att jobba med utländska kvinnor som var hotade och misshandlade av sina män. Han förstod direkt allvaret i min situation och informerade mig om mina rättigheter som utsatt. Men tyvärr kunde inte polisen erbjuda mig någon mer handfast hjälp än larpaket och skyddade personliga uppgifter, eftersom det inte gått längre än till olaga hot.

Jag tog emot larpaketet men tackade nej till att byta namn och gömma mig. Vad var mitt brott? Varför skulle jag gömma mig? Mediekarusellen ökade sedan lavinartat. Jag blev fullkomligt bombarderad av journalister från en stor mängd av Sveriges tidningar och radio. Jag medverkade bland annat i en dokumentär som Folkhälsoinstitutjonen gjorde i utbildningssyfte, och i TV-programmet Striptease.

Min anmälan mot min far och bror ledde slutligen till rättegång. Min far fälldes för olaga hot och min bror för olaga hot och misshandel. Direkt efter rättegången åkte jag med krossat hjärta tillbaka till Sundsvall. Tanken på att jag aldrig skulle få ha en relation med min familj smärtade mig. Och jag saknade min mor något så oerhört. Jag önskade inget högre än få vara i hennes famn igen, men jag visste

att det var en omöjlighet. Eftersom hennes uppgift som mor var att uppfostra mig till en lydig och fin flicka och detta hade misslyckats så fick hon skulden för det.

Hon kunde inte heller ställa sig på min sida eftersom situationen för henne då skulle förvärras ytterligare. Hon anklagade sig själv. Idag bor jag och pluggar i Östersund. Jag studerar till socionom så att jag kan fortsätta mitt arbete med att hjälpa flickor som har problem som jag gått igenom, som jag själv har haft. Och idag känner jag mig stark och stabil men det har tagit en lång tid att komma dit där jag är i dag.

Jag har fått ge upp hela min bakgrund och börja om från början med att bygga upp mig själv, min identitet. Jag har lyckats skapa mig en plattform på vilken jag står med mina två egna ben. Jag har kämpat så mycket för att komma dit och har betalat ett väldigt högt pris. Min trygghet finner jag hos mina vänner som har blivit min nya familj. Trots att jag fått betala ett högt pris så ångrar jag inte att jag tog mitt beslut att ta min frihet och gå.

Självklart är jag mycket ledsen över det som hänt och det som jag har förlorat, men jag varken är eller tänker bli bitter över det som hänt, för i så fall känns det som att allting skulle ha skett till ingen nytta. Min familj har förlorat sin heder och en dotter och jag har förlorat alla mina nära och kära.

Med facit i handen så tror jag att det inte hade behövt gå så långt som det har gjort i mitt fall. Hade mina föräldrar fått stöd och hjälp från en nationell organisation, exempelvis Kurdiska föreningen, så hade det inte behövt bli så här.

Hade samhället tagit sitt ansvar och hjälpt mina föräldrar att bli mer delaktiga i det svenska samhället så hade detta kanske kunnat undvikas.

Det som har hänt mig är inget som man kan göra någonting åt men jag tror att det är viktigt att lära sig någonting av det och göra någonting i framtiden, så att sådana här fall inte upprepas.

Jag har valt att berätta min historia här för er i dag i förhoppning om att det kan hjälpa andra invandrartjejer, så att inte fler behöver gå igenom det jag har fått göra. Om alla drar sitt strå till stacken behöver sånt här inte upprepas. Oavsett vilken kulturell bakgrund man har bör

det vara en självklarhet för varje ung kvinna att både få ha sin familj och det liv man önskar sig. Men tyvärr är det ingen självklarhet för många tjejer. Och jag hoppas att ni inte vänder dem ryggen, att ni inte blundar för dem.

Tack för att ni lyssnade.

Fadime Sabindal

Förord

Vid Fadimegalan i januari i 2020 blev jag utsedd till goodwill-ambasador för Riksorganisationen GAPF för år 2020. GAPF är en politiskt och religiöst obunden sekulär och ideell förening som arbetar mot hedersrelaterat våld och förtryck. Organisationens namn är taget från Pela Atroshi och Fadime Sahindal som är två av Sveriges mest kända och uppmärksammade offer för hedersmord.

Redan vid nomineringen började jag fundera över vad jag skulle kunna tillföra organisationen. Jag fastnade tidigt i utbildningsfrågan, dels för att jag under min yrkesverksamma tid som extra åklagare, polischef och hovrättsdomare stött på frågor som praktiskt varit svåra att hantera gällande hedersrelaterat våld och förtryck. En annan omständighet som ledde mig in på utbildningsfrågor inom området hedersvåld var att det hade kommit en ändring i Högskoleförordningen under den förra regeringens jämställdhetspolitiska målsättning med styrning av insatser under åren 2017–2026.

Förberedelser för denna ändring anges i skrivelsen, *Makt, mål och myndighet – en feministisk politik för ett jämställt samhälle och dess tioåriga nationella strategi för att förebygga och bekämpa mäns våld mot kvinnor*, som började gälla den 1 januari 2017. Även Istanbulkonventionen, det vill säga *Europarådets konvention om förebyggande och bekämpning av våld mot kvinnor och av våld i hemmet* har utgjort en grund för att utveckla syftet med antologin. Sverige har, genom att ratificera konventionen, förbundit sig att leva upp till de ovan nu nämnda åtagandena. Artikel 14–15 specificerar särskilt att utbildningsmaterial om jämställdhet, bland annat om könsrelaterat våld mot kvinnor, ska ingå i formella läroplaner på alla utbildningsnivåer.

Beslutet att införa examensmålet för de första sju professionerna, togs av regeringen den 17 augusti 2017 och trädde i kraft den 1 juli 2018. Det infördes ett nytt examensmål i Högskoleförordningen om mäns våld mot kvinnor och våld i nära relationer. Detta gäller professionsutbildningar såsom juristprogrammet, läkar- och psykologutbildningar, fysioterapeut-, sjuksköterske-, socionomutbildningarna samt tandläkare- och tandhygienstutbildningar.

Jag startade därför bland annat detta tvärvetenskapliga projekt med den övergripande frågan – *Vad har högre utbildning med hedersrelaterat våld och förtryck att göra?* I projektet ingår, förutom jag som är professor i civilrätt, Helén Olsson, universitetslektor i socialt arbete, Carolina Jernbro, universitetslektor i folkhälsovetenskap och Nina Thelander, universitetslektor i pedagogiskt arbete och prodekan för lärarutbildningen, samtliga verksamma vid Karlstads universitet, samt Annika Norée, docent och universitetslektor i straffrätt vid Stockholms universitet.

I denna antologi behandlas hedersvåld och förtryck i olika kontexter såsom juridik, folkhälsovetenskap, socialt arbete, pedagogiskt arbete och lärarutbildningen. Även om inte alla kapitel i antologin har en direkt anknytning till frågan om högre utbildning och hedersrelaterat våld och förtryck, berör artiklarna de nämnda ämnena i ett bredare sammanhang. Dessa kapitel kan med fördel användas som diskussionsunderlag inom ramen för olika professionsutbildningar vid högre lärosäten. Varje författare svarar för sina texter. Sakregister har avsiktligt utelämnats. Läsaren kan skapa sig en bättre bild av innehållet genom att använda den fritt tillgängliga digitala versionen, än vad som kan åstadkommas genom det urval ett sakregister innebär.

Jag vill tacka GAPF för att jag fick förtroendet att bli goodwill-ambassadör under 2020. Jag vill också tacka er som deltagit i projektet för tillkomsten av denna antologi. Jag vill även tacka Sofie Palmqvist Lind för professionell hjälp med utformningen. Ett särskilt tack vill jag också rikta till lärarutbildningen, LUN, vid Karlstads universitet för det stöd vi fått i samband med tryckningen av antologin.

Marie Karlsson-Tuula

Goodwill-ambassadör för GAPF och professor i civilrätt på Handelshögskolan vid Karlstads universitet tillika gästprofessor vid Örebro universitet

Om GAPF

Riksorganisationen GAPF – Glöm Aldrig Pela och Fadime är en sekulär och ideell förening som arbetar mot hedersvåld. Vi vänder oss till både män och kvinnor som på ett eller annat sätt är utsatta för – eller berörda av hedersrelaterat våld. Föreningen grundades år 2001 av Sara Mohammad, under namnet Glöm Aldrig Pela-föreningen. Föreningen bytte namn till det nuvarande Riksorganisationen GAPF – Glöm aldrig Pela och Fadime efter mordet på Fadime Sahindal året 2002.

Till en början verkade GAPF enbart i Stor-Stockholmsområdet, men idag har verksamheten expanderat till nationell nivå genom bildandet av flera olika lokala föreningar runtom i landet. Se GAPFs kontaktsida på www.gapf.se för uppgifter angående lokala föreningar och hur du kan komma i kontakt med dem.

Förutom att hjälpa de utsatta jobbar vi med informationsspridning och opinionsbildning. Idag är GAPF ett väletablerat och efterfrågat kunskapscenter vad gäller hedersrelaterat våld och förtryck mot ungdomars och kvinnors rättigheter i hela Sverige.

Vår målsättning är:

- Att förebygga hedersrelaterat våld mot kvinnor flickor och pojkar via upplysande aktiviteter.
- Att skapa möjligheter för ett progressivt och socialt liv för de utsatta kvinnor, flickor och pojkar med hedersrelaterat våld och förtryck i Sverige.

- Att individuellt hjälpa de kvinnor och ungdomar som utsatts för hedersvåld.
- Att göra invandrarkvinnor och ungdomar bekanta med sina rättigheter.
- Att hjälpa invandrarkvinnor och ungdomar att integreras inom olika områden i det svenska samhället.
- Att främja samarbetet och relationerna med andra kulturella och sociala organ från Sverige samt andra nationella grupper i Sverige som sysslar med kvinnors och barns rättigheter.
- Att synliggöra de utsattas situation i samhället och samhällets ansvar och att ställa krav på makthavare för att samhället ska ta sitt fulla ansvar.

GAPF:s definition av hedersrelaterat våld och förtryck

GAPF har en definition om vad hederskultur och hedersrelaterat våld är.¹ Definitionerna beskrivs i det följande:

Hederskultur

I de flesta kulturer är familjen den viktigaste delen av en persons liv. I många länder är familjen rangordnad utifrån kön och ålder, där de unga är underordnade de äldre och kvinnorna är underordnade männen. Den enskilda familjens status är till största del beroende av familjens heder.

I sådana samhällen bedöms ofta mannens värde och status utifrån familjetillhörighet och anseende, och mannens heder är i sin tur beroende av familjemedlemmarnas uppförande.

Särskilt viktigt för familjens heder är de kvinnliga familjemedlemmarnas sexualitet. Kvinnornas kyskhet utgör därmed gränsen mellan heder och skam. Kvinnorna är med andra ord bärare av männens och familjens heder.

Hedersrelaterat våld

Hedersrelaterat våld definieras ofta som våld mot en kvinna som utförs av hennes make eller en manlig släkting. Det kännetecknas av att det både planeras och utförs av släktingar till den drabbade, med motivet att kvinnan har fläckat familjens heder.

¹ Se SOU 2020:57, s. 104.

Förtrycket kan yttra sig genom att personen inte själv får bestämma hur den ska klä sig eller vilka den ska umgås med. I sin mest extrema form utsätts personen för fysiskt våld, i värsta fall med dödlig utgång. Anledningen till att familjen känner sig vanhedrad är ofta att kvinnan haft en påstådd eller verklig sexuell relation innan hon ingått äktenskap, eller utanför äktenskapet.

Författarpresentationer

Carolina Jernbro är fil.dr., universitetslektor i folkhälsovetenskap vid Karlstads universitet. Undervisar och forskar främst om våld mot barn och våld i nära relationer. Disputerade 2015 med avhandlingen ”Barnmisshandel ur barns och ungas perspektiv – omfattning, hälsa, avslöjande och stöd”. Har varit delansvarig för två nationella kartläggningar av våld mot barn under åren 2011 och 2016. Den senaste kartläggningen av våld undersökte omfattningen och konsekvenserna av att leva under hedersförtryck presenterat i rapporten ”Det är mitt liv! – Om sambandet mellan barnmisshandel och att inte få välja sin framtida partner”.

Marie Karlsson-Tuula är Juris doktor, professor i civilrätt vid Karlstads universitet. Forskare inom bland annat insolvensrätt, central förmögenhetsrätt samt ekonomisk brottslighet. Författare till ett flertal verk och artiklar på områdena. Initiativtagare till inrättande av Akademien för Insolvensrätt vid Karlstads universitet samt för bildandet av Insolvensrättslig tidskrift (InraTi). Har även arbetat som polischef samt varit extra åklagare. Har varit adjungerad ledamot i Hovrätten för Västra Sverige. Innehåller flera expert- och styrelseuppdrag. Marie har suttit i Vetenskapsrådets beredningsgrupp för rättsvetenskap och filosofi 2017-2019. Utsedd av regeringen till att vara ordförande i Fastighetsmäklarinspektionens disciplinnämnd. Marie är sedan januari 2018 gästprofessor vid Örebros universitet.

Annika Norée är docent och universitetslektor i straffrätt vid Stockholms universitet, där hon forskat och utbildat juriststudenter sedan 1994. Hon har tidigare varit anställd vid Polishögskolan i Solna och undervisat både blivande och erfarna poliser. Hon har senare varit adjungerat ledamot i Svea hovrätt och innehaft flera styrelse- och expertuppdrag, senast 2020 i Ordningsvaksutredningen. Hennes forskning rör främst straffrättens allmänna läror, vilket bland annat 2001 resulterade i en doktorsavhandling om polisers rätt att använda våld. Hon har skrivit flera böcker och artiklar inom sitt forskningsområde. Hennes särskilda kunskaper används även flitigt inom polisen. Dessutom har hon anlitats av advokater i olika brottmål och konsulterats av åklagare och domare i skilda fall.

Helén Olsson är fil.dr., universitetslektor i hälsovetenskap på socionomprogrammet vid Karlstads universitet och föreståndare för det nybildade tvärvetenskapliga forumet för våldsstudier och våldsprevention. Hon har över tjugo års yrkeserfarenhet från myndighetsutövande arbete inom socialtjänsten. Hon har ett brett vetenskapligt perspektiv på våld där hennes avhandlingsarbete fokuserade på minskad risk för våld och återhämtning i en rättspsykiatrisk kontext. Undervisar, utbildar och forskar om våld, våldsutsatthet och riskbedömning, bland annat inom området hedersrelaterat våld och förtryck. Bedriver även forskning kring vilken betydelse socialsekreterares arbetsmiljö och arbetstillfredsställelse har för arbetet med våld i nära relationer.

Nina Thelander är fil.dr., universitetslektor i pedagogiskt arbete och prodekan för lärarutbildningen vid Karlstads universitet. Har lång erfarenhet av undervisning i lärarutbildningen och har forskningsfokus på barns och ungas mänskliga rättigheter i utbildning inom olika internationella utbildningskontexter. I senare forskning har intresset riktats främst mot undervisning och lärande av barn och ungas mänskliga rättigheter samt inom demokrati och lärarutbildning.

Innehållsförteckning

MARIE KARLSSON-TUULA

Kapitel 1: Uppdraget som goodwill-ambassadör för GAPF	27
1 Ett tvärvetenskapligt samarbete inleds på Karlstads universitet.....	27
2 Syftet med antologin	29
3 Några utgångspunkter för denna antologi.....	29
4 Disposition.....	32

HELÉN OLSSON

Kapitel 2: Tillbakablickar – regeringens utbildningskrav på högre lärosäten gällande mäns våld mot kvinnor	35
1 Regeringens och andra myndigheters handlingsplaner	35
2 UKÄ:s kartläggning av professionsutbildningar	37
3 De sex jämställdhetspolitiska målen	40
4 Råd till universitetsläraren för implementering av den nya examensordningen	41
5 Ledningens betydelse vid implementering av nya arbetsuppgifter	42

MARIE KARLSSON-TUULA

Kapitel 3: Lärosätenas utbildningsbehov i nuläget – en empirisk studie ...	49
1 Svårigheter och möjligheter högre lärosäten har att ta sig an utbildning	49
2 Den första frågan: Svårigheter och möjligheter att ta sig an utbildning på området	52
3 Den andra frågan: Behov av utbildningsinsatser och kunskapsstöd inom området	53
4 Studiens rekommendationer	54

HELÉN OLSSON

Kapitel 4: Mäns våld mot kvinnor, våld i nära relationer, partnervåld samt hedersrelaterat våld och förtryck – hur ska vi förstå begreppen? ... 57

1 Mäns våld mot kvinnor	57
2 Våld i nära relation	58
3 Partnervåld	59
4 Barn och unga som upplever våld i hemmet.....	60
5 Hedersrelaterat våld och förtryck	61
6 Olika typer av våld	62

HELÉN OLSSON

Kapitel 5: Att vara utsatt för hedersvåld – en brottslig gärning 67

1 Kvinnlig könsstympning	67
2 Barn- och tvångsäktenskap	69
3 Bortförda barn och unga vuxna	71
4 Från vardagliga begräsningar till extrem kontroll	72

CAROLINA JERNBRO

Kapitel 6: Förekomst och konsekvenser av hedersrelaterat våld och förtryck 77

1 Förekomst av hedersrelaterat våld och förtryck i Sverige	78
2 Konsekvenser av HRV	81
3 Sammanfattning och reflektion.....	82

MARIE KARLSSON-TUULA

Kapitel 7: Brott mot hedersrelaterat våld och förtryck i den straffrättsliga regleringen 85

1 Inledning	85
2 Begreppet hedersrelaterat våld och förtryck.....	87
3 Brott som har med hedersrelaterat våld och förtryck att göra	92

ANNIKA NORÉE

Kapitel 8: Balkongflickor	101
1 Hedersmord.....	101
2 De tragiska sluten.....	103
3 Likheter och olikheter i fallen.....	111
4 Framtvingade självmord	114

ANNIKA NORÉE

Kapitel 9: Lucka i lagen om oskuldskontroller av barn	121
1 Ett särskilt hedersbrott	121
2 Sexualbrott mot barn.....	122
3 Syftet ovidkommande	123
4 Dags för en lagändring	125

HELÉN OLSSON

Kapitel 10: Stöd och hjälp till våldsutsatta – ett sektorsövergripande arbete	129
1 Inledning	129
2 Att göra en orosanmälan till socialtjänsten.....	134

NINA THELANDER

Kapitel 11: Mänskliga rättigheter i högre utbildning – med syfte att förebygga mäns våld mot kvinnor inklusive hedersrelaterat våld och förtryck	139
1 Hedersrelaterat våld och förtryck ett brott mot mänskliga rättigheter	141
2 Nya examensmål och högskolans uppdrag	142
3 Rättighetsutbildning - en möjlig väg att förebygga våld och hedersrelaterat våld och förtryck?.....	144

MARIE KARLSSON-TUULA

Kapitel 12: Avslutande ord	151
---	------------

Bilagor.....	153
---------------------	------------

MARIE KARLSSON-TUULA¹

KAPITEL 1

Uppdraget som goodwill-ambassadör för GAPF

I kapitel 1 behandlas uppdraget som goodwill-ambassadör för GAPF och det tvärvetenskapliga samarbete som har bedrivits vid Karlstads universitet under år 2020. I detta kapitel presenteras också syftet med studien, vår utgångspunkt – det så kallade rättighetsperspektivet och bokens disposition.

1 Ett tvärvetenskapligt samarbete inleds på Karlstads universitet

Inom ramen för mitt uppdrag som goodwill-ambassadör för Glöm aldrig Pela och Fadime (GAPF) under året 2020 påbörjades ett tvärvetenskapligt samarbete på Karlstads universitet som fokuserar på frågeställningen – *Vad har högre utbildning med hedersrelaterat våld och förtryck att göra?* Ett forskarsamarbete inleddes i början av år 2020 med kollegorna universitetslektor Carolina Jernbro, folkhälsovetenskap, universitetslektor Helén Olsson, socialt arbete och prodekan tillika universitetslektor Nina Thelander vid lärarutbildningen. I samarbetet ingår även universitetslektor Annika Norée, docent i straffrätt vid Stockholms universitet, som särskilt har lyft fram hedersrelaterade

¹ Författare Marie Karlsson-Tuula professor i civilrätt på Handelshögskolan vid Karlstads universitet tillika gästprofessor vid Örebro universitet. Bortsett från avsnitt 3.2 och 3.3; författare Helén Olsson, universitetslektor socialt arbete vid Karlstads universitet.

frågor om brott mot barn. Således är denna antologi utförd inom ramen för våra respektive ämnesdiscipliner dvs. juridik, folkhälsovetenskap, socialt arbete och lärarutbildningen.

Inledningsvis gjorde vi en översyn på respektive ämnesområde som visar att det finns för få inslag om hedersvåld inom utbildningarna vid Karlstads universitet.² Vi fann att vi behöver få in betydligt fler moment inom utbildningarna för samhällsviktiga funktioner som exempelvis lärare, jurister, sjuksköterskor, psykologer, tandhygienister och socionomer gällande hedersrelaterat våld och förtryck. Detta är yrkesgrupper som ofta möter barn och vuxna med hedersvåldsrelaterade problem i sin yrkesprofession. Det är viktigt att studenterna inom ramen för sina respektive grundutbildningar, medvetandegörs och får del av de nödvändiga verktyg som behövs för att skydda och stödja brottsoffren för hedersvåldet. Under år 2018 infördes ett krav i högskoleförordningen att våldsområdet särskilt ska uppmärksammas i utbildningarnas kursplaner, rörande bland annat lärandemål och examinationer. Inom ramen för uppdraget som goodwill-ambassadör har ett flertal aktiviteter iscensatts vid Karlstads universitet. Dels denna antologi samt en nationell forskningskonferens som behandlar den initiala frågeställningen – *Vad har högre utbildning med hedersrelaterat våld och förtryck att göra?* Konferensen anordnas i samverkan med GAPF (Glöm aldrig Pela och Fadime), Karlstads universitet samt forskarnätverket Forum för våldsstudier och våldsprevention som Helén Olsson är föreståndare för. Konferensen riktar sig till studenter, lärare, yrkesverksamma samt till övriga intresserade.³

I den litteraturgenomgång som följer av arbetet med antologin vågar vi påstå att flera lärosäten uppvisar brister när det gäller undervisning och examination om hedersrelaterat våld och förtryck. Detta påstående styrks av bland annat Jämställdhetsmyndighetens senaste rapport om *Lärosätenas utbildningsbehov i frågor om mäns våld mot kvinnor och*

² I texten är begreppet "lärosäten" synonymt med "universitet och högskolor".

³ Det är för närvarande oklart när denna konferens kan hållas med hänsyn till den pågående pandemin.

våld i nära relationer.⁴ Regeringen har under åren påtalat det angelägna om att studenter vid berörda professionsutbildningar får tillgodogöra sig kunskap om detta viktiga område. Regeringen uttrycker att en särskilt viktig målsättning bör vara att studenterna erhåller kunskap om hur man kan förebygga och upptäcka våld samt att studenter får kunskaper om relevanta insatser för våldsutsatta respektive våldsutövare.⁵

2 Syftet med antologin

Det första syftet med denna antologi är bland annat att uppmärksamma och bidra med kunskapsstöd om det nya examensmålet i högskoleförordningen gällande mäns våld mot kvinnor i nära relationer. Fokus är att ge en övergripande bild av hedersrelaterat våld och förtryck samt att bidra med kunskaper om våldets uttryckssätt och dess konsekvenser. Antologin utgår från de drabbades perspektiv. Det andra syftet är att medvetandegöra problemet med hedersrelaterat våld och förtryck för studenter och yrkesverksamma. Det tredje syftet är att ge handfasta råd och tips till universitetslärare som ansvarar för undervisning och examination rörande mäns våld mot kvinnor i nära relationer i högre professionsutbildning.

3 Några utgångspunkter för denna antologi

3.1 Utgångspunkten mänskliga rättigheter

Det finns en politisk samstämmighet, på både nationell och internationell nivå, om att mäns våld mot kvinnor ska bekämpas och upphöra. Denna enighet uttrycks bland annat i FN:s deklaration för mänskliga rättigheter. Det internationella arbetet tar sin utgångspunkt i FN:s allmänna förklaring från 1948.⁶ De rättigheter som inryms i förklaringen har senare förts in och vidareutvecklats i ett antal konventioner som är bindande för de stater som är anslutna. En stor majoritet

⁴ Carlsson, Ninni, *Lärosätenas utbildningsbehov i frågor om mäns våld mot kvinnor och våld i nära relationer: Slutrapport*. Jämställdhets- myndigheten och Ninni Carlsson, Institutionen för Socialt arbete, Göteborgs universitet, Göteborg, 2020.

⁵ Skr. 2016/17:10, s. 148.

⁶ FN:s högkommissaries webbplats, www.unchr.ch.

av världens länder har anslutit sig till konventionerna. Tillsammans utgör de ett universellt ramverk för arbetet med de mänskliga rättigheterna.⁷ Det är, bland annat, på denna grund som Sveriges dialog med andra länders regeringar vilar, liksom regeringens arbete med att säkerställa full respekt för de mänskliga rättigheterna i Sverige. Europarådets Istanbulkonvention är det första juridiskt bindande avtalet om våld mot kvinnor i Europa. Konventionen beskriver att avskaffandet av våld mot kvinnor är nödvändigt för att kunna uppnå jämställdhet och avkräver stater på omfattande åtgärder. Sverige ratificerade konventionen 2014 och 2019 så Sverige fick 41 rekommendationer av Europarådets expertgrupp GREVIO (Group of Experts on Action against Violence against Women and Domestic Violence) som är konventionens granskningsorgan. År 2022 ska regeringen rapportera hur Sverige har hanterat konventionen och därtill hörande frågor.⁸ Utöver dessa konventioner tillkommer regeringens jämställdhetsmål som är sex till antalet. Det sjätte jämställdhetspolitiska delmålet är att mäns våld mot kvinnor ska upphöra.⁹ Kvinnor och män, flickor och pojkar ska ha samma rätt och möjlighet till kroppslig integritet. Delmålet omfattar vidare hedersrelaterat våld och förtryck samt prostitution och handel med människor för sexuella ändamål. Det andra ledet i delmålet om kroppslig integritet handlar om kvinnors och flickors rätt och möjlighet att bestämma över sin egen kropp, sexualitet och reproduktion. Delmålet omfattar också mäns och pojkars våldsutsatthet och kroppsliga integritet.¹⁰ Under de senaste 15 åren har över 20 nya lagstiftningsändringar tillkommit i svensk rätt.¹¹ Detta får till följd att det familjebaserade våldet betraktas som en allvarlig kriminell handling, oavsett i vilket sammanhang eller i vilken situation det förekommer.¹²

⁷ Information om mänskliga rättigheter finns på regeringens webbplats för de mänskliga rättigheterna, www.manskligarattigheter.se

⁸ Se www.jamstalldhetensmyndighetens.se.

⁹ Se här och i det följande www.regeringskansliet.se.

¹⁰ Se regeringens hemsida om målen, www.regeringen.se

¹¹ Den 1 juli 2020 trädde skärpt lagstiftning i kraft i form av att det infördes ett barnäktenskapsbrott ett reseförbud och en straffskärpningsgrund för brott med hedersmotiv. Dessa brott behandlas i 7 kap.

¹² Se regeringens hemsida om målen, www.regeringen.se

3.2 Utgångspunkten rättighetsperspektivet¹³

I denna tvärvetenskapliga antologi har författarna i olika kontexter och ur ett rättighetsperspektiv diskuterat huvudfrågan – *Vad har högre utbildning med hedersrelaterat våld och förtryck att göra?* Antologi tar sin utgångspunkt i bland annat ett rättighetsperspektiv som föreskrivs i lag och förordning, såväl nationellt som internationellt.¹⁴ Ett strukturellt maktperspektiv, i vilket orättvisor och hinder i det svenska samhället eftersöks, är inte tillräckligt för att förklara och diskutera hedersvåld. Rättighetsperspektivet har vidare mindre koppling till teoretiska förklaringsmodeller och hänvisar istället till myndigheternas arbete med våldsutsatta, som ytterst ska baseras på mänskliga rättigheter.

3.3 Utgångspunkten – de drabbades perspektiv¹⁵

Den annan viktig utgångspunkt är de drabbades perspektiv i vilka yrkesprofessionella har ett stort ansvar som är styrt av lagstiftning att tillgodose det behov och skydd för våldsutsatta och deras anhöriga. Även förövare ska inkluderas i dessa stöd- och hjälpprogram.¹⁶ En tredje viktig utgångspunkt i denna antologi är att hedersvåld inte kan relateras till någon specifik religion, etnicitet eller land.¹⁷ Fältstudier visar bland annat att hedersvåld från flera olika världsdelar att våldet inte specifikt kan kopplas till islam eller traditionella kulturer. Istället handlar det om livsmönster, som styrt människors handlande i generationer. Denna styrning kan ytterst relateras till en patriarkal stamkultur där kvinnor betraktas som en mans ägodel.¹⁸ Stamkulturer eller så kallade klanstrukturer behöver nödvändigtvis inte innebära att det

¹³ Författare Helén Olsson, universitetslektor socialt arbete vid Karlstads universitet.

¹⁴ Skr. 2016/17:10. Se även SOU:2015:55.

¹⁵ Författare Helén Olsson, universitetslektor socialt arbete vid Karlstads universitet.

¹⁶ *Våld: handbok om socialtjänstens och hälso- och sjukvårdens arbete med våld i nära relationer*, Socialstyrelsen, Stockholm, 2016.

¹⁷ Jfr Gill, Aisha, 'Crimes of Honour' and violence against Women in the UK. *International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice*, 32:2, 2008; Kocturk, Tahire, *A Matter of Honour*. Zed Books, London, 1992; Vissandjée, Bilkis, Denetto, Shereen, Migliardi, Paula & Proctor, Jodi, *Female genital cutting (FGC) and the ethics of care: community engagements and cultural sensitivity at the interface of migration experiences*, *BMC International Health and Human Rights*, 14:13, 2014; SOU 2020:57.

¹⁸ Se Wikan, Unni, *En fråga om heder*, Ordfront, Stockholm, 2005, s. 104.

förekommer hedersvåld och förtryck. Istället är det klanens normbildning om kyskhet och oskuldsideal som är en bestämmande faktor av huruvida det råder en hederskultur.¹⁹

3.4 Avgränsningar

Författarna till denna antologi har inga ambitioner av att ge en fullständigt belysande bild av hedersrelaterat våld och förtryck. Detta område är alltför mångdimensionellt och komplext. Författarna behandlar inte heller migration och integration trots att de utgör viktiga förklaringskomponenter till huruvida människor ges möjligheter att avsäga sig hederskulturen. Vi menar dock att samhällets ansträngningar att lyckas med ett inkluderande och konstruktivt migrationsarbete avsevärt försvåras om hederskulturell normbildning förekommer.

4 Disposition

Denna antologi inleds med kapitel 1, i vilket mitt uppdrag som goodwill-ambassadör beskrivs, liksom bokens syften, utgångspunkter det så kallade rättighetsperspektivet och disposition. I kapitel 2 görs tillbakablickar rörande regeringens utbildningskrav på högre lärosäten gällande mäns våld mot kvinnor. I kapitel 3 presenteras en empirisk studie, som är gjord vid Göteborgs universitet om de högre lärosätenas utbildnings behov av att införa högskoleförordningens krav på mäns våld mot kvinnor i kursplaner och i examinationer. I kapitel 4 behandlas mäns våld mot kvinnor, våld i nära relationer, partnervåld samt hedersrelaterat våld och förtryck. I kapitel 5 förklaras hur det är att vara utsatt för hedersvåld som en brottslig gärning. I kapitel 6 beskrivs förekomsten och konsekvenserna av hedersrelaterat våld och förtryck. I kapitel 7 diskuteras hedersrelaterat våld och förtryck ur ett straffrättsligt perspektiv. I kapitel 8 behandlas balkongflickor och i kapitel 9 konstateras att det finns en lucka i lagen om oskuldskontroller av barn. I kapitel 10 behandlas det stöd och den hjälp som finns för våldsutsatta som är ett sektorsövergripande arbete. I kapitel 11

¹⁹ Se Makram, Omar, *Det är moralen – inte klanen*. Nättidskriften Kvartal / riksorganisationen GAPF, 2019, <https://kvartal.se/artiklar/det-ar-moralen-inte-klanen/> (hämtad 2020-12-10).

behandlas mänskliga rättigheter i högre utbildning, särskilt med syfte att förebygga mäns våld mot kvinnor inklusive hedersrelaterat våld och förtryck. Boken avslutas med ett slutord.

Källor

Carlsson, Ninni, *Lärosätenas utbildningsbehov i frågor om mäns våld mot kvinnor och våld i nära relationer: Slutrapport*. Jämställdhets- myndigheten och Ninni Carlsson, Institutionen för Socialt arbete, Göteborgs universitet, Göteborg, 2020.

Gill, Aisha, 'Crimes of Honour' and violence against Women in the UK. *International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice*, 32:2, 2008.

Koçturk, Tahire, *A Matter of Honour*. Zed Books, London, 1992.

Makram, Omar, *Det är moralen – inte klanen*. Nättidskriften Kvartal / riksorganisationen GAPF, 2019, <https://kvartal.se/artiklar/det-ar-moralen-inte-klanen/> (hämtad 2020-12-10).

Skr. 2016/20:10, Makt, mål och myndighet – feministisk politik för en jämställd framtid.

Våld: handbok om socialtjänstens och hälso- och sjukvårdens arbete med våld i nära relationer, Socialstyrelsen, Stockholm, 2016.

SOU 2015:55, Nationell strategi mot mäns våld mot kvinnor och hedersrelaterat våld och förtryck.

SOU 2020:57, Ett särskilt hedersbrott.

Wikan, Unni, *En fråga om heder*, Ordfront, Stockholm, 2005.

Vissandjée, Bilkis, Denetto, Shereen, Migliardi, Paula & Proctor, Jodi, *Female genital cutting (FGC) and the ethics of care: community engagements and cultural sensitivity at the interface of migration experiences*, *BMC International Health and Human Rights*, 14:13, 2014.

HELÉN OLSSON¹

KAPITEL 2

Tillbakablickar – regeringens utbildningskrav på högre lärosäten gällande mäns våld mot kvinnor

I detta kapitel behandlas för det första regeringens och andra myndigheters handlingsplaner. För det andra beskrivs UKÄ:s kartläggning av professionsutbildningar. För det tredje beskrivs regeringens sex jämställdhetspolitiska mål. För det fjärde lämnas några råd till universitetsläraren för implementering av den nya examensordningen och för det femte universitetsledningens betydelse vid implementering av nya arbetsuppgifter.

1 Regeringens och andra myndigheters handlingsplaner

Regeringen har genomfört tre nationella handlingsplaner för att säkerställa full respekt för mänskliga rättigheter. Handlingsplanerna är inriktade på styrning och avisering av strategiska och långsiktiga åtgärdsplaner på det jämställdhetspolitiska området.² Ett antal betydelsefulla propositioner³ ligger till grund för den målstruktur som anges

¹ Författare Helén Olsson, universitetslektor socialt arbete vid Karlstads universitet.

² Skr. 2001/02:83; Skr. 2005/06:95; Skr. 2016/17:10

³ *Olika på lika villkor* (prop. 1990/91:113); *Delad makt – delat ansvar* (prop. 1993/94:147); *Kvinnofrid* (prop. 1997/98:55).

i handlingsplanerna. År 2015 fick Universitetskanslersämbetet UKÄ (2015) i uppdrag av regeringen att kartlägga hur frågor om mänskliga rättigheter beaktas i utbildningar som leder fram till examina för tretton olika yrkesprofessioner.⁴

I Högskoleförordningens (SFS 1993:100) examensordning anges tydligt att kunskaper om mänskliga rättigheter ska ingå i examensmålen för utbildningarna. I UKÄ:s rapport görs tillbakablickar kring högre lärosätens arbete med implementering av mänskliga rättigheter i utbildningarna.⁵ Det framgick att undervisning om mänskliga rättigheter ingick i samtliga undersökta professionsutbildningar och att området, i hög utsträckning återfanns i utbildningsplaner och kursplaner inom de olika professionsutbildningarna. Dock framgick från UKÄ:s kartläggning att lärandemål och examensmål gällande mänskliga rättigheter hölls på ett generellt plan där undervisning om lagar, förordningar, FN:s barnkonvention och konventionen om mänskliga rättigheter förmedlades.⁶ Ofta ingick värderingsövningar kring vårdmiljö, etik och likabehandlingsprinciper.

En grundläggande mänsklig rättighet som inte omfattades av undervisning i de flesta högre professionsutbildningar var kvinnors och barns rätt att inte utsättas för våld och förtryck. Från UKÄ:s kartläggning framgår att undervisning om våld mot barn var begränsad. Det utdelades få högskolepoäng och var ovanligt med utbildningsplaner, kursplaner och lärandemål inom området. Den allvarligaste bristen på undervisning påvisades inom området mäns våld mot kvinnor. Enligt UKÄ uppger endast hälften av utbildningarna att det ingår undervisning om området, men att det rör sig om relativt få undervisningstimmar och högskolepoäng. UKÄ:s kartläggning av högre lärosätens undervisning om våld mot barn inklusive mäns våld mot

⁴ Undersökningen gällde följande yrkeskategorier; barnmorskeexamen, förskollärarexamen, grundläraresexamen, juristexamen, läkarexamen, psykologexamen, psykoterapeutexamen, sjuksköterskeexamen, socionomexamen, specialistsjuksköterskeexamen med inriktning mot hälso- och sjukvård för barn och ungdomar, tandläkarexamen, yrkesläraresexamen och ämnesläraresexamen.

⁵ Två syften ingick i UKÄ:s uppdrag; del att undersöka hur frågor om mänskliga rättigheter, mäns våld mot kvinnor och våld mot barn behandlades i de utbildningar som ingick i uppdraget, och dels att ge förslag på goda exempel på hur undervisning och examination gällande mänskliga rättigheter, mäns våld mot kvinnor och våld mot barn i högre utbildning kan bedrivas.

⁶ FN:s barnkonvention s. 158.

kvinnor utmynnade i fyra utvecklingsområden som lärosätena särskilt behövde beakta i de olika professionsutbildningarna:⁷

- Undervisning om mäns våld mot kvinnor och våld mot barn bör *ingå* i de utbildningar där studenterna i sitt framtida yrke kan komma i kontakt med våldsutsatta personer.
- Kunskap om de tre områdena (mänskliga rättigheter, våld mot barn samt mäns våld mot kvinnor) bör förtydligas i *utbildningsplaner och kursplaner* och kunna relateras till konkreta *lärandemål* för respektive område.
- För att säkerställa att studenten erhåller nödvändig kunskap inom de tre områdena samt att de i sitt yrkesutövande är rustade för att möta utsatta individer och grupper på ett professionellt sätt, bör *examination* inom områdena ingå.
- Undervisning inom de tre områdena bör vara en kombination av olika *teoretiska förklaringsmodeller som kan relateras till en framtida yrkesutövning*, dvs. hur en yrkesverksam ska agera för att synliggöra och uppmärksamma våld och våldsutsatthet.

2 UKÄ:s kartläggning av professionsutbildningar

Från UKÄ:s kartläggning framkommer att många lärosäten förefaller vara medvetna om de brister som finns i professionsutbildningarna. Trots ett visat engagemang för området mäns våld mot kvinnor och våld mot barn så är ändå undervisningen i de flesta professionsutbildningar eftersatt. I kartläggningen anför universitet och högskolor ett antal skäl kring varför undervisning inom områdena hittills inte har beaktats.

Angivna skäl till bristande undervisning om mäns våld mot kvinnor inklusive våld mot barn från högre lärosäten.⁸ Se tabell 1.

⁷ För närmare genomgång av de fyra utvecklingsområdena hänvisas till UKÄ (2015, s. 48-49).

⁸ UKÄ, 2015, s. 18, s. 25.

Tabell 1. Angivna skäl

Angivna skäl
... brist på utrymme i utbildningen...
... kunskap inom områdena saknas bland lärare och forskare...
... det utpekade inte särskilt i examensordningen...
... för ensidigt att undervisa om mäns våld mot kvinnor eftersom det finns många olika perspektiv på våld...
... studenter anser att området mäns våld mot kvinnor är feministisk propaganda...
... män kan känna sig utpekade...
... alltför känsligt ämne att bedriva undervisning inom... ⁹

Vid tillbakablickar framgår det tydligt att universitet och högskolor har tagit tid på sig att implementera kunskaper om våld i nära relationer inklusive hedersrelaterat våld och förtryck i berörda utbildningar. Samtidigt vittnar högre lärosätens passiva hållning om en sorts tondövhets gentemot yrkesprofessionen, eftersom familjebaserat våld alltid varit en närvarande företeelse i många yrkespraktikers vardag. Med tanke på att högre lärosäten redan år 1997¹⁰ erhåll den första propån om att vissa yrkesexamina behövde kompletteras med undervisning om jämställdhetsfrågor och våld mot kvinnor, har det fram till dagens datum tagit anmärkningsvärt lång tid för området att implementeras i berörda professionsutbildningar.

Det är viktigt att det finns en samverkan mellan universitetslärare/forskare och de yrkesverksamma inom välfärdsområdet som har att hantera frågor om familjebaserat våld i sitt yrkesutövande. I synnerhet är detta viktigt när det gäller hedersrelaterat våld och förtryck eftersom det finns stora kunskapsluckor inom området.¹¹ Forskare

⁹ Högscoleverket har tidigare genomfört kartläggningar kring förekomst av undervisning om mäns våld mot kvinnor och våld mot barn inom högre utbildning. I rapporten genusperspektiv och mäns våld mot kvinnor (Högscoleverket, 2004) refererar ett antal universitet och högskolor till sina studenter när det gäller skäl till varför undervisning inte förekommer i professionsutbildningarna. Dels framhålls att vissa studenter uppfattar ämnet som feministisk propaganda, dels att män kan känna sig utpekade – i synnerhet i utbildningar där få män ingår och dels att lärosätet inte har beredskap att ta hand om studenter som har egna erfarenheter av våld i nära relationer.

¹⁰ Kvinnofrid (prop. 1997/98:55).

¹¹ Jfr. SBU, 2019.

behöver finnas nära yrkespraktiken vid formulering forskningsfrågor. Detta för att kunna bidra till kunskapsutveckling av interventioner, metoder och modeller lämpliga för praktiktäna arbete med de utsatta. Yrkespraktiken behöver forskarstöd i att utvärdera nya implementerade arbetssätt. Behovet av kunskapsutveckling är stort, i synnerhet med tanke på att arbetet mot hedersvåld är av avgörande betydelse för hur samhället lyckas i sina ansträngningar med att skapa goda möjligheter för integration och etablering. Därmed också möjligheter att eliminera en stor ohälsfaktor för många barn och unga. Ytterligare ett argument för att bättre uppmärksamma hedersvåld i berörda yrkesexamina är att arbetsuppgiften är svår och komplex och ibland psykiskt påfrestande att hantera.¹² Känslan av att ha kontroll och att ha kunskap att hantera ett komplext och svårt arbetsområde är en gynnsam friskfaktor för att skapa en hållbar arbetsituation och en god arbetstillfredsställelse bland yrkesverksamma (a.a.).

Tre skrivelser ligger till grund för regeringens beslut om att ändra examensbeskrivningarna i högskoleförordningens (1993:100) (SFS 2017:857) examensordning för de yrkesexamina där det bedöms mest angeläget (SOU 2015:55; UKÄ, 2015; Skr. 2016/17:10). Ändringen trädde i kraft den 1 juli år 2018 och innebär att obligatoriska moment om mäns våld mot kvinnor och våld i nära relationer ska finnas i utbildningar till yrken som innebär möten med våldsutsatta kvinnor och barn. De utbildningar som berörs är fysioterapeutexamen, juristexamen, läkarexamen, psykologexamen, sjuksköterskeexamen, socionomexamen, tandhygienist- och tandläkarexamen. Ändringen motiveras av att kunskap om våld i vissa yrkesgrupper kan vara helt avgörande för att rädda liv. Obligatorisk undervisning om mäns våld i nära relationer på utbildningar där studenterna kommer möta våldsutövare och våldsutsatta i sina framtida yrken är en grundläggande åtgärd som efterlysts i årtionden (Åsa Regné, regeringens hemsida). Målet för ändringen är att studenter ska få kunskaper om hur man kan förebygga och upptäcka våld samt vilka insatser som är verkningsfulla (Regeringens hemsida).¹³

¹² Olsson & Bergman, 2018; Olsson & Bergman, 2021.

¹³ Regeringens hemsida: <https://www.regeringen.se/pressmeddelanden/2017/03/kunskap-om-mans-vald-mot-kvinnor-obligatoriskt-i-jurist-och-lakarutbildningarna/>

3 De sex jämställdhetspolitiska målen

Regeringen har under de senaste femton åren arbetat med olika typer av insatser inom jämställdhetsområdet. Inom området mäns våld mot kvinnor har tre handlingsplaner tagit fram¹⁴. Det övergripande målet i den nationella jämställdhetspolitiken handlar om att kvinnor och män ska ha samma makt att forma samhället och sitt eget liv.¹⁵ Regeringen har bland annat upparbetat en ny målstruktur som omfattar sex jämställdhetspolitiska delmål. Det sjätte målet innebär att mäns våld mot kvinnor ska upphöra. Kvinnor och män, flickor och pojkar ska ha samma rätt och möjlighet till kroppslig integritet. Det sjätte delmålet inkluderar hedersrelaterat våld och förtryck samt prostitution och människohandel med sexuella ändamål. I delmålet fokuseras på kroppslig integritet som handlar om kvinnors och flickors rätt och möjlighet att bestämma över sin egen kropp, sexualitet och reproduktion. Delmålet inbegriper även mäns och pojkars våldsutsatthet och kroppsliga integritet. Vidare fokuserar delmål sex på kopplingen mellan maskulinitet och våld, samt att motverka kommersialisering och exploatering av kvinnokroppen, i medier, pornografi och reklam som syftar till att reproducera föreställningar om kvinnors underordning. I delmålet ingår också trakasserier, hot och annat våld som sker på internet och andra digitala kanaler. Delmålet är således mer omfattande än vad som räknas till begreppet våld i nära relationer, dvs. mellan närstående.¹⁶ Det sjätte delmålet om mäns våld mot kvinnor har även en stark koppling till närliggande former av våld såsom våld i samkönade relationer och våld mot barn. De sex jämställdhetspolitiska delmålen illustreras i tabell 2.

¹⁴ Handlingsplan för att bekämpa mäns våld mot kvinnor, hedersrelaterat våld och förtryck samt våld i samkönade relationer (Skr. 2007/08:39a), Handlingsplan mot prostitution och människohandel för sexuella ändamål (Skr. 2007/08:167b), Handlingsplan för att förebygga och förhindra att unga blir gifta mot sin vilja (Skr. 2009/10:229).

¹⁵ Se Regeringens hemsida; Delmål 6: Mäns våld mot kvinnor ska upphöra: <https://www.regeringen.se/regeringens-politik/jamstalldhetmal-6-mans-vald-mot-kvinnor-ska-upphora/>

¹⁶ Prop.2006/07:38.

Tabell 2. Sveriges jämställdhetspolitiska mål

De jämställdhetspolitiska delmålen

Delmål 1: En jämn fördelning av makt och inflytande

Delmål 2: Ekonomisk jämställdhet

Delmål 3: Jämställd utbildning

Delmål 4: Jämn fördelning av det obetalda hem- och omsorgsarbetet

Delmål 5: Jämställd hälsa

Delmål 6: Mäns våld mot kvinnor ska upphöra

4 Råd till universitetsläraren för implementering av den nya examensordningen

Högre lärosäten har ett stort ansvar att se till att utbildningarna förnyas, är långsiktigt hållbara, arbetsmarknadsanknutna, tillgängliga för många samt vilar på vetenskaplig grund.¹⁷ I Regeringens skrivelse¹⁸ framhålls att examensbeskrivningar ska vara kortfattade och koncentrerade till det väsentliga. I de fall det sker förändringar i en utbildning bör en dialog med studenter och relevanta avnämare initieras. Högre lärosäten har vid upprepade tillfällen erhållit propåer om att det råder brist på undervisning om mäns våld mot kvinnor i flertalet professionsutbildningar.¹⁹ Regeringen anför att det är särskilt angeläget att studenter vid berörda professionsutbildningar får tillgodogöra sig kunskap om detta viktiga område. Regeringen uttrycker att en särskilt viktig målsättning bör vara att studenterna erhåller kunskap om hur man kan förebygga och upptäcka våld samt att studenter får kunskaper om relevanta insatser för våldsutsatta respektive våldsutövare.²⁰ Nedanstående tio råd kan vara bra att då och då reflektera över vid kursutveckling, examination och undervisning gällande den nya examensordningen:

¹⁷ Dir. 2017:46, s. 5.

¹⁸ Skr. 2016/17:10, s. 147.

¹⁹ Jfr. Högskoleverket, 2004; Skr. 2016/17:10; SOU 2015:55; UKÄ, 2015.

²⁰ Skr. 2016/17:10, s. 148.

Tabell 3. Att tänka på som universitetslärare

Att tänka på som universitetslärare

Se till att vara uppdaterad på vad som föreskrivs i den nya examensförordningen när det gäller undervisning och examination inriktad mot mäns våld mot kvinnor och våld i nära relationer (SFS 2017:857).

Bli medveten om dina normer och attityder – idétraditioner och vetenskapliga positioneringar kan påverka dig som lärare och din undervisning inom området.

Fundera ett varv extra kring tabubelagda och känsliga ämnen som ska tas upp i undervisning – se till att inkludera samtliga våldsområden.

Tänk på att teoribildningar inom området mäns våld mot kvinnor och våld i nära relationer kan vara av motstridig karaktär och ibland svår att applicera i ett yrkespraktiskt sammanhang.

Bjud in i undervisning erfarna yrkesprofessionella för att studenterna ska få praktknära kunskaper om mäns våld mot kvinnor och våld i nära relationer.

Bjud in i undervisning ideella organisationer, kvinnojourer, personal från skyddade boenden m.m.

Se till att samverka med andra ämnesdiscipliner där kompetensen inom området våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck finns.

Tänk på att respekt för kulturella särdrag aldrig får legitimera våld, förtryck eller kränkningar av barns, ungas och vuxnas rättigheter.

Ha en kritisk blick till studentlitteratur och läroböcker där kunskaper förmedlas som strider mot mänskliga rättigheter.

Läs in dig på mänskliga rättigheter och hur de olika konventionerna påverkar myndigheters arbete med mäns våld mot kvinnor och våld i nära relationer. Se till att skaffa dig kunskaper om begreppen mäns våld mot kvinnor inklusive våld i nära relationer.

5 Ledningens betydelse vid implementering av nya arbetsuppgifter

Globaliseringsprocesser påverkar ett samhälles politiska, teknologiska och ekonomiska förutsättningar. Dessa förändringsprocesser ställer krav på såväl statliga som kommunala verksamheter och leder till behov av nya strategier för att möta efterfrågan och förväntningar från samhällets medborgare. För att möta nya krav och efterfrågan är myndigheter ofta involverade i olika typer av strategiska utvecklingsprogram. Att arbeta med ett hållbart utvecklingsarbete har stora

beröringspunkter med implementeringsprocesser.²¹ Forskning visar att implementeringsprocesser behöver hanteras på ett likartat sätt oavsett i vilken kontext det nya arbetet ska införas.²² Det vill säga den infrastruktur som behöver omge arbetet med implementering är gemensam för en mängd olika områden och genrer, exempelvis teknik och jordbruksnäring till utbildningsväsendet, hälsa- och socialt arbete.²³ Policyimplementering är ett intressant begrepp att studera närmare eftersom det handlar om hur politiska beslut omsätts i praktiken.²⁴ I det här fallet handlar det om hur väl mottagarorganisationen, det vill säga svenska högre lärosäten har lyckats med implementeringen av regeringens nya examensmål (SFS 2017:857).

Arbetet med att integrera det nya examensmålet i professionsutbildningarnas utbildnings- och kursplaner har varit en mödosam process visar en rapport beställd från Jämställdhetsmyndigheten.²⁵ Rapporten visar att det råder brist på- och behov av breddad kompetens för att integrera examensmålet till fullo i utbildningarna. När universitetslärare och utbildningsanordnare tillfrågades om behov av utbildningsinsatser och kunskapsstöd uppgav omkring 70% att de behövde sådant stöd. Framgår vidare att utbildningsanordnarna anser att det råder oklara definitioner i examensmålet som berör begreppen mäns våld mot kvinnor inklusive våld i nära relationer och att det inte undervisades om samtliga våldsformer som omnämns i examensordningen. Majoriteten av de som ingick i studien²⁶ uppgav att de studenter som först kommer att kunna uppfylla examensmålet tar examen mellan åren 2020 - 2024. Från rapporten framgår att endast 43% av de åtta berörda yrkesutbildningarna innehöll undervisning om hedersvåld, könsstymning av flickor och kvinnor samt tvångs- och barnäktenskap. Något motsägelsefullt anger samtidigt tillfråga-

²¹ Åhlfeldt, 2017.

²² Fixen, Naoom, Blase, Friedman & Wallace, 2005, s. vi

²³ Ibid.

²⁴ Jfr. Nilsen, Ståhl, Roback & Cairney, 2013.

²⁵ Carlsson, N. (2020). *Lärosätens utbildningsbehov i frågor om mäns våld mot kvinnor och våld i nära relationer Slutrapport*. Jämställdhetsmyndigheten och Ninni Carlsson, Institutionen för Socialt arbete, Göteborgs universitet.

²⁶ Studien genomfördes 2019 och omfattades dels av ett enkätmaterial där 84 utbildningsanordnare från 27 berörda lärosäten deltog samt ett intervju-material om 15 intervjuer med 19 personer med övergripande utbildningsansvar (Carlsson, 2020).

de utbildningsanordnare att utbildningsbehovet inom våldsområdet HRV är av lägre art.²⁷

Implementering handlar om att fullgöra ett åtagande och att arbeta med förändringsprocesser. Dessa processer är ofta oförutsägbara och motsägelsefulla eftersom normer, värderingar och etablerade sanningar styr vad som kan godtas och inte godtas i mottagarorganisationen.²⁸ Spänningar och motsättningar som uppkommer i samband med införande av ett nytt projekt kan orsakas av att flera olika yrkesgrupper med olika intressen är involverade samt att arbetet inte begränsas av organisatoriska eller professionella gränser.²⁹ För att ett nytt arbetsätt ska bli hållbart och varaktigt behöver en strategisk plan upprättas vilket bör omfatta en verksamhets samtliga nivåer. Socialstyrelsen (2012a) diskuterar vikten av ett genomtänkt implementeringsarbete i en verksamhet. I rapporten framhålls värdet i att inbegripa och engagera flera nivåer i en verksamhet eller organisation i detta förändringsarbete. Var och en av dessa nivåer; *makronivån*, *organisations-* och *mikronivån* behöver hantera den nya arbetsuppgiften/arbetsättet med utgångspunkt från det uppdrag som kännetecknar respektive nivå.³⁰

Implementeringsforskning visar att det största ansvaret vid en implementeringsprocess ligger på *makronivån*.³¹ Där ska formella beslut fattas om att inleda ett förändringsarbete, t.ex. när en ny examensordning gällande mäns våld mot kvinnor inklusive våld i nära relationer ska implementeras i högre lärosätens berörda professionsutbildningar. Huvudansvariga för förändringsarbete och implementeringsprocesser är den översta ledningsnivån, i det här fallet universitetsledningen. Beroende på organisationsstruktur inkluderar detta funktioner såsom, tex. rektor, prorektor, universitetsdirektör, vicerektorer och akademichefer. Det är hos dessa ledningsfunktioner som ansvaret ligger i att

²⁷ Carlsson, N. (2020). *Lärosätens utbildningsbehov i frågor om mäns våld mot kvinnor och våld i nära relationer Slutrapport*. Jämställdhetsmyndigheten och Ninni Carlsson, Institutionen för Socialt arbete, Göteborgs universitet, s. 71.

²⁸ Jfr. Åhlfeldt, 2017, s. 47.

²⁹ Ibid.

³⁰ Socialstyrelsen, 2012a, s. 23.

³¹ Jfr. Cummings m.fl., 2007; Fixen m.fl., 2005; Nilsen, 2014; Rycroft-Maloe, 2004.

regelbundet följa upp och stödja ett implementeringsarbete³². Socialstyrelsen³³ föreslår att ledningsstaben utser en styrgrupp och en ansvarig ledare för implementeringsarbetet för att visa organisationen att man tar den nya uppgiften på allvar.

Organisationsnivån omfattar samtliga högre lärosätens funktioner som kan utgöra ett stöd i ett implementeringsarbete av den nya examensordningen (SFS 2017:857). När det gäller universitet och högskolor kan det initialt vara värdefullt att koordinera implementeringsarbetet som avser jämställdhetsintegrering³⁴ med implementeringen av den nya examensordningen. Funktioner som föreslås vara involverade på en organisatorisk nivå är exempelvis dekaner, prefekter, förvaltningschefer, ledamöter i lärarförslagsnämnder samt forskningsrådgivare. På organisationsnivån bör också en översyn göras av hur förändringsbenägen verksamheten är i sin helhet. Socialstyrelsen³⁵, menar att det kan handla om; "... uttalade och outtalade vanor, rutiner, regler och kultur...". Det kan således handla om motstånd till förändring vilket kan beröra områden som handlar om oro för ökad arbetsbelastning eller ifrågasättande av nyttan med en ny arbetsuppgift.³⁶ Stödet från denna nivå kan handla om inventering av resurser i implementeringsarbetet (administrativa stödsystem, it backup, utbildningsbehov, internt och externt samverkansbehov med särskilt sakkunniga etc.).

På *mikronivån* befinner sig personal i vars arbetsuppgifter ingår undervisning, planering, handledning, examination, kursutveckling, pedagogiskt utvecklingsarbete samt administration. I första hand avser detta funktioner såsom studierektorer, program- och kursansvariga, undervisande lärare samt studentrepresentanter. Dessa är direkt berörda och flera är ansvariga för att sjösätta den nya examensordningen. Här bör en plan upprättas för att tillförsäkra att dessa medarbetare

³² Till exempel genom att ta ansvar för upprättande av en lättillgänglig aktivitetsplan eller ett flödesschema (Socialstyrelsen, 2012a, s. 28). För att denna arbetsprocess ska bli framgångsrik krävs att nyckelpersoner från samtliga nivåer är delaktiga i själva upprättandet av planen och att kommunikationskanalerna för planen är kända.

³³ Socialstyrelsen, 2012b, s. 16.

³⁴ Jfr. Jämställdhetsmyndigheten, 2019.

³⁵ Socialstyrelsen, 2012a, s. 24.

³⁶ Jfr. Semmer, 2015.

får de resurser som krävs för att kunna hantera en ny arbetsuppgift. Det kan handla om en kontinuerlig kompetensutveckling där olika utbildningsåtgärder genomförs³⁷. På denna nivå är det viktigt att arbetslaget för regelbundna diskussioner kring hur implementeringsarbetet fortskrider. Att implementera ett nytt arbetssätt eller en ny arbetsuppgift kräver således genomtänkta strategier på flera olika nivåer för att arbetet ska bli varaktigt. Det handlar det om ett internt kvalitetsäkringsarbete och institutionernas prioriteringar i frågan. Ytterst handlar det om att säkerställa att studerande som i sina framtida yrken kommer att möta våldsutsatta och våldsutövare, delges kunskaper om mäns våld mot kvinnor i nära relationer.

Referenser

- Chalmers, I., (2009) Avoidable waste in the production and reporting of research evidence. *Lancet* 2009;374:86-9.
- Carlsson, N. (2020). Lärosätenas utbildningsbehov i frågor om mäns våld mot kvinnor och våld i nära relationer. Slutrapport. Jämställdhetsmyndigheten / Institutionen för Socialt arbete, Göteborgs universitet.
- Cummins, G.G., Estabrooks, C.A., Midodzi, W.K., Wallin, L., & Hayduk, L. (2007). Influence of Organizational Characteristics and Context on Research Utilization. *Nursing Research*, 56, 24-39.
- Dir. 2017:46. *Kommittédirektiv - Styrning för starka och ansvarsfulla lärosäten*. Stockholm: Utbildningsdepartementet/Regeringskansliet.
- Fixen, D.L., Naom, S.F., Blase, K.A., Friedman, R.M., & Wallace, F. (2005). *Implementation Research: A Synthesis of the Literature*. Tampa, FL: University of South Florida, Louis de la Parte Florida Mental Health Institute.
- Högskoleverket (2004). *Genusperspektiv och mäns våld mot kvinnor*. Stockholm: Högskoleverket.

³⁷ I ett pressmeddelande från regeringen 2020-12-22: Jämställdhetsmyndigheten tilldelas 5 miljoner kronor för att fortsatt erbjuda utbildningsinsatser och kunskapsstöd om mäns våld mot kvinnor och hedersrelaterat våld och förtryck för lärare och andra utbildningsansvariga vid universitet och högskolor, i samverkan med bland andra det nationella kompetensteamet vid länsstyrelsen i Östergötlands län, Nationellt centrum för kvinnofrid och Barnafrid vid Linköpings universitet.

- Jämställdhetsmyndigheten (2019). *Jämställdhetsintegrering i högskolor och universitet: En lägesrapport (2019:2)*. Dnr: 2019/31 1.1-1.
- Nilsen, P., Ståhl, C., Roback, K., & Cairney, P. (2013). Never the twain shall meet? A comparison of implementation science and policy implementation research. *Implementation Science*, 8, 63.
- Nilsen, P. (2014). *Implementering av evidensbaserad praktik*. Malmö. Gleerups Utbildning AB.
- Olsson, H., & Bergman, A. (2018). *Socialtjänstens arbete med hedersvåld - Resultat från en intervju-undersökning*. Rapport 2018:01 Falun. Länsstyrelsen i Dalarnas Län.
- Olsson, H., & Bergman, A. (2021). From silence to recognition: Swedish social services and the handling of honor-based violence. *The European Journal of Social Work*. In press.
- Regeringens proposition (prop. 1990/91:113). *Olika på lika villkor*. Stockholm: Regeringskansliet.
- Regeringens proposition (prop. 1993/94:147). *Delad makt – delat ansvar*. Stockholm: Regeringskansliet.
- Regeringens proposition (prop. 1997/98:55). *Kvinnofrid*. Stockholm: Regeringskansliet.
- Regeringens proposition (prop. 2006/07:38). *Socialtjänstens stöd till våldsutsatta - kvinnoprop*. Stockholm: Regeringskansliet.
- Rycroft-Maloe, J. (2004). The PARIHS framework: A framework for guiding the implementation of evidence-based practice. *Journal of Nursing Care Quality*, 19, 297-304.
- SBU (2019). *Insatser mot hedersrelaterat våld och förtryck*. SBU:s upplysningstjänst nr ut201902; Diarienummer: SBU 2018/545. Datum: 2019-01-22.
- Semmer, N.K., Jacobshagen, N., Meier, L.L., Elfering, A., Beehr, T.a., Kälin, W., & Tschan, F. (2015). Illegitimate tasks as a source of work stress. *Work & Stress*, 29, 32-56.
- SFS (1993:100). *Högskoleförordningen*. Stockholm: Riksdagen.
- SFS (2017:857). *Förordning om ändring i högskoleförordningen (1993:100)*. Stockholm: Riksdagen.

- Skr. (2001). *Barnpolitiken – arbetet med strategin för att förverkliga FN:s konvention om barnets rättigheter*. Stockholm: Regeringens skrivelse 2001/02:83.
- Skr. (2005). *En nationell handlingsplan för de mänskliga rättigheterna 2006–2009*. Stockholm: Regeringens skrivelse 2005/06:95.
- Skr. (2007a). *Handlingsplan för att bekämpa mäns våld mot kvinnor, bedersrelaterat våld och förtryck samt våld i samkönade relationer*. Stockholm: Regeringens skrivelse 2007/08:39.
- Skr. (2007b). *Handlingsplan mot prostitution och människohandel för sexuella ändamål*. Stockholm: Regeringens skrivelse 2007/08:167.
- Skr. (2009). *Handlingsplan för att förebygga och förhindra att unga blir gifta mot sin vilja*. Stockholm: Regeringens skrivelse 2009/10:229.
- Skr. (2016). *Makt, mål och myndighet - feministisk politik för en jämställd framtid*. Stockholm: Regeringens skrivelse 2016/17:10.
- Socialstyrelsen (2012a). *Att leda en evidensbaserad praktik – en guide för chefer i socialtjänsten*. Art nr. 2012-10-4.
- Socialstyrelsen (2012b). *Att skapa en grund för evidensbaserad praktik – en guide för ledningen i vård och omsorg*. Art nr. 2012-10-16.
- SOU (2015:55). *Nationell strategi mot mäns våld mot kvinnor och bedersrelaterat våld och förtryck*. Statens Offentliga Utredningar. Stockholm.
- UKÄ (2015). *Hur mänskliga rättigheter, mäns våld mot kvinnor och våld mot barn beaktas i högre utbildning*.
- Rapportering av ett regeringsuppdrag*. Författare; Inkinen, M., Tegler Jerseius, K., & Julia Carlsson, J. Universitetskanslersämbetet 2015. Rapport 2015:25.
- Åhlfeldt, E. (2017). *Hållbart utvecklingsarbete i vård och omsorg. Ett institutionellt perspektiv på projekt i en professionell och byråkratisk kontext*. Avhandling: Linköping Studies in Arts and Science No. 724, Linköping Studies in Behavioural Science No. 200, Filosofiska fakulteten Linköping.

MARIE KARLSSON-TUULA¹

KAPITEL 3

Lärosätenas utbildningsbehov i nuläget – en empirisk studie

I detta kapitel beskrivs den empiriska studien Lärosätenas utbildningsbehov i frågor om mäns våld mot kvinnor och våld i nära relationer. Syftet med Jämställdhetsmyndighetens rapport var att undersöka vilka behov av utbildningsinsatser och kunskapsstöd de berörda institutionerna har i arbetet med att integrera det nya examensmålet i sina professionsutbildningar. För det första behandlades frågan om de svårigheter och möjligheter högre lärosäten har att ta sig an utbildning. För det andra behandlades frågan om vilka behov av utbildningsinsatser och kunskapsstöd som behövs inom området. För det tredje beskrivs studiens rekommendationer. Kapitlet avslutas med några synpunkter.

1 Svårigheter och möjligheter högre lärosäten har att ta sig an utbildning

Med utgångspunkt från regeringens tidigare ansträngningar av att uppmärksamma högre lärosäten på betydelsen av att undervisa och examinera kunskaper om mäns våld mot kvinnor, kan det konsta-

¹ Författare Marie Karlsson-Tuula professor i civilrätt på Handelshögskolan vid Karlstads universitet tillika gästprofessor vid Örebro universitet.

teras, att området fortfarande är bristfälligt förankrat inom flertalet professionsutbildningar. Tanken är att undervisningen ska inkludera frågor om olika former av könsrelaterat våld både inom och utom nära relationer som huvudsakligen, men inte uteslutande, utövas av män och pojkar mot kvinnor och flickor. Men kunskaper ska även omfatta våld mot barn oavsett kön, hedersrelaterat våld och förtryck, barnäktenskap, tvångsäktenskap, könsstympning av kvinnor, prostitution och människohandel för sexuella ändamål samt våld i nära relationer oavsett kön, sexuell identitet och sexualitet.

Av en nyligen redovisad rapport, Lärosätenas behov i frågor om mäns våld mot kvinnor och våld i nära relationer, framkommer att bristerna på området är påtagliga.² Studien genomfördes vid Institutionen för Socialt arbete, Göteborgs universitet, på uppdrag av och i samverkan med Jämställdhetsmyndigheten. Syftet med studien var bland annat att undersöka vilka behov av utbildningsinsatser och kunskapsstöd berörda institutioner vid högre lärosäten har i arbetet med att integrera det nya examensmålet i sina professionsutbildningar. Bakgrunden till studien är innehållet i skrivelsen, *Makt, mål och myndighet – en feministisk politik för ett jämställt samhälle* och dess tioåriga nationella strategi för att förebygga och bekämpa mäns våld mot kvinnor som började gälla den 1 januari 2017 och avser för det första ett utökat och verkningfullt förebyggande arbete mot våld. För det andra avses en förbättrad upptäckt av våld samt starkare skydd och stöd för våldsutsatta kvinnor och barn. För det tredje en effektivare brottsbekämpning och för det fjärde och sista en förbättrad kunskap och metodutveckling. Den nationella strategin började gälla i januari 2017 och är en del av Sveriges åtagande av Istanbulkonventionen, det vill säga, *Europarådets konvention om förebyggande och bekämpning av våld mot kvinnor och av våld i hemmet*.³ Sverige har, genom att ratificera konventionen, förbundit sig att leva upp till dess åtaganden. Artikel 14-15 specificerar särskilt att utbildningsmaterial om jämställdhet,

² Carlsson, Ninni, Lärosätenas utbildningsbehov i frågor om mäns våld mot kvinnor och våld i nära relationer: Slutrapport. Jämställdhets- myndigheten och Ninni Carlsson, Institutionen för Socialt arbete, Göteborgs universitet, Göteborg, 2020.

³ SÖ 2014:13.

bland annat om könsrelaterat våld mot kvinnor, ska ingå i formella läroplaner på alla utbildningsnivåer och att:

”Parterna ska anordna eller förstärka lämplig utbildning för yrkesgrupper som kommer i kontakt med brottsoffer eller förövare av alla våldshandlingar som faller inom ramen för denna konvention om hur man kan förebygga och upptäcka sådant våld, jämställdhet mellan kvinnor och män, brottsoffrens behov och rättigheter, samt hur sekundär viktisering kan förebyggas.”⁴

Med anledning av detta tog regeringen beslutet att införa examensmålet, ”*visa kunskap om mäns våld mot kvinnor och våld i nära relationer*”, i åtta professionsutbildningar till yrken som möter våldsutsatta kvinnor och barn och dem som utövar detta våld.⁵

I studien undersöktes vilka svårigheter och möjligheter det är att ta sig an utbildning på området och vilka behov av utbildningsinsatser och kunskapsstöd som finns inom området. Syftet med studien är att undersöka vilka behov av utbildningsinsatser och kunskapsstöd de berörda institutionerna har i arbetet med att integrera det nya examensmålet om mäns våld mot kvinnor och våld i nära relationer i sina professionsutbildningar, och vilka sammanhang, villkor, möjligheter och svårigheter de ser med att ta sig an utbildning på detta område. Syftet omfattas av följande frågeställningar:

- Vad gör institutionerna för att utbilda sina studenter på detta område och var befinner de sig i processen med att integrera examensmålet i sina professionsutbildningar?
- Vilka pedagogiska och andra utmaningar ser institutionerna i detta arbete?
- Hur bedömer institutionerna själva, deras lärare och annan personal med utbildningsansvar, det egna behovet av kunskapsutveckling på området och vad önskar de att Jämställdhetsmyndigheten bistår med?

⁴ Citatet är hämtat från artikel 14 och 15 i SÖ 2014:13.

⁵ Se bilaga 1 med förordning (1993:100) om ändringar i högskoleförordningen.

Studiens syfte är därmed att undersöka behoven av eventuella stödåtgärder för att kunna undervisa och examinera inom mäns våld mot kvinnor och våld i nära relationer. Studien har betydelse för både den nationella strategin att förebygga och bekämpa mäns våld mot kvinnor, för kunskaps- och professionsutvecklingen inom detta utbildningsområde och för Jämställdhetsmyndighetens möjligheter att på bästa sätt genomföra regeringsuppdraget.⁶ Några tidigare kartläggningar av hur mäns våld mot kvinnor och våld mot barn beaktas i högre utbildning, har inte genomförts. Det är åtta utbildningar på grundnivå som undersöktes, Fysioterapeutprogrammet, Juristprogrammet, Läkareprogrammet, Psykologprogrammet Sjuksköterskeutbildningen, Socionomutbildningen, Tandhygienist- och Tandläkarexamen. Studien genomfördes från november 2018 till mars 2020. Såväl en enkätstudie som en intervjustudie ingår. I undersökningen deltog personer med övergripande utbildningsansvar vid de berörda institutionerna. I det följande redovisas sammanfattningarna av slutsatserna.⁷

2 Den första frågan: Svårigheter och möjligheter att ta sig an utbildning på området

När det gällde *Svårigheter och möjligheter att ta sig an utbildning på området* beskrev de utbildningsansvariga en mängd komplexa utmaningar och svårigheter som de hade att överväga och hantera i arbetet med att integrera examensmålet i utbildningarna, däribland brist på och behov av breddad kompetens. Olika utmaningar samverkade och villkorades av snäva ekonomiska villkor. Det fanns en ambivalens i förhållningssättet till examensmålet tvärs över lärosäten och dess professionsutbildningar, med kritik mot hur det var formulerat. Begreppet *mäns våld mot kvinnor* tolkades bokstavligt och framställdes som specifikt, förenklat och exkluderande, medan begreppet *våld i nära relationer* i motsats tolkades som generellt, komplext, mångbott-

⁶ Carlsson, Ninni, *Lärosätenas utbildningsbehov i frågor om mäns våld mot kvinnor och våld i nära relationer: Slutrapport*, s. 10.

⁷ Carlsson, Ninni, *Lärosätenas utbildningsbehov i frågor om mäns våld mot kvinnor och våld i nära relationer: Slutrapport*, s. 7-8.

nat och inkluderande. I Sveriges nationella strategi att förebygga och bekämpa mäns våld mot kvinnor utgör däremot *mäns våld mot kvinnor* det bredare paraplybegrepp som omfattar våld som huvudsakligen, men inte uteslutande, utövas av män mot kvinnor både inom och utom nära relationer. Med brist på kännedom om examensmålets syfte och innehåll följde en motsägelsefull situation som fått konsekvenser för möjligheterna att genomföra uppdraget. Det hade lett till både irritation och en förenklad syn på, eller uttalade svårigheter i, att integrera examensmålet i utbildningarna. I båda delstudierna fanns samtidigt en positiv inställning till examensmålet och en bredd i utbildning om våld. Viktiga erfarenheter i arbetet med att integrera examensmålet fördjupar och nyanserar bilden av de ojämlika utgångspunkterna. Utbildningsansvariga och deras kollegier hade *under* arbetet lärt sig mycket som skapat nya möjligheter. Det hade bidragit till en kunskapsutveckling hos dem själva och en medvetenhet om att kunskapsområdet, engagemanget och kompetensen redan fanns vid den egna institutionen och i den egna professionsutbildningen.

3 Den andra frågan: Behov av utbildningsinsatser och kunskapsstöd inom området

Andelen som bedömde att de hade behov av kunskapsutveckling inom området var generellt stor för både lärarkollegierna (68 %) och personal med övergripande utbildningsansvar (70 %). Det gällde för alla professionsutbildningar utom socionomprogrammet. Hur utbildningsbehoven motiverades tyder på att kunskap inom området saknades även hos dem som uppgav att de *inte* hade ett utbildningsbehov. Behoven av utbildningsinsatser rörde olika delar i arbetet med att integrera examensmålet i utbildningarna:

- Kunskap om bakgrund, syfte, innehåll och riktlinjer för examensmålet
- Kunskap om de i examensmålet ingående våldsformerna
- Kunskap om professionsfärdigheter i att upptäcka våld och handla till skydd och stöd för utsatta
- Kunskap om att utforma undervisning och examination inom examensmålet

- Kunskap och färdighet i att utveckla och designa program och kurser inom examensmålet

Behov av kunskapsstöd omfattade olika material och andra undervisnings- och lärarresurser som behövdes för att bättre kunna bedriva utbildning för studenter inom området. Det var emellertid oväntat få utbildningsansvariga (19 till 45 %) som ansåg det angeläget med fördjupad kunskap om någon av de våldsformer som ingår i den nationella strategin. Flest ansåg det angeläget med utbildning om våld inom nära relationer och särskilt utsatta livssituationer som redan oftast ingick i undervisningen. Olika former av sexuellt våld utanför nära relationer, som i lägst omfattning ingick i undervisning, utgjorde också lägst utbildningsbehov. Detta tolkas i studien som en kvarstående brist på kännedom hos de berörda utbildningsanordnarna, om examensmålet bakgrund, syfte, innehåll och riktlinjer. Trots ett generellt behov av utbildningsinsatser fanns inte heller någon samstämmighet i *hur* en utbildning bäst behövde vara utformad för universitetslärare och personal med övergripande utbildningsansvar. Bredden av önskemål behöver förstås i sitt sammanhang. Förutsättningar för att genomföra uppdraget och att själva delta i utbildning var begränsade. I detta sammanhang fanns behov av starkare legitimitet och stöd uppifrån i alla organisatoriska led, ända upp till regering, för det arbete med examensmålet som lärosätena och utbildningsanordnarna har ålagts.

4 Studiens rekommendationer

Mot bakgrund av studiens resultat och slutsatser är det mycket angeläget att Jämställdhetsmyndigheten får fortsatt uppdrag att stödja lärosätena med utbildningsinsatser och kunskapsstöd till och med år 2024. Uppdraget bedöms som mångårigt och omfattande. Om samtliga utbildningsanordnare på sikt ska klara uppdraget på egen hand, kunna utbilda sina studenter inom hela området för examensmålet och på så sätt bidra till det jämställdhetspolitiska målet att bekämpa mäns våld mot kvinnor, behövs en breddad kompetens för all undervisande och utbildningsansvarig personal. Utbildningsinsats-

er och kunskapsstöd behöver vara anpassade efter var de berörda professionsutbildningarna befinner sig i sina förkunskaper, bakgrundserfarenheter, i arbetet med uppdraget och efter deras förutsättningar att kunna delta i kompetensutveckling. Utbildningsinsatser föreslås inom tre områden, varav det första rör regeringens avsikt med examensmålet; det andra fördjupade kunskaper och färdigheter inom program och kursutveckling inom våldsområdet; och det tredje kunskap om våld och professionsfärdigheter som ingår i den nationella strategin. Utöver Jämställdhetsmyndighetens uppdrag föreslås att regeringen ytterligare stärker förutsättningarna för lärosätenas arbete med att implementera examensmålet.

Källor

Carlsson, Ninni, *Lärosätenas utbildningsbehov i frågor om mäns våld mot kvinnor och våld i nära relationer: Slutrapport*. Jämställdhetsmyndigheten och Ninni Carlsson, Institutionen för Socialt arbete, Göteborgs universitet, Göteborg, 2020.

Europarådets konvention om förebyggande och bekämpning av våld mot kvinnor och av våld i hemmet, Utrikesdepartementet, Dnr: 2014:13, 2016

HELÉN OLSSON¹

KAPITEL 4

Mäns våld mot kvinnor, våld i nära relationer, partnervåld samt hedersrelaterat våld och förtryck – hur ska vi förstå begreppen?

Många är begreppen som inryms i det nya examensmålet gällande mäns våld mot kvinnor och våld i nära relationer. I detta kapitel har ett försök gjorts för att förklara begreppen om de olika våldsformerna. Vid arbetet med det nya examensmålet, vare sig det gäller kursutveckling, undervisning eller examination så är kunskap och förståelse om de olika våldsformerna av stor nödvändighet. Det som ytterligare försvårar är att det inte råder konsensus i forskarsambället kring de begrepp som ingår.

1 Mäns våld mot kvinnor

Mäns våld mot kvinnor, våld i nära relationer inklusive hedersrelaterat våld och förtryck är begrepp som är förenat med många olika definitioner. Inom forskningen kan skönjas en oenighet kring begreppsbildningen vilket ibland bidrar till brist på överensstämmel-

¹ Författare Helén Olsson, universitetslektor socialt arbete vid Karlstads universitet.

se i frågorna mellan forskare och yrkesprofessionella. Detta avsnitt bygger på definitioner som ytterst utgår från WHO och FN och som regeringen² och socialstyrelsen valt att åtfölja. Således är mäns våld mot kvinnor en konsekvens av den maktobalans som rådet mellan kvinnor och män.³ Uppfattningar om kön, makt och sexualitet har en fundamental betydelse för alla våldsformer som utövas av män mot kvinnor. Globala uppskattningar publicerade av World Health Organization-WHO⁴ indikerar att 1 av 3 kvinnor världen över har någon gång under sin livstid blivit utsatt för fysiskt och/eller sexuellt våld av en manlig partner. Vidare framgår från WHO att 38% av mordena på kvinnor begås av en manlig partner. World Health Organization⁵ anger att en stor del av den globala sjukdomsburden är direkt eller indirekt relaterat till mäns våld mot kvinnor. I begreppet mäns våld mot kvinnor inkluderas hedersrelaterat våld och förtryck, partnervåld, olika former av diskriminering samt prostitution och människohandel.⁶

2 Våld i nära relation

Våld i nära relation avser våld eller andra övergrepp av eller mot en närstående.⁷ Begreppet våld i nära relationer kan ses som ett samlingsbegrepp som innefattar flera olika former av familjebaserat våld inklusive våld från närstående. Med närstående avses den person som den våldsutsatta bedöms ha en nära och förtroendefull relation till.⁸ I begreppet inkluderas kvinnor, män och barn som upplever våld eller andra övergrepp, av eller mot närstående. Både män och kvinnor

² Regeringen har i skrivelsen Makt, mål och myndighet – en feministisk politik för en jämställd framtid (Skr. 2016/17:10) presenterat en nationell strategi för att förebygga och bekämpa mäns våld mot kvinnor. I skrivelsen har regeringen beskrivit sin avsikt att under mandatperioden fortsätta att utveckla insatserna inom delmålsområdet mäns våld mot kvinnor ska upphöra, där prostitution och människohandel ingår. Strategin omfattar även hbtq-personers utsatthet för prostitution och människohandel.

³ Skr. 2016/17:10.

⁴ WHO, 2017.

⁵ World Health Organization, 2013.

⁶ Förutom sexuella ändamål kan människohandel avse exploatering för avlägsnande av organ, krigstjänst, tvångsarbete gällande tiggeri eller för arbete t.ex. inom städ-, bygg-, restaurang- eller bärplockningsverksamhet, eller för att tvingas begå brott såsom stölder (Regeringskansliet, 2018, s. 9).

⁷ Socialstyrelsen, 2016.

⁸ Att vara utsatt för våld av närstående kan utöver de familjemedlemmar man lever med handla om mor- och farföräldrar eller övrig släkt, nära kamrater eller från personal på tex ett äldreboende.

utsätts för våld i nära relationer, såväl i heterosexuella som i samkönade relationer. Huvudsakligen utsätts kvinnor för våld i nära relationer av en manlig partner eller före detta partner.⁹ Både pojkar/män och flickor/kvinnor utsätts också för hedersrelaterat våld och förtryck inom ramen för nära relationer.¹⁰

3 Partnervåld

Partnervåld är den vanligaste formen av familjebaserat våld som utövas vanligen av en man mot en kvinna, som han har eller haft ett förhållande med.¹¹ Även utifrån en global utgångspunkt betraktas mäns våld mot kvinnor som den vanligaste formen av partnervåld.¹² Det partnervåldsrelaterade våldet inbegriper ofta ett mönster av subtilt förtryck som allteftersom ökar i allvarlighetsgrad vilket kan leda till att grova brott begås. Utmärkande för partnervåld är dess upprepande och ofta långvariga karaktär där förövaren genom olika våldsformer kontrollerar och begränsar den utsattas livsutrymme.¹³ Kännetecknen för partnervåld är att den utsatta har starka emotionella band till våldsutövaren, vilket är en försvårande faktor vid en uppbrottsprocess.¹⁴ Partnervåld orsakar långtgående och djupa psykologiska stressreaktioner.¹⁵ Hinder för att bryta upp från våldsamma relationer är när våldet blir normaliserat och börjar förringas av kvinnan. Dessa psykologiska processer är ofta förenade med känslor av skam och rädslor för avslöjandets konsekvenser.¹⁶ När det gäller partnervåld drabbas kvinnor av grövre och allvarligare våld än männen. Andelen kvinnor som utsatts för grov misshandel och sökte läkarvård för sina skador uppgick till 29,1 procent. Andelen män som angav att de behövt söka läkarvård uppgick till 2,4 procent.¹⁷ Partnervåld kan ha inslag av hedersrelaterat våld och förtryck, vilket är viktigt att beakta

⁹ BRÅ, 2019.

¹⁰ Bates, 2018; Rexvid & Schlytter, 2012.

¹¹ NCK, 2016a.

¹² DeVries m.fl., 2013.

¹³ BRÅ, 2019.

¹⁴ Scheffer Lindgren, 2008a.

¹⁵ Scheffer Lindgren, 2008b; Sheridan & Scott, 2010.

¹⁶ Bifttu, m.fl., 2019; Lundgren, 2013.

¹⁷ Frenzel, 2014.

för de samhällsinstanser som i sitt yrke möte våldsutsatta. Partnervåld sker ofta i den våldsutsattas hem och alltför ofta finns barn med som bevittnar våldet.¹⁸

4 Barn och unga som upplever våld i hemmet

Barnmisshandel ingår i begreppet våld i nära relation och innefattar när en vuxen person utsätter ett barn för fysiskt eller psykiskt våld, sexuella övergrepp eller kränkningar – men också när den vuxna försummar att tillgodose barnets grundläggande behov. I denna definition betraktas barn och unga som upplever våld mellan vuxna i hemmet som psykisk barnmisshandel.¹⁹ Dessa barn riskerar att själva utsättas och barnens utsatthet påverkar deras hälsa och välbefinnande.²⁰ Barn som växer upp i familjer där det förekommer våld kan drabbas av en rad beteendemässiga och emotionella störningar. Upplevelser av våld under uppväxten är också relaterade till att själva begå eller att bli utsatt för våld senare i livet.²¹ Upplevelser av känslomässigt och fysiskt våld under barndomen har ett starkt samband med hälsoriskbeteende och sjukdom i vuxen ålder, tex. alkohol- och drogmissbruk, depression, självmordsförsök och för tidig död.²² Barn som erfar våld i hemmet lever under mycket utsatta omständigheter eftersom våldet utförs av nära familjemedlemmar som egentligen ska stå för trygghet och beskydd. Barnen är ofta utsatta för systematiskt och upprepat våld samt att den privata sfär som våldet utövas i, försvårar för myndigheter att få tillträde till – samt agera i.²³ Att utsätta barn för att bevittna²⁴ våld eller andra brottsliga handlingar mellan familjemedlemmar ses som en allvarlig gärning som inom kort kommer att kriminaliseras i Sverige.²⁵

¹⁸ Broberg, 2011; Cater & Sjögren, 2016.

¹⁹ SOU 2001:72.

²⁰ Carter m.fl., 2015; Dutton, 1999.

²¹ WHO, 2017

²² Felitti m.fl., 1998.

²³ Carlos & Ferriani, 2016.

²⁴ Med *bevittna* avses att se eller att höra något. SOU 2019:32, s. 53 ansluter sig till denna definition eftersom den anses vara etablerad i svensk rättsordning.

²⁵ SOU 2019:32.

5 Hedersrelaterat våld och förtryck

Hedersrelaterat våld och förtryck kännetecknas av att det inte utövas av en enskild man mot en enskild kvinna i en parrelation.²⁶ Istället utövas våldet av flera personer som har stöd av gruppens normsystem och hederskoder.²⁷ Även kvinnor kan vara involverade i att utöva straff vid normöverträdelser.²⁸ Det innebär att den yrkesverksamma behöver beakta och göra särskilda överväganden kring specifika särdrag som karaktäriserar våldet.²⁹ Detta för att kunna bedöma risken för fortsatt våldsutsatthet samt vilka stödsatser som är lämpliga för att tillförsäkra skyddet runt den våldsutsatta.³⁰ För att skapa en förståelse för hedersvåld är det viktigt att studera våldet i de kontexter där det förekommer. För mer inläsning rekommenderas en forskningsmanställning av Bi Puranen (2019) där migranter tillfrågas om deras acceptans för hederskulturella värderingar.³¹ Regeringen definierar hedersrelaterat våld och förtryck i sin handlingsplan:³²

”Hedersrelaterat våld och förtryck, liksom mäns våld mot kvinnor generellt, har sin grund i kön, makt, sexualitet och kulturella föreställningar om dessa. När det gäller hedersrelaterat våld och förtryck är kontrollen av flickors och kvinnors sexualitet central och starkt knuten till kollektivet. I hederstänkandet står föreställningar om oskuld och kyskhet i fokus och familjens rykte och anseende ses som avhängigt flickors och kvinnors faktiska eller påstådda beteende. Detta förhållande kan vara mer eller mindre uttalat och kontrollen kan sträcka sig från vardagliga former av begränsningar i flickors och kvinnors liv som berör exempelvis klädval, socialt umgänge och rörelsefrihet till livsval som utbildning, jobb och giftermål och skilsmässa. I sin mest extrema form resulterar hederstänkandet i hot om våld, våld och dödligt våld”.

²⁶ NCK, 2016b.

²⁷ (Payton, 2014;Vikan, 2005.

²⁸ Walker & Gill, 2019.

²⁹ Regeringen skriver i sin handlingsplan att bekämpandet av hedersrelaterat våld och förtryck kräver särskilda insatser och specifik kunskap. Beaktanden kring särskilda rutiner är nödvändigt, exempelvis i polisutredningar, vid riskbedömningar och vid bedömningar av vilka stödsatser som bör ges till den våldsutsatta personen (Skr. 2007/08:39, s. 12)

³⁰ Jacobsson & Rexhepi, 2019.

³¹ Puranen, B. (2019). *Med migranternas röst. Den subjektiva integrationen*. Forskningsrapport 2019/2. Institutet för framtidsstudier.

³² Skr. 2007/08:39, s. 12.

6 Olika typer av våld

Olika typer av våld som förekommer inom ramen för mäns våld mot kvinnor inklusive våld i nära relationer.³³ Tabell 1. redogör för de olika våldsuttrycken.

Tabell 1. Olika typer av våldsuttryck samt hur våldet yttrar sig³⁴

Våldets uttryck	Våldets yttringar
Fysiskt våld	Att bli utsatt för örfilar, knytnävsslag, slag med tillhyggen, knivstick, sparkar och stryptag, eller hota med vapen. Att bli biten, riven, dragen i håret, bränd, skakad eller knuffad.
Psykiskt våld	Att bli utsatt för verbala kränkningar, isolering, tvång och hot, förstörelse eller kontroll av egendom eller ägodelar, undanhållande av information, skambeläggande, gester, latent våld
Sexuellt våld	Att bli utsatt för sexuella aktiviteter mot ens vilja; tex att tvingas se på pornografi, samlag utan samtycke, könsstympning, sexuella trakasserier
Försummelse	Att förvägras hjälp med att komma ur sängen och få för lite, för mycket eller felaktig medicin. Att inte få behövlig hjälp med mat, medicin eller hygien.

³³ Socialstyrelsen, 2016a; 2020.

³⁴ Våld i nära relationer kan drabba alla individer, oberoende av kön, ålder och sexuell läggning. Även om hedersvåld är en specifik brottstyp så utsätts dessa individer ofta för de våldstyper som beskrivs i tabell 1. Ibland beskrivs andra former av våld som är likartade de som nämns i tabell 1. Exempelvis ekonomiskt våld, materiellt våld, funktionshinderrelaterat våld samt våld mot ett kärt husdjur.

Skillnad på hedersvåld och partnervåld³⁵

Partnervåld

- Individuellt utfört av en (manlig) partner
- Omgivningen stöder inte våldet
- Förekommer att GP³⁶ uttrycker ånger
- Fördöms av familj och vänner

Hedersvåld

- Kollektivt planerat och utfört – mot en släkting
- Våld legitimeras av kollektivet – av kvinnor och män
- Sällsynt att GP förmedlar ånger
- GP betraktas som hjältar av familj och vänner

Referenser

- Bates, L. (2018). Females perpetrating honour-based abuse: controllers, collaborators or coerced? *Journal of aggression, conflict and peace research*, 10 (4), 293-303.
- Bifttu, B.B., Dachew, B.A., Tiruneh, B.T., Gezie, L.D., & Guracho, Y.D. (2019). Domestic violence related disclosure among women and girls in Ethiopia: a systematic review and meta-analysis. *Reproductive Health*, 23;16 (1):184.
- Broberg, A., Almqvist, L., Axberg, U., Grip, K., Almqvist, K., Sharifi, U., Cater, Å. K., Forssell, A., Eriksson, M., & Iversen, C. (2011). *Stöd till barn som upplevt våld mot mamma - Resultat från en nationell utvärdering*, Göteborg: Göteborgs University.
- BRÅ (2019). *Grov kvinnofridskränkning. Brottsens hantering och utveckling i rättskedjan 1998 – 2017*. Brottsförebyggande rådet, BRÅ 2019:8.
- Carlos D.M., & Ferriani, M.G.C. (2016). Family violence against children and adolescents in context: How the territories of care are imbricated in the picture. *Revista Latino-Americana de Enfermagem*, 2016; 24:e,2735.
- Cater, Å.K., Miller-Graff, L.E., Howell, K.H. & Graham-Bermann, S.A. (2015) Childhood Exposure to Intimate Partner Violence (IPV) and Adult Health: Age, Gender and Violence Characteristics. *Journal of Family Violence*, (30)7, 875-886.

³⁵ För vidare inläsning se tex. Grutzky & Åberg, 2013, Payton (2014), Yourstone m.fl. (2018)

³⁶ GP = Gärningspersonen/gärningspersonerna

- Cater, Å. K. & Sjögren, J. (2016) Child witnesses to intimate partner violence describe their experiences – a typology-based qualitative analysis. *Child & Adolescent Social Work*, 33(6), 473-486.
- DeVries, K.M., Mak, J.Y.T., Garcia-Moreno, C., Petzold, M., Child, J.C., Falder, G., Lim, S., Bacchus, L.J., Engell, R.E., Rosenfeld, L., Pallitto, C., Vos, T., Abrahams, N., & Watts, C.H. (2013). The global prevalence of intimate partner violence against women. *Science*, 340, 1527-1528.
- Dutton, D.G. (1999). Traumatic origins of intimate rage. *Aggression and Violent Behavior*, 4 (4), 431-447.
- Felitti, V.J., Anda, R.F., Nordenberg, D., Williamson, D.F., Spitz, A.M., Edwards, V., BA, Koss, M.P., & Marks, J.S. (1998). Relationship of Childhood Abuse and Household Dysfunction to Many of the Leading Causes of Death in Adults The Adverse Childhood Experiences (ACE) Study. *American Journal of Preventive Medicine*, 14: 4.
- Frenzel, A. (2014). *Brott i nära relationer. En nationell kartläggning*. Brottsförebyggande Rådet, BRÅ 2014:8.
- Grutzky, E., & Åberg, L. (2013). *Heder och samvete. En bok om hederskultur i Sverige*. Fri Tanke förlag.
- Jacobsson, J., & Rexhepi, A. (2019). *Samtal pågår: Om hedersrelaterat våld och förtryck*. Jämställdhetsmyndigheten.
- Lundgren, E (2013). *Våldets normaliseringsprocess och andra våldsförståelser*. Stockholm: Riksorganisationen för kvinnojourer och tjejjourer i Sverige; ROKS 2013.
- NCK (2016a). Våld i nära relationer. Hämtad 2021-01-09: <http://nck.uu.se/kunskapsbanken/amnesguider/vald-i-nara-relationer/vald-i-nara-relationer/>
- NCK (2016b). *Hedersrelaterat våld och förtryck. Begreppet heder*. Hämtad 2021-01-09: <https://nck.uu.se/kunskapsbanken/webbstod-for-var-den/kunskap-och-utbildning/utbildningspaket/hedersrelaterat-vald-och-fortryck/>
- Payton, J. (2014). "Honor," Collectivity, and Agnation: Emerging Risk Factors in "Honor"-Based Violence. *Journal of Interpersonal Violence*, 29(16) 2863–2883.

- Puranen, B. (2019). *Med migranternas röst. Den subjektiva integrationen*. Forskningsrapport 2019/2. Institutet för framtidsstudier.
- Regeringskansliet (2018). *Handlingsplan. Agenda 2030. 2018-2020*. Produktion; Finansdepartementet/kommunikationsavdelningen. Art. nr Fi 2018:3.
- Rexvid, D., & Schlytter, A. (2012). *Heroes, Hymen and Honour: A Study of the Character of Attitude Change among Male Youth with Their Roots in an Honour-Based Context*. *Review of European Studies*, 4(2), 22-32.
- Scheffer Lindgren, M., & Renck, B. (2008a). Intimate partner violence and the leaving process: Interviews with abused women. *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-being*, 2008, 3: 113-124.
- Scheffer Lindgren, M., & Renck, B. (2008b). 'It is still so deep-seated, the fear': psychological stress reactions as consequences of intimate partner violence. *Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing*, 2008, 15, 219-228.
- Sheridan, L.P., & Scott, A.J. (2010). Perceptions of harm. Verbal Versus Physical Abuse in Stalking Scenarios. *Criminal Justice and Behaviour*, 37(4), 400-416.
- Skr. (2007). *Handlingsplan för att bekämpa mäns våld mot kvinnor, hedersrelaterat våld och förtryck samt våld i samkönade relationer*. Stockholm: Regeringens skrivelse 2007/08:39.
- Skr. (2016). *Makt, mål och myndighet - feministisk politik för en jämställd framtid*. Stockholm: Regeringens skrivelse 2016/17:10.
- Socialstyrelsen (2016). *Väld. Handbok om socialtjänstens och hälso- och sjukvårdens arbete med våld i nära relationer*. Art nr. 2016-6-37.
- Socialstyrelsen (2020). *Behandlingsmetoder för personer som utövar våld i nära relationer*. Art nr. 2020-3-6697.
- SOU (2001:72). *Barnmisshandel. Att förebygga och åtgärda*. Stockholm: Socialdepartementet. Statens Offentliga Utredningar. Stockholm.
- SOU (2019:32). *Straffrättsligt skydd för barn som bevittnar brott mellan närstående samt mot uppmaning och annan psykisk påverkan att begå självmord. Betänkande av Utredningen om skydd för barn som bevittnar våld eller andra brottsliga handlingar och ansvar för uppmaning att begå självmord*. Statens Offentliga Utredningar. Stockholm.

- Vikan, U. (2005). *En fråga om heder*. Ordfront Förlag. Stockholm.
- Walker, S., & Gill, A.K. (2019). Women who kill: Examining female homicide through the lens of honour and shame. *Women's Studies International Forum*, 75, (2019) 102247.
- World Health Organization (2013). *Global and regional estimates of violence against women: prevalence and health effects of intimate partner violence and non-partner sexual violence*. Geneva: World Health Organization.
- WHO (2017). *Violence against women*. World Health Organization. Key facts. Se länk: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-women>
- Yourstone, J., Axelsson, J., Hildeby Källgren, F., Söderberg, J., & Eriksson, L (2018). *Hedersrelaterat våld och förtryck – mot en förbättrad kunskap om förövarna*. Kriminalvården. Norrköping.

HELÉN OLSSON¹

KAPITEL 5

Att vara utsatt för hedersvåld – en brottslig gärning

För att förstå vilken typ av våld som lagstiftningen fokuserar på så behövs kunskaper om de specifika våldsformerna som ofta är kännetecknen för hedersrelaterat våld och förtryck. I detta kapitel följer en beskrivning av våldets uttryck och de konsekvenser våldet leder till. För den yrkesprofessionella handlar det om att ha kunskaper nog att synliggöra, uppmärksamma och bistå hedersvåldsutsatta när det handlar om frågor som berör könsstympling, barn- och tvångsäktenskap, bortförda barn och unga vuxna samt att värna och skydda individer som är utsatta för vardagliga begränsningar som kan övergå till extrem kontroll.

1 Kvinnlig könsstympling

I Sverige infördes lagen med förbud mot könsstympling av flickor och kvinnor 1982 SFS.^{2,3} En alltmer ökad invandring gjorde att övergreppet tidigt uppmärksammades av framför allt hälso- och sjukvårdspersonal, ofta i samband med förlossningar. Övergreppet blev således

¹ Författare Helén Olsson, universitetslektor socialt arbete vid Karlstads universitet.

² Flera lagändringar har skett i lagen om förbud mot kvinnlig könsstympling under åren; dels 1998, 1999 samt 2017. Straffsatsen är fängelse mellan två till tio år och en person/förälder kan dömas även om brottet är utfört utomlands. Likaså förberedelser och underlåtenhet att avslöja könsstympling är numera straffbart.

³ SFS 1982:316

tidigt kriminaliserat i Sverige men det tog många år innan brottet uppfattades ha ett samband med hedersvåld.⁴ Idag är det en allmänt accepterad uppfattning både bland forskare⁵, såväl som av FN, EU, Unicef, WHO. Kvinnlig könsstympning är ett uttryck för hederskultur⁶ men behöver inte nödvändigtvis drabba en flicka som lever i en hederskultur. Könsstympning är en tusenårig tradition som är vanligt förekommande i Afrika, Mellanöstern och Asien. Denna kulturella sedvänja återspeglar en djupt rotad ojämlikhet mellan könen och utgör en extrem form av diskriminering av kvinnor.⁷ Världshälsoorganisationen uppskattar att det globalt sett finns det cirka 200 miljoner flickor och kvinnor som är könsstympade. Även om gemensamma globala ansträngningar har gjorts för att förhindra utövandet av sedvänjan så beräknas andelen könsstympade flickor årligen uppgå till omkring 3,9 miljoner.⁸ Socialstyrelsen⁹ uppskattar att närmare 40 000 flickor och kvinnor är utsatta för könsstympning innan de kom till Sverige, av dem är 7 400 flickor minderåriga. Det kan inte uteslutas att könsstympning utförs i Sverige, eller att flickor förs utomlands för ändamålet. Det finns olika typer av könsstympning och med utgångspunkt från traditionen utförs alltid ingreppet av en kvinna.¹⁰ Vanligt förekommande är att delar av blygdläppar eller klitoris skärs bort. Det förekommer också att klitoris prickas eller bränns med ett vasst eller spetsigt föremål. Det mest omfattande övergreppet sker vid så kallad Faraosk stympning eller infibulation, där inre och yttre blygdläppar och klitoris helt avlägsnas. Efter det att flickan sytts ihop lämnas en millimeter stor öppning, för att urin och menstruationsblod ska kunna passera.¹¹ Komplikationer av att ha blivit utsatt för könsstympning är väl kända. Ingreppen bidrar till omfattande fysiska och känslomässiga svårigheter. Förutom svår smärta och kraftiga blödningar så bidrar in-

4 I Socialstyrelsens (2013, s. 21) utbildningsmaterial Vänd dem inte ryggen anges att könsstympning inte behöver vara förknippat med utsatthet för hedersrelaterat hot, våld eller kontroll.

5 Jfr. Bhanbhro, Cronin de Chavez, & Lusambili, 2016; Gangoli, Gill, Mulvihill & Hester, 2018; Linell & Schlytter, 2010; Yourstone, 2018.

6 Socialstyrelsen 2016b; Skr. 2016/17:10.

7 WHO, 2020.

8 Unicef, 2020.

9 Socialstyrelsen, 2016.

10 Socialstyrelsen, 2016.

11 Jfr. Unicef, 2020.

greppet till psykiska svårigheter, infertilitet, smärtsamt sexliv och svåra förlossningar. Dödsfall förekommer i spåren av könsstympning.¹²

2 Barn- och tvångsäktenskap

Sverige och övriga världen vaknade sent när det gällde att uppmärksamma barns utsatthet vid barnäktenskap. I Sverige kunde till exempel länsstyrelserna ge dispens för barnäktenskap fram till år 2014. Bristfällig vägledning från nationella myndigheter till landets kommuner i kombination med avsaknad av lagstiftning bidrog till att socialtjänsten inte fick mandat att intervensera mot barnäktenskap.¹³ Möjligheten att bevilja dispens för barnäktenskap försvann från och med juli år 2014 när ny lagstiftning trädde i kraft som förbjöd barn- och tvångsäktenskap samt vilseledande äktenskapsresa.¹⁴ Den nya lagen innebär att även att förberedelser till äktenskapstvång har kriminaliserats.¹⁵ Lagen skärptes från och med den första januari år 2019 då ett förbud mot att erkänna utländska barnäktenskap infördes.¹⁶ Även månggifte är förbjudet i Sverige.¹⁷ FN förbundet¹⁸ räknar med att 12 miljoner flickor tvingas bli barnbrudar varje år, vilket dagligen berör ca 32 800 flickor.¹⁹ Vidare anger FN förbundet att det globalt sett finns 765 miljoner barnäktenskap idag. I Sverige genomfördes en undersökning av Migrationsverket år 2015 där 132 barn identifierades som gifta.²⁰ En svensk kartläggning visar att det finns ett samband mellan att vara utsatt för barnmisshandel och att inte få välja sin framtida partner. De elever som uppgav att de inte får välja sin framtida partner är som grupp betydligt oftare utsatta för flera typer av våld och för allvarligt

¹² Kandala, Ezejimofor, Uthman, & Komba, 2018.

¹³ Olsson & Bergman, 2021.

¹⁴ Regeringskansliet, 2014; Prop. 2013/14:208.

¹⁵ Äktenskapstvång är förbjudet enligt 4 kap. 4 c § brottsbalken. Vilseledande tvångsäktenskapsresa är förbjudet enligt 4 kap. 4 d § brottsbalken.

¹⁶ Se Regeringens bet. 2017/18:CU8, rskr.2017/18:192.

¹⁷ Månggifte är förbjudet enligt 2 kap. 4 § äktenskapsbalken. Se även förbud mot tvegifte enligt 7 kap. 1 § brottsbalken.

¹⁸ FN-förbundet, 2020.

¹⁹ Globala ansträngningar mot barnäktenskap har minskat andelen barnäktenskap och antalet flickor som gifts bort har minskat från 1 av 4 till 1 av 5 (FN-förbundet, 2020).

²⁰ Migrationsverket angav att det troligen finns ett stort mörkertal kring andelen gifta barn i Sverige. Endast tre av de 132 gifta barnen var pojkar.

våld än andra barn.²¹ Ett syfte i hederskontextuella miljöer är att förhindra föräktenskapliga relationer och styra valet av äktenskapspartner.²² Hederskulturer bygger på en kollektivistisk struktur där kyskhet, tvångsäktenskap och kontroll av den unga kvinnans sexualitet, är en förutsättning för klanens fortsatta existens.²³ Brinkemo²⁴, uttrycker det så här:

”... äktenskapet är ett av de viktigaste verktygen för att bygga allianser och skapa sociala hierarkier i olika grupperingar och klaner; det är ofta ett sätt att hålla samman egendomar, få tillgång till skydd, makt och kontakter; och ett sätt att säkra släktens ekonomiska framtid”.

Vikten att gifta bort sin dotter handlar således inte bara om att få tillgång till brudpriset²⁵. Ambitionen är att bilda allianser mellan familjer där hela släkten är involverad i äktenskapsplanen.²⁶ Den blivande gemålen tillhör ofta den närmaste släkten, tex. kusiner, far- och morbröder. Även pojkar och män tvingas in i arrangerade äktenskap.²⁷ Ofta har inte ungdomar som lever i en familj med hedersnormer något val, och ofta utsätts den unge för tvångsliknande påtryckningar från familjen att acceptera erbjudandet.²⁸ Att neka till ett giftermål är ett brott mot den hederskontextuella normen och måste bestraffas. Straffet kan variera mellan att bli avskild från klanen och utesluten ur gemenskapen eller tvingad till isolering²⁹, till att bli mördad i hederns namn.³⁰

²¹ Jernbro & Landberg, 2018.

²² SBU, 2019.

²³ Bhanbhro, Wassan, Shah, Talpur, & Wassan, 2013; Brinkemo, 2014.

²⁴ Brinkemo, 2014, s. 102.

²⁵ Vid intervjuer med hedersvåldsutsatta unga vuxna i samband med forskningsstudie (Olsson & Bergman, kommande), uppgavs att ett ordinärt brudpris i mellanöstern uppgår till mellan 200 000 – 250 000 SEK.

²⁶ Socialstyrelsen, 2018.

²⁷ Schlytter & Rexvid, 2016.

²⁸ Bates, 2018.

²⁹ Asaad, 2015; Bates, 2018; Brinkemo, 2014.

³⁰ Sev'er & Yrdalkul, 2001; Yourstone mfl., 2018.

3 Bortförda barn och unga vuxna

När barn försvinner aktiveras i vanliga fall en mängd myndigheter och ofta följer medias nyhetsrapportering händelseutvecklingen. Fram tills år 2018 har myndigheter haft en passiv inställning till hedersvåldsutsatta bortförda barn. Barns försvinnanden har accepterats och det har inte funnits någon officiell statistik på hur stor gruppen varit. En av de första kartläggningarna i Sverige genomfördes av Länsstyrelsen Östergötland år 2019 avseende andelen bortförda³¹ eller misstänkt bortförda personer ur landet. Anledningen till kartläggningen var att svenska myndigheter under en tid signalerat för att barn och unga vuxna förs ur landet på så kallade uppfostringsresor. Dessa bortföranden sker med anledning av att barnet eller den unge anklagas för att bryta mot den hederskontextuella normen och på så sätt dragit vanära och skam över familjen. Ofta beskylls den unge för att följa och leva efter västerländska värderingar. Vid bortförandet utomlands placeras ofta barnet eller den unga vuxna hos släktingar eller på anstaltsliknande institutioner i ursprungslandet. Vid dessa resor som ofta sker på sommaren riskerar den bortförda personen att utsättas för tvång- och barnäktenskap eller könsstympning, för hot, tvång eller våld från släktens sida. Det förekommer fall där personer tvingas bli kvar i ett krigshärjat land mot sin vilja. Denna typ av uppfostringsresa bidrar till att hindra barn eller unga vuxna från att leva ett fritt och självständigt liv i Sverige. Länsstyrelsen Östergötland³² fann i sin kartläggning att skolor inte alltid orosanmäler till socialtjänsten när elever saknas samt att de hedersutsatta eleverna ofta inte känner till sina rättigheter och den hjälp som samhället kan erbjuda. Att tvingas avbryta sin skolgång är naturligtvis problematiskt för en ung människa och ger framtida negativa konsekvenser. Från Länsstyrelsen Östergötlands kartläggning där landets 192 kommuner tillfrågades, svarade 43 kommuner på enkäten. Det framkom att dessa hade

³¹ UD, Utrikesdepartementet, har fått i uppdrag att stärka arbetet kring barn och ungdomar som förs utomlands mot sin vilja. Under året 2018 hade UD 127 sådana ärenden, varav 30 ärenden gällde pojkar.

³² Eriksson, 2020.

kännedom om bortförda personer under 2019, vilket totalt berörde 199 personer, varav 86 procent var barn.

I Sverige råder skolplikt vilket innebär att skolan behöver bli snabbare på att uppmärksamma dessa barn och ungdomar. Att föra bort barn ur landet mot dess vilja kan vara en brottslig handling vilket kräver en polisanmälan från den yrkesverksammes sida. Mikael Thörn³³ beskriver att det under ett år i början av 2000-talet aktualiserade nio ärenden inom en socialtjänstverksamhet i Göteborg som gällde pojkar som skickats på så kallade uppfostringsresor. Vidare framgår att för pojkars del sker ofta en uppfostringsresa i samband med att familjen fått kännedom att sonen är involverad i kriminalitet. De som återvänder till Sverige har i flera fall visat sig vara i betydligt sämre skick än när de for, tex psykisk ohälsa, missbruk och obearbetade trauman.³⁴

4 Från vardagliga begräsningar till extrem kontroll

I en hederskontextuell miljö utövas hot, våld och förtryck för att förebygga normbrott, alternativt att straffa en normöverträdelse. Kollektivets intressen är överordnade den enskilda individens och familjens eller släktens status är beroende av huruvida hedern är intakt, det vill säga om familjen anses ha anseende, ära, aktning och respekt.³⁵ Hot, våld och förtryck utövas för att kontrollera eller tvinga en enskild familjemedlem att leva med stora begräsningar.³⁶ Den hederskontextuella kontrollen kan leda till att den enskilde endast tillerkänns ett ytterst begränsat livsutrymme. Yourstone³⁷ beskriver att det kan handla om en mängd förbud som är förknippade med vanligt vardagsliv som startar tidigt i barn- och ungdomsåren. Begräsningar och förbud är störst för flickor och kvinnor eftersom deras uppförande är starkt sammankopplat med familjens anseende och rykte. Det handlar om begräsningar att inte fritt kunna välja vilka man vill umgås med, att inte fritt kunna välja sina kläder, samt att delta i fritidsaktiviteter

³³ Thörn, 2019.

³⁴ Thörn, 2019.

³⁵ Yourstone, 2018.

³⁶ Jernbro & Landberg, 2018.

³⁷ Yourstone, 2018.

eller att nekas att påbörja eller välja sin framtida utbildning. Det råder totalförbud att bli kär innan giftermålet samt att ha intima relationer innan äktenskapet.³⁸ Begränsningar och förbud kan också handla om att vara tvungen att gå direkt hem från skolan, att tvingas bevaka och kontrollera vad ens syster eller ens mamma gör eller att tvingas gifta sig med någon med motsatt kön trots att man är homosexuell. Begränsningar kan också handla om att nekas tillträde till arbetsmarknaden eller att inte få skilja sig.³⁹ Det förekommer också hedersförtryck på en samhälls nivå som begränsar unga vuxna kvinnor i deras vardagsliv. Det handlar om att vara utsatt för hedersförtryck från den egna etniska grupperingen, där kvinnor nekas att cykla, simma eller att delta sportevenemang eller i arbetslivet.⁴⁰ I de fall en normöverträdelse sker förekommer inte sällan att den enskilde blir utsatt för utfrysning eller inlåsning. Utfrysning kan handla att den enskilde nekas kärlek och omsorg från familjens medlemmar.⁴¹ Att leva i en hederskontext medför många konsekvenser för hur en individ utvecklar en självbild eftersom regler kring lydnad, beroende, heders och skam bidrar till en vilja att vara någon annan till lags.⁴² En hedersvåldsutsatt som gjort motstånd mot normen och som drabbats av isolering och utfrysning bryts långsamt ned. Ofta har deras uppväxt präglats av begränsningar och förbud som inte givit dem möjligheter att lära av erfarenheter från ett vanligt vardagsliv. Det kan leda till att många hedersvåldsutsatta som försöker bryta upp från våld och förtryck är sämre rustade att fatta rationella beslut och att leva ett självständigt vuxenliv.⁴³

³⁸ Gandimi & Gunnarsson, 2019.

³⁹ Socialstyrelsen, 2013.

⁴⁰ Olsson, H., kommande artikel/submitterad till tidskrift.

⁴¹ Asaad, 2015; Al-Baldawi, 2014.

⁴² Socialstyrelsen, 2013.

⁴³ Socialstyrelsen, 2013.

Referenser

- Al-B, Baldawi, R. (2014). *Migration och anpassning: den okända resan*. (2.uppl.). Lund. Studentlitteratur AB.
- Asaad, A. (2015). *Stjärnlösa nätter. En berättelse om kärlek, svek och rätten att välja sitt liv*. Stockholm. Norstedts Förlagsgrupp AB.
- Bates, L. (2018). Females perpetrating honour-based abuse: controllers, collaborators or coerced? *Journal of aggression, conflict and peace research*, 10 (4), 293-303.
- Bhanbhro, S., Wassan, M.R., Shah, M.A., Talpur, A.A., & Wassan, A.A. (2013). "Karo-kari – the murder of honour in Sindh Pakistan: an ethnographic study". *International Journal of Asian Social Sciences*, 3(7), 1467-84.
- Bhanbhro, S., Cronin de Chavez, A., & Lusambili, A. (2016). Honour based violence as a global public health problem: a critical review of literature. *International journal of human rights in Healthcare*, 9(3), 198-215.
- Brinkemo, P. (2014). *Mellan klan och stat. Somalier i Sverige*. Tredje pocketupplagan. Timbro 2014.
- Eriksson, M. (2020). *Rapport 2020:13 Kartläggning bortförda personer i en hederskontext och barn som uppges vara gifta – under 2019*. Länsstyrelsen Östergötland.
- FN-förbundet (2020). Frågor och svar om barnäktenskap. UNA Sweden. Se länk: <https://fn.se/flicka/barnakteskap-faq/>
- Gandimi, M., & Gunnarsson, S. (2019). *UNG 018 En kartläggning av hedersrelaterat våld och förtryck bland unga i Uppsala*. TRIS – tjejers rätt i samhället
- Gangoli, G., Gill, A.K., Mulvihill, N., & Hester, M. (2018). Perception and barriers: reporting female genital mutilation. *Journal of Aggression, Conflict and Peace Research*, 10 (4), 251-260.
- Jernbro, C., & Landberg, Å. (2018). *Det är mitt liv. Om sambandet mellan barnmisshandel och att inte få välja sin framtida partner*. Länsstyrelsen Östergötland. Stiftelsen Allmänna Barnhuset.
- Kandala N.B., Ezejimofor M.C., Uthman O.A., & Komba, P. (2018). Secular trends in the prevalence of female genital mutila-

- tion/cutting among girls: a systematic analysis. *BMJ Glob Health*, 2018;3:e000549.
- Linell, H., & Schlytter, A. (2010). Girls with honour-related problems in a comparative perspective. *International Journal of Social Welfare*, 19-152–161. I
- Olsson, H., & Bergman, A. (2021). From silence to recognition: Swedish social services and the handling of honor-based violence. *The European Journal of Social Work*. In press.
- Olsson, H. Röster från hedersvåldsutsatta unga kvinnor – om utsatthet och socialtjänstens stöd och hjälp. Kommande artikel/submit-tad till tidskrift.
- Proposition (2013/14:208). *Stärkt skydd mot tvångsäktenskap och barnäktenskap samt tillträde till Europarådets konvention om våld mot kvinnor*. Se regeringens webbplats; www.regeringen.se
- Regeringskansliet (2014). *Stärkt skydd mot tvångsäktenskap och barn äktenskap*. Faktablad. Justitiedepartementet. Maj 2014. Se regeringens webbplats; www.regeringen.se
- SBU (2019). *Insatser mot hedersrelaterat våld och förtryck*. Svar från SBU:s upplysningstjänst nr ut201902, Diarienummer: SBU 2018/545; Datum: 2019-01-22.
- Schlytter, A., & Rexvid, D. (2016). *Mäns heder. Att vara både offer och förövare*. Lund. Studentlitteratur AB.
- Sev'er, A., & Yrdalkul, G. (2001). Culture of honor, and Culture of change. Feminists Analysis of Honor Killings in Rural Turkey. *Violence Against Women*, 7(9), 964-998.
- SFS 1982:316. Lag (1982:316) med förbud mot könsstympling av kvinnor. Länk 2021-01-10: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-1982316-med-forbud-mot-konsstympling-av_sfs-1982-316
- Skr. (2016). *Makt, mål och myndighet - feministisk politik för en jämställd framtid*. Stockholm: Regeringens skrivelse 2016/17:10.
- Socialstyrelsen (2013). *Vänd dem inte ryggen. Utbildningsmaterial om hedersrelaterat våld och förtryck*. Art nr. 2014-1-16.
- Socialstyrelsen (2016). *Kvinnlig könsstympling – ett stöd för hälso- och sjukvårdens arbete*. Art nr. 2016-6-59.

- Socialstyrelsen (2018). *Barn som kommer till Sverige och uppger vara gifta. Vägledning för socialtjänsten*. Art nr. 2018-6-23.
- Thörn, M. (2019). *Pojkar skickas på ”uppfostringsresor” – mot sin vilja*. svt Nyheter, 19-06-26. Se länk: <https://www.svt.se/nyheter/lokalt/ost/pojkar-som-skickas-pa-uppfostringsresor-ar-en-bortglomd-grupp>
- Unicef (2020). Fakta – kvinnlig könsstympning. Se länk: <https://unicef.se/fakta/kvinnlig-konsstympning>
- WHO (2020). *Female genital mutilation*. World Health Organization. Key facts. Se länk: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/female-genital-mutilation>
- Yourstone, J., Axelsson, J., Hildeby Källgren, F., Söderberg, J., & Eriksson, L (2018). *Hedersrelaterat våld och förtryck – mot en förbättrad kunskap om förövarna*. Kriminalvården. Norrköping.

CAROLINA JERNBRO¹

KAPITEL 6

Förekomst och konsekvenser av hedersrelaterat våld och förtryck

Hedersrelaterat våld och förtryck (HRV) är ett allvarligt globalt och nationellt folkhälsoproblem som bryter mot de mänskliga rättigheterna. Världshälsoorganisationen (WHO) har uppskattat att cirka 200 miljoner flickor och kvinnor världen över är könsstympade och att ungefär tre miljoner flickor i åldrarna 0-14 år könsstympas varje år (WHO 2020). Även tvångsgifte är vanligt i många delar av världen. År 2016 uppskattades 15,4 miljoner människor vara i tvångsäktenskap och av dessa var 88 procent av offren kvinnor och flickor. Drygt var tredje offer var under 18 år vid äktenskapet och av dessa var nästan hälften under 15 år vid äktenskapet. Det är vanligast med tvångsäktenskap i Afrika och Asien (ILO 2017).

Flera studier har publicerats som pekar på att det är relativt vanligt med hedersrelaterat våld och förtryck även i Sverige och att förtrycket innebär allvarliga konsekvenser för individ och samhälle. Nedan presenteras majoriteten av de kartläggningar av hedersrelaterat våld och förtryck som genomförts i Sverige.

¹ Författare Carolina Jernbro, universitetslektor folkhälsovetenskap vid Karlstads universitet.

1 Förekomst av hedersrelaterat våld och förtryck i Sverige

Det finns inga säkra siffror på hur vanligt könsstympning, tvångsgifte och hedersmord är i Sverige. Socialstyrelsen (2015) har uppskattat att 38 000 flickor och kvinnor som lever i Sverige kan vara könsstympade. Ungefär 7000 beräknas vara under 18 år. Könsstympning är vanligast bland de som är födda i Somalia, Eritrea, Etiopien, Egypten och Gambia.

Flera studier om förekomst av HRV har genomförts i Sverige. Studierna visar att hedersrelaterat våld och förtryck är relativt omfattande, även om det är en del variationer i studiernas resultat gällande förekomst. Det beror delvis på att studierna har genomförts på olika studiepopulationer. En del studier har genomförts i storstäder, andra nationellt. Även enkätfrågor och mätinstrument varierar i studierna. De flesta svenska studier använder dock begränsningar i val av livspartner för att definiera hedersförtryck. Även oskuldsnorm används i några studier.

Socialstyrelsen (2007) genomförde en kartläggning för att undersöka ungdomars frihet att bestämma över sitt eget liv bland elever i årskurs två på gymnasiet. Drygt 5 200 elever vid 98 slumpmässigt utvalda gymnasieskolor i Sverige besvarade enkäten. Cirka fem procent av flickorna och tre procent av pojkarna uppgav att de var oroliga över att inte själva kunna bestämma över vem de ska gifta sig eller leva tillsammans med i framtiden.

I rapporten Gift mot sin vilja (Ungdomsstyrelsen 2008) som bygger på en ungdomsenkät som gick ut till 6 000 unga mellan 16 och 25 år framkom att 6,6 procent av unga kvinnorna och 3,8 procent av männen har begränsningar i förhållande till äktenskap och/eller att familjen ställer upp villkor för val av partner (Ungdomsstyrelsen 2008).

I en annan enkätstudie genomförd bland cirka 2300 elever i årskurs nio från 36 grundskolor i Stockholms stad (Schlytter et al., 2009) uppgav 23 procent av flickorna att de förväntades vara oskuld innan äktenskapet samt att inte ingå någon föräktenskaplig relation. Av

samtliga uppgav 16 procent av flickorna och sju procent av pojkarna att de begränsades i sitt val av framtida partner.

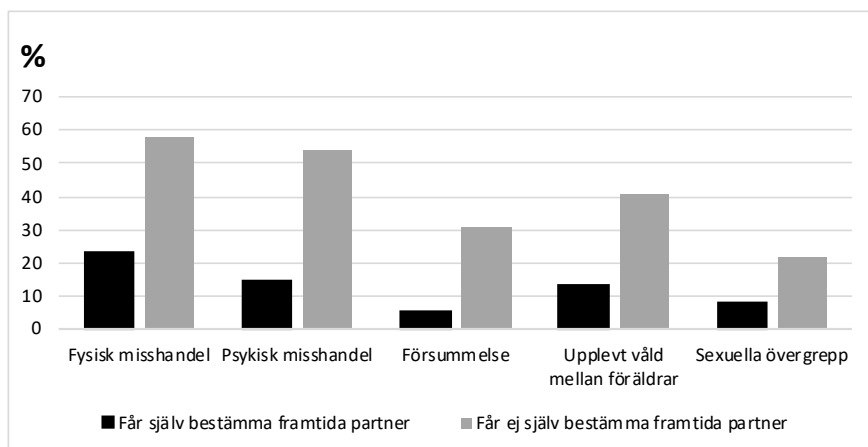
En relativt nyligen genomförd studie innefattande 6002 ungdomar i årskurs nio i Stockholm, Göteborg och Malmö stad visar att mellan 7-9 procent av ungdomarna lever med hedersnormer relaterade till våld och mellan 10-20 procent lever med hedersnormer relaterade till oskuld (Baianstovu et al. 2019).

I Uppsala har också en studie genomförts där 1064 ungdomar i årskurs nio besvarat en enkät rörande hedersrelaterat våld och förtryck. Det övergripande resultatet visar att 20 procent av flickorna och tio procent av pojkarna förväntas vänta med sex tills de gifter sig. Dessutom uppgav nio procent av flickorna och åtta procent av pojkarna oro över att inte få bestämma sin framtida partner (Ghadimi & Gunnarsson, 2018).

I en nationell kartläggning av våld (Jernbro & Landberg 2018), där 4741 elever i årskurs nio och åk två på gymnasiet deltog, svarade 2.5 % att de inte själva får bestämma vem de ska gifta sig med eller leva tillsammans med som vuxen. Det var något fler flickor (2,6 %) som rapporterade det i jämförelse med pojkar (2,1%), men skillnaden var inte statistiskt signifikant. De elever som inte får välja framtida partner rapporterade i högre grad sämre ekonomi i jämförelse med de som rapporterade att de själva får välja partner. De rapporterade också i betydligt större utsträckning att föräldrarna missbrukade alkohol och narkotika samt att föräldrarna hade psykiska problem eller hade försökt att ta sitt liv jämfört med de elever som själva får bestämma framtida partner. Dessutom uppgav elever som inte får välja partner i större utsträckning att deras föräldrar blivit dömda för brott. Förekomsten i denna nationella studie är lägre än i de andra studierna, vilket kan bero på att det var ett stort bortfall av skolor med stort antal elever, d v s skolor i storstadsområden.

Flera studier visar också att begränsningar i val av partner är starkt relaterat till utsatthet för olika former av våld (Jernbro & Landberg 2018; Ghadimi & Gunnarsson 2018; Baianstovu et al. 2019). I rapporten "Det är mitt liv" framgår att 88 procent hade utsatts för någon form av våld av en vuxen förövare någon gång under uppväx-

ten jämfört med 42 procent bland de som själva kan välja framtida partner. Som figur 1 visar är de utsatta för alla former av våld i betydligt större utsträckning. Även om flickor som inte får välja framtida partner är procentuellt mer utsatta för alla former av våld än pojkarna, särskilt försummelse och sexuella övergrepp, är könsskillnaderna inte signifikanta. Detta beror främst på att antalet elever som är utsatta för hedersförtryck inte är tillräckligt stort för en sådan analys i denna studie. När det gäller sexuella övergrepp bör nämnas att pojkar som inte själva får välja sin framtida partner är betydligt mer utsatta för det än pojkar som själva får välja partner, drygt 14 procent i jämförelse med knappt två procent. Samma mönster gällande pojkars utsatthet för sexuella övergrepp sågs även i TRIS undersökning (Ghadimi & Gunnarsson 2018).

Figur 1. Utsatthet för olika former av barnmisshandel. En jämförelse mellan de som inte själva får välja partner och de som får välja (%). Källa: Jernbro & Landberg 2018

De som inte får välja framtida partner var dessutom utsatta för betydligt allvarigare våld av en vuxen person som tabellen nedan visar. Ungefär var åttonde person hade blivit klämd över strupen och nästan var tionde person hade blivit skadad med kniv eller skjutvapen till skillnad från tre respektive en procent bland de som själv fått välja partner.

Tabell 1. Utsatthet för olika former av fysisk misshandel. En jämförelse mellan de som inte själva får välja partner och de som får välja. Källa: Jernbro & Landberg 2018

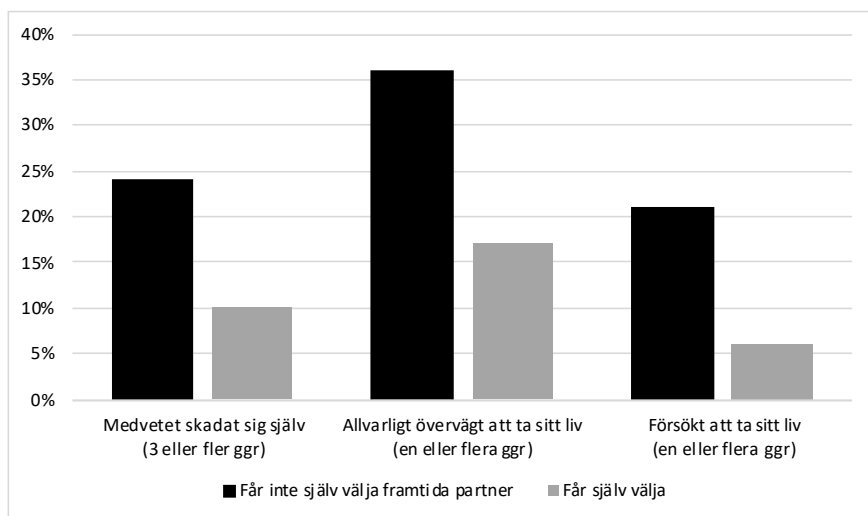
	Får inte själv välja framtida partner	Får själv välja
Blivit dragen i håret eller örat	34%	13%
Klappats till med handen	44%	14%
Blivit kraftigt slagen med hand eller knytnäve	21%	4%
Blivit sparkad	25%	3%
Blivit bränd eller skållad (med het vätska)	10%	0,5%
Blivit klämd dig över strupen/ halsen	16%	3%
Blivit slagen med käpp, skärp, linjal eller liknande	28%	4%
Blivit hotad med kniv eller skjutvapen	15%	2%
Blivit skadad med kniv eller skjutvapen	9%	1%

2 Konsekvenser av HRV

Könsstympning är förenat med en mängd hälsorisker, på kort och lång sikt. Några vanliga långsiktiga hälsoproblem är smärtsamma menstruationer, smärtsam urinering, urinvägsinfektioner, smärta vid samlag, ökad risk för förlossningskomplikationer och att barnet dör i samband med förlossning samt psykiska problem, såsom depression, ångest och posttraumatisk stress. WHO har genomfört en studie av de ekonomiska kostnaderna för behandling av hälsokomplikationer av könsstympning och fann att de nuvarande kostnaderna för 27 länder där data fanns tillgängliga uppgick till 1,4 miljarder USD under en ettårsperiod (WHO 2020).

Studier visar att hedersrelaterat förtryck i form att inte få möjlighet att bestämma framtida partner är förenat med hälsoproblem. I studien "Det är mitt liv" (Jernbro & Landberg 2018) framgick att det var dubbelt så vanligt att må dåligt och att ha tre eller fler psykosomatiska symtom (såsom huvudvärk, yrsel, koncentrations-svårigheter,

magont) bland de ungdomar som inte själv får välja framtida partner jämfört med de som själva får välja. Dessutom hade nästintill var fjärde ungdom ett självskaadebeteende, mer än var tredje hade självmordstankar och en av fem hade försökt att ta sitt liv vid ett eller flera tillfällen bland de ungdomar som inte själva fick välja framtida partner (se figur 2).

Figur 2. Självskaadebeteende, suicidtankar och suicidförsök. En jämförelse mellan de som inte själva får välja partner och de som får välja (%). Källa: Jernbro & Landberg 2018

Ett viktigt resultat från rapporten "Det är mitt liv" (Jernbro & Landberg 2018) är att ingen av ungdomarna som varit utsatta för fysiskt våld bland dem som inte får välja framtida partner hade fått professionellt stöd som de var nöjda med.

3 Sammanfattning och reflektion

Även om förekomsten av hedersrelaterat våld och förtryck i de svenska kartläggningarna varierar, så kan det konkluderas att många barn och ungdomar i Sverige är utsatta. Dessa barn och ungdomar är generellt mycket våldsutsatta och har överlag stora problem med sin hälsa inkluderande självskaadebeteende och suicidproblematik. De behöver därmed fångas upp tidigt och vid behov erbjudas skydd och stöd. Det är dock oroväckande att ingen av ungdomarna i den nationella kart-

läggningen (Jernbro & Landberg 2018) var nöjda med det professionella stöd som de fått. Detta tyder på att det bland yrkesverksamma inom exempelvis skola, hälso- och sjukvård och socialtjänst råder brist på kunskap för att upptäcka och hjälpa utsatta flickor och pojkar.

Många professioner behöver engageras för att förebygga hedersrelaterat våld och förtryck på olika nivåer; samhällsnivå, gruppnivå och individnivå. En viktig del i detta arbete är att undervisning om hedersrelaterat våld och förtryck ingår i utbildningar där de studerande i sina framtida yrken kommer att möta utsatta personer. Studenterna behöver få kunskap om hur det kan förebyggas och upptäckas och få kunskaper om vilka insatser som kan hjälpa och stödja utsatta (Regeringen 2016). Det nya examensmålet ”visa kunskap om mäns våld mot kvinnor och våld i nära relationer” som infördes 1 juli 2018 och berör fysioterapeutexamen, juristexamen, läkarexamen, psykologexamen, socionomexamen, sjuksköterskeexamen, tandläkarexamen och tandhygienistexamen är ett stort steg i rätt riktning. Det är dock angeläget att fler utbildningar, såsom lärar- och förskollärarytbildningen samt polisutbildningen, också blir aktuella för examensmålet om mäns våld mot kvinnor och våld i nära relationer (Jämställdhetsmyndigheten 2019).

Referenser

- Baianstovu, R.I., Strid, S., Cinthio, H., Särnstedt Gramnaes, E., & Enelo, J-M. (2019). *Heder och samhälle – Det hedersrelaterade våldets och förtryckets uttryck och samhällets utmaningar*. Örebro Universitet.
- Ghadimi, M., & Gunnarsson, S. (2019). *UNG 018 – en kartläggning av hedersrelaterat våld och förtryck bland unga i Uppsala*. Hämtad från Tjejers rätt i samhället: <https://static1.squarespace.com/static/5bea92c270e8027e5843b891/t/5c764a40a4222f2f1ec35c23/1551256138834/UNG+018+-+En+kartl%C3%A4ggn+ing+av+hedersrelaterat+v%C3%A5ld+och+f%C3%B6rtryck+i+Uppsala.pdf>
- ILO. (2017). *Global Estimates of Modern Slavery: Forced Labour and Forced Marriage*. Geneva: International Labour Office. http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/publication/wcms_575479.pdf

- Jernbro, C., & Landberg, Å. (2018). *Det är mitt liv! – Om sambandet mellan barnmisshandel och att inte få välja sin framtida partner*. Stockholm: Stiftelsen Allmänna Barnhuset.
- Jämställdhetsmyndigheten. (2019). *Utbildning för ökad kunskap - Delredovisning av uppdrag om utbildning till lärosäten om mäns våld mot kvinnor och våld i nära relationer*. Hämtad från url: <https://www.jamstalldetsmyndigheten.se/files/2019/03/delredovisning-utbildningsuppdrag-2019-03-28.pdf>
- Regeringen. (2016). *En nationell strategi för att förebygga och bekämpa mäns våld mot kvinnor. Utdrag (kapitel 5, sid 109-155) ur Makt, mål och myndighet – feministisk politik för en jämställd framtid*. Skr. 2016/17:10. Hämtad från url: https://www.regeringen.se/49d3d6/globalassets/regeringen/dokument/socialdepartementet/jamstalldhet/en-nationell-strategi-for-att-forebygga-och-bekampa-mans-vald-mot-kvinnor-utdrag-ur-skr-2016_17_10.pdf
- Schlytter, A., Högdin, S., Ghadimi, M., Backlund, Å. & Rexvid, D. (2009). *Oskuld och heder. En undersökning av flickor och pojkar som lever under heders-relaterad kontroll i Stockholm stad – omfattning och karaktär*. Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet.
- Socialstyrelsen. (2007). *Frihet och ansvar - En undersökning om gymnasieungdomars upplevda frihet att själva bestämma över sina liv*. Hämtad från Socialstyrelsen: https://www.socialstyrelsen.se/globalassets/sharepoint-dokument/artikelkatalog/ovrigt/2007-131-27_200713127_rev.pdf
- Socialstyrelsen. (2015). *Flickor och kvinnor i Sverige som kan ha varit utsatta för könsstympning – en uppskattning av antalet*. Stockholm: Socialstyrelsen. <https://www.socialstyrelsen.se/globalassets/sharepoint-dokument/artikelkatalog/ovrigt/2015-1-32.pdf>
- Ungdomsstyrelsen. (2008). *Gift mot sin vilja*. Hämtad från Ungdomsstyrelsen: https://www.mucf.se/sites/default/files/publikationer_uploads/gift-mot-sin-vilja.pdf
- WHO (2020): *Female Genital Mutilation – fact sheet*. Hämtad 2020-12-02 från URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/female-genital-mutilation>

MARIE KARLSSON-TUULA¹

KAPITEL 7

Brott mot hedersrelaterat våld och förtryck i den straffrättsliga regleringen

I detta kapitel behandlas begreppet hedersrelaterat våld och förtryck i en straffrättslig kontext.² Vidare beskrivs barnnäktenskapsbrottet, utreseförbudet och innebörden av den särskilda särskilda straffskärpnings bestämmelsen i 29 kap. 2 § brottsbalken. Kapitlet avslutas med en sammanfattning.

1 Inledning

Hedersrelaterat våld och förtryck har diskuterats i Sverige med en ökande intensitet sedan i mitten av 1990-talet. Inte minst har GAPF lyft frågorna och har fått såväl ett samhälleligt som ett politiskt gehör. Frågan om vad som är hederskultur och hedersrelaterat våld kan besvaras på flera olika sätt och frågan har inget enkelt svar.³ Frågan blev särskilt uppmärksam i samband med mordet på Sara Abed

¹ Författare Marie Karlsson-Tuula professor i civilrätt på Handelshögskolan vid Karlstads universitet tillika gästprofessor vid Örebro universitet.

² Antologin, *Vad har högre utbildning med hedersrelaterat våld och förtryck att göra?* har fått denna titel enär det i högskoleförordningen numera stadgas att det i de olika professionsutbildningar ska ingå ett kunskapskrav om mäns våld mot kvinnor. Detta ska finnas med i kursplaner och vid examinationer. Det finns dock en bredare mer och övergripande definition av vad hedersrelaterad brottslighet och förtryck är. I detta kapitel används det senare begreppet. Det finns dock inget gemensamt synsätt för att de aktörer som arbetar med dessa frågor. Se SOU 2020:57, s. 99.

³ Se SOU 2020:57, s. 16. Se även SOU 2018:69, s. 68-73. Se även prop. 2019/2020:131.

Ali (1996), Pela Atroshi (1999), Fadime Sahindal (2002) och Abbas Rezai (2005).⁴ Strategier för att motverka hedersrelaterat våld och förtryck har därefter varit föremål för diskussion och regeringen har sedan 2000-talet vidtagit flera åtgärder för att bekämpa hedersrelaterat våld och förtryck, bland annat genom att initiera handlingsplaner.⁵ Åtgärder har också vidtagits genom lagstiftning. Det kan konstateras att det under senare tid har införts flera nya brott som just har i syfte att förhindra hedersrelaterat våld och förtryck. Den 1 juli 2014 kriminaliserades äktenskapstvång, vilseledande till tvångsäktenskapsresa samt försök och förberedelse till äktenskapstvång. Den 1 juli 2016 kriminaliserades även stämpling till äktenskapstvång. Sedan januari 2019 gäller också skärpta regler för erkännande av utländska äktenskap som ingåtts med barn utan anknytning till Sverige. Den 1 juli 2020 infördes barnäktenskapsbrott, som kan ge fängelse i högst fyra år. Genom det nya brottet är det straffbart att förmå eller tillåta ett barn att ingå ett äktenskap eller en äktenskapsiknande förbindelse. Vidare har det införts ett utreseförbud som ska skydda barn från att föras utomlands i syfte att ingå barnäktenskap eller att könsstympas. Ett utreseförbud utgör ett hinder, dels mot att utfärda pass, dels ett skäl för att återkalla ett redan utfärdat pass. Det är numera straffbart att föra ut ett barn ur Sverige i strid med ett utreseförbud. År 2019 kom det ett nytt, direktiv Straffansvar för hedersrelaterat våld och förtryck.⁶ Utredningen lämnade sitt betänkande i september 2020 och har analyserat och tagit ställning till bland annat om det bör införas en särskild straffbestämmelse, med en egen brottsbeteckning, ett så kallat särskilt *hedersbrott*. Detta brott tar uttryckligen sikte på hedersrelaterat våld och förtryck. Utredningen har remissbehandlats och en proposition är troligen att vänta inom en inte allt för avlägsen framtid. Ett flertal initiativ och lagstiftningsåtgärder har alltså vidtagits genom åren. Trots det är hedersrelaterat våld och förtryck alltjämt

⁴ Se Skr. 2007/08:39 och Skr. 2009/10:229.

⁵ Se prop. 2019/2020:131.

⁶ Dir. 2019:43.

ett problem i det svenska samhället och mörkertalet avseende de som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck är sannolikt högt.⁷

Syftet med detta kapitel är att beskriva begreppet hedersrelaterat våld och förtryck. Det finns flera olika uppfattningar vad begreppet innefattar och det finns inte ett entydigt svar. Vidare är syftet att beskriva de brott som nyligen har införts i lagstiftningen fr.o.m. den 1 juli 2020 såsom barnäktenskapsbrott, samt utreseförbud och den särskilda straffskärpningsbestämmelsen i 29 kap. 2 § BrB som kommer i fråga vid hedersrelaterat våld och förtryck. Detta kapitel avslutas med en sammanfattning.

2 Begreppet hedersrelaterat våld och förtryck

Hedersvåld är ett begrepp som har förekommit i den allmänna debatten sedan slutet av 1990-talet. Morden på Pela och Fadime beskrevs som hedersrelaterat uppsåtligt dödande.⁸ I takt med att frågan fått mer uppmärksamhet har det också konstaterats att det finns en rad andra former av våld och annat förtryck som utövas i hederns namn. Enligt Svenska Akademiens ordbok är ett hedersmord:

mord som begås på grund av (upplevd) kränkning av ngns heder enl. de normer som gäller i vederbörandes kultur; ofta om mord på kvinna som brutit mot äldre (icke-västerländska) (sexuella) normer.

I anslutning till definitionen har Svenska Akademien valt att lägga till följande information:⁹

Många reagerar negativt när ordet *hedersmord* används om mord som utförs för att återupprätta en familjs eller en släkts anseende inom en viss kultur. Ersättningsord som prestigemord och skammord har föreslagits men de har inte haft någon större framgång.

Argumentet mot hedersmord är huvudsakligen att ordet heder betecknar något universellt fint; och ett mord kan aldrig vara något fint. Å andra sidan är ordet inte språkligt orimligt eftersom det har att göra

⁷ Prop. 2019/2020:131, s. 26.

⁸ SOU 2020:57, s. 98.

⁹ Se SOU 2020:57, s. 98.

med vad någon uppfattar som sin heder, låt vara på grunder som inte accepteras av det svenska samhället.

Ett utmärkt alternativ till hedersmord är hedersrelaterat mord, som kan generaliseras till hedersrelaterat brott.¹⁰ Nationellt centrum för kvinnofrid (NCK) vid Uppsala universitet har regeringens särskilda uppdrag i frågor om hedersrelaterat våld och förtryck. NCK skiljer mellan tre olika perspektiv som kan anläggas på hedersrelaterat våld och förtryck.¹¹ Det första perspektivet är att fokusera på kulturella och värderingsmässiga skillnader. Våldet grundar sig, enligt detta perspektiv, på en så kallad *hedersideologi*.¹² Den andra perspektivet av våldet består av *genus- eller könsperspektivet*. Inom detta perspektiv förekommer det kritik mot att våldet sammankopplas med en särskild kultur, etnisk grupp eller religion. Kvinnors utsatthet för våld förstås i stället som en konsekvens av mäns globala strukturella överordning. Det tredje perspektivet *intersektionella perspektivet* har växt fram under senare tid än de andra perspektiven. I det intersektionella perspektivet studeras våldet genom att särskilt analysera hur hedersrelaterat våld ska skiljas från bland annat våld inom familjen, t.ex. mäns våld mot kvinnor.¹³ Det saknas en rådande enighet i om det går skilja ut hedersrelaterat våld och förtryck som en särskild kategori av brott.¹⁴ Vissa av forskarna som företräder genus- eller könsperspektivet och det intersektionella perspektivet har vidare ifrågasatt att begreppet överhuvudtaget används för forskningssyften.¹⁵ Som ett led i kritiken av hedersbegreppet har det ibland även framförts att användningen av detta kan riskera att stigmatisera vissa grupper.

¹⁰ Citatet är hämtat från Svenska Akademien, Svensk ordbok: utgiven av Svenska Akademien, Norstedt, Stockholm, 2009, s. 1165.

¹¹ Se här och i det följande Nationellt centrum för kvinnofrid, *Hedersrelaterat våld och förtryck – en kunskaps- och forskningsöversikt*, NCK-rapport 2010:1, Uppsala universitet, 2010. Se även Bajanstovu, Rúna, *Heder : Hedersrelaterat våld, förtryck och socialt arbete*, Studentlitteratur AB, Lund, 2017, s. 10 f. Se också SOU 2018:69.

¹² SOU 2018:69, s. 68-69.

¹³ Se Brottsförebyggande rådet, *Polisens utredningar av hedersrelaterat våld*, Rapport 2012:1, Brottsförebyggande rådet, s. 7 och Nationellt centrum för kvinnofrid, *Hedersrelaterat våld och förtryck – en kunskaps- och forskningsöversikt*, s. 17 och 29. Se även SOU 2018:69, s. 68-69.

¹⁴ Se dock SOU 2020:57 som föreslår ett särskilt hedersbrott.

¹⁵ SOU 2018:69, s. 69.

Forskarna är dock eniga om att det förefaller meningsfullt att tala om ett *kollektivt våld* som i första hand utövas av män och som framför allt riktas mot unga kvinnor, men som kan understödjas av andra i familjen eller släkten.¹⁶ De tre perspektiven möts även i huvudsak i förståelsen av våldet och förtrycket som grundat i en *patriarkal makt*. Man kan även finna en hel del andra gemensamma forskningsresultat. Inom forskningen saknas både en vedertagen definition kring hur hedersbegreppet ska förstås och kunskap om förekomsten av hedersrelaterat våld och förtryck i Sverige.¹⁷

Det finns även forskare som menar att begreppet i sig saknar vetenskapligt och analytiskt värde.¹⁸ Dessa forskare väljer att tolka våld och förtryck i termer av mäns våld mot kvinnor.¹⁹ Det är också det har beskrivits i Högskoleförordningen.²⁰ Även i offentliga texter såsom i bland annat betänkanden saknas vanligen ett vedertaget hedersbegrepp.²¹ Det framgår dock att begreppet, hedersrelaterat våld och annat sådant förtryck, numera är etablerat även om begreppen inte alltid ges ett enhetligt innehåll.²² Begreppet beskrivs ofta på ungefär samma sätt. Enligt betänkandet till ett särskilt hedersbrott, beskrivs hedersförtryck följande:

- ett privat uppställande av *normer* (som kan leda till att det uppstår s.k. parallellsamhällen) och
- ett privat hot om – och genomförande av – *sanktioner* om den förtryckta personen inte rättar sig efter de uppställda normerna
- gärningar i en *kontext* i vilken familjens eller släktens heder utgör incitament att uppställa normer samt hota om och utföra sanktioner som inte är accepterade i samhället i övrigt.²³

¹⁶ SOU 2018:69, s. 69.

¹⁷ SOU 2018:69, s. 68.

¹⁸ SOU 2018:69, s. 68.

¹⁹ Baianstovu, Baianstovu, Rúna, *Heder, Hedersrelaterat våld, förtryck och socialt arbete*, Studentlitteratur AB, Lund, 2017, s. 10 f.

²⁰ Se bilaga 1 i denna bok.

²¹ Se SOU 2020:57, s. 107.

²² Se SOU 2020:57, s. 107-108.

²³ Citatet är hämtat från SOU 2020:57, s. 107.

Normer kan, som framgått ovan, enligt utredningen, avse vitt skilda saker som vistelse utanför hemmet, klädsel, sexpartners och äkten-skap.²⁴ *Sanktioner* kan avse t.ex. våld, som klart utgör brott (t.ex. upp-såtligt dödande eller misshandel).²⁵ Det kan också, enligt utredningen röra sig om t.ex. utfrysning från ett socialt sammanhang som inte, eller i vart fall inte med nödvändighet, utgör något brott.²⁶ Däre-mellan finns en viktig kategori av sanktioner som innebär att den förtryckta personen utsätts för flera gärningar som var och en är kri-minaliserade men där straffvärdet för vart och ett av brotten är lågt (exempelvis flera fall av ringa misshandel, olaga hot och ofredande som alla i de konkreta fallen har ett straffvärde på bötesnivå).²⁷ Det handlar sällan om enstaka sanktioner utan oftast om multipla sanktio-ner över tid. En del definitioner av hedersrelaterade brott och annat sådant förtryck är snävare och andra är vidare.²⁸

I en handlingsplan från 2007 beskrev regeringen hedersrelaterat våld och förtryck. Den beskrivningen har nu frångåtts och hederskul-tren utgör numera en mer vedertagen egen kultur.²⁹

Sammanfattningsvis beskrev regeringen mäns våld mot kvinnor generellt, som har sin utgångspunkt i kön, makt, sexualitet och kul-turella föreställningar om dessa. Hederskulturen utgör numera med den vedertagna terminologi, ett slags egen kultur.³⁰ De heteronorma-tiva föreställningarna innebär att hbtq-personers sexuella läggning, könsidentitet eller könsuttryck betraktas som ett hot mot familjens heder. Hbtq-personer kan utsättas för samma typ av hedersrelaterat våld och förtryck som andra unga men specifikt förekommer även s.k. omvändelseförsök. Det innebär att familjemedlemmar eller släk-tingar försöker få dem att bli heterosexuella, t.ex. genom att hitta en lämplig partner och tvinga dem att ingå äktenskap. Hbtq-personer är

²⁴ Se här och i det följande SOU 2020:57, s. 108

²⁵ Se SOU 2020:57, s. 107 och 108.

²⁶ SOU 2020:57, s.107.

²⁷ SOU 2020:57, s. 107 f.

²⁸ SOU 2020:57, s. 100.

²⁹ Prop. 2019/2020:131.

³⁰ Se SOU 2020:57, s.101 f.

därför också en utsatt grupp i hederssammanhang.³¹ Personer med intellektuell funktionsnedsättning som utsätts för hedersrelaterat våld eller annat förtryck är en annan sårbar målgrupp eftersom dessa ofta står i en särskilt tydlig beroendeställning till gärningsmannen eller gärningsmännen och har andra referensramar.³² Vidare är förtryck mot personer inom denna kategori särskilt svårupptäckt eftersom förtrycket kan ta sig andra uttryck än det förtryck som utövas i förhållande till personer som inte har en intellektuell funktionsnedsättning.³³

2.1 Vad är GAPF – Glöm aldrig Pela och Fadime

Riksorganisationen GAPF beskriver sin verksamhet som en frivillig organisation och deras värdegrund bygger på FN:s Deklaration om de mänskliga rättigheterna från 1948.³⁴ Deklarationen fastslår att ingen människa får diskrimineras på grund av kön, ras, hudfärg, språk, religion, politisk eller annan uppfattning, nationellt eller socialt ursprung, egendom, börd eller ställning i övrigt. Var och en har rätt till liv, frihet och personlig säkerhet, ingen får utsättas för tortyr eller grym, omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning. Vuxna kvinnor och män har rätt att utan någon inskränkning med avseende på ras, nationalitet eller religion ingå äktenskap och bilda familj. Äktenskap får endast ingås med de blivande makarnas fria och fulla samtycke.

GAPF sätter alltid individens rättigheter före kulturers och religiösa samfunds traditioner och regler.³⁵ Individens rättigheter är inte förhandlingsbara. Könsdiskriminering, förtryck och våld ska kallas och ses för vad det är – inte tillåtas och kamoufleras bakom kulturella och/eller religiösa regler och ritualer.

³¹ Se Nationellt centrum för kvinnofrid, *Våld mot hbtq-personer – en forsknings- och kunskapsöversikt*, NCK-rapport 2018:1, Uppsala universitet, 2018.

³² SOU 2020:57, s. 6. Se också s. 122-123.

³³ SOU 2020:57, s.122-123.

³⁴ Denna text bygger på GAPF, *Om GAPF*, <https://gapf.se/om-gapf/> (hämtad 2021-01-27). GAPF:s historik beskrivs GAPF på följande sätt: Organisationen grundades år 2001 av Sara Mohammad, under namnet Glöm Aldrig Pela-föreningen. Föreningen bytte namn till Riksorganisationen GAPF – Glöm aldrig Pela och Fadime – efter mordet på Fadime Sahindal år 2002. GAPF har expanderat på nationell nivå. GAPF genomför varje år omfattande stödinsatser för stödsökande.

³⁵ GAPF:s definition av hedersrelaterat våld och förtryck finns på sidan 16–17.

3 Brott som har med hedersrelaterat våld och förtryck att göra

3.1 Kort om de hedersrelaterade brotten

Det finns flera brott i brottsbalken som kan kopplas till hedersrelaterat våld och förtryck. De centrala brotten utgörs bland annat av brotten mot person. Dessa regleras främst i 3–7 kap. BrB,³⁶ såsom brotten mot liv och hälsa, brotten mot frihet och frid, ärekränkingsbrott och sexualbrott.

Den 1 juli 2020 trädde nya bestämmelser i kraft om ökat skydd mot hedersrelaterat våld.³⁷ Det infördes då bestämmelser om äktenskapstvång, barnäktenskapsbrott och vilseledande till äktenskapsresa. Dessa brott görs uttryckligen i lagstiftningen subsidiära till bestämmelsen om människohandel.³⁸ Det framhölls dock särskilt i propositionen att underlåtenhet att anmäla eller annars avslöja äktenskapstvång, barnäktenskapsbrott eller vilseledande till äktenskapsresa inte skulle kriminaliseras.³⁹ Det infördes ett utreseförbud för barn som riskerar att föras ut ur Sverige⁴⁰ i syfte att ingå äktenskap eller en äktenskapsliknande förbindelse eller könsstympas, ska han eller hon förbjudas att lämna Sverige.⁴¹ Detta utreseförbud infördes i lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga.⁴² Beslut om utreseförbud ska meddelas av förvaltningsrätten efter ansökan av socialnämnden. Socialnämndens ansökan ska innehålla en redogörelse för den unges förhållanden, de omständigheter som utgör grund för att den unge behöver skyddas genom ett utreseförbud, tidigare vidtagna åtgärder, hur relevant information lämnats till den unge, vilket slags relevant information som lämnats och den unges inställning. Vidare har det införts en ny särskild straffskärpningsgrund i 29 kap. 2 § BrB som innebär att om ett motiv för brottet har varit att bevara eller återupprätta heder ska det ses som en försvärande omständighet vid bedömningen av straff-

³⁶ Se bilaga 2 med brottsbeskrivningar.

³⁷ Se prop. 2019/2020:131. Propositionen föregicks av SOU 2018:69.

³⁸ Prop. 2019/2020:131, s. 52.

³⁹ Prop. 2019/2020:131, s. 55.

⁴⁰ Prop. 2019/2020:131, s. 61.

⁴¹ Prop. 2019/2020:131, s. 64.

⁴² Prop. 2019/2020:131, s. 76.

värdet. I det följande beskrivs barnäktenskapsbrottet, utreseförbudet och den särskilda straffskärpningsgrunden.

3.2 Barnäktenskapsbrott m.m.

En ny straffbestämmelse om *barnäktenskapsbrott* infördes den 1 juli 2020.⁴³ Bestämmelsen ska omfatta den som begår en sådan gärning som avses i bestämmelsen om äktenskapstvång mot en person som inte har fyllt 18 år samt den som förmår eller tillåter en person som inte har fyllt 18 år att ingå ett äktenskap eller en äktenskapsliknande förbindelse. Den ska gälla även om den som begår en sådan gärning inte haft uppsåt till men varit oaktsam beträffande omständigheten att den andra personen inte fyllt 18 år. Straffet ska vara fängelse i högst fyra år. Försök, förberedelse och stämpling till barnäktenskapsbrott ska vara straffbart. Barnäktenskapsbrott och försök till detta brott ska undantas från kravet på dubbel straffbarhet. Svensk domstol ska inte vara förhindrad att döma till påföljd som är strängare än vad som är föreskrivet för brottet enligt lagen på gärningsorten. Bestämmelsen om *vilseledande till tvångsäktenskapsresa* utvidgades till att även omfatta, att vilseledande förmå ett barn att resa till en annan stat än den där barnet bor, i syfte att barnet där ska utsättas för en sådan gärning som avses i den nya bestämmelsen om barnäktenskapsbrott. Brottsbeteckningen ändrades till *vilseledande till äktenskapsresa*.⁴⁴ Bestämmelserna om äktenskapstvång, barnäktenskapsbrott och vilseledande till äktenskapsresa görs uttryckligen subsidiära till bestämmelsen om människohandel. Bestämmelserna om äktenskapstvång, barnäktenskapsbrott och vilseledande till äktenskapsresa ska alltså tillämpas endast om bestämmelsen om människohandel inte är tillämplig. De nuvarande straffskalorna för såväl äktenskapstvång som vilseledande till äktenskapsresa framstår som väl avvägda så de behålls.⁴⁵

3.3 Utreseförbud

Om det finns en påtaglig risk för att någon som är under 18 år förs utomlands eller lämnar Sverige i syfte att ingå äktenskap eller en äk-

⁴³ Prop. 2019/2020:131, s. 39.

⁴⁴ Prop. 2019/2020:131, s. 51.

⁴⁵ Prop. 2019/2020:131, s. 54.

tenskapsliknande förbindelse eller könsstympas, ska han eller hon förbjudas att lämna Sverige det vill säga meddela utreseförbud i enlighet med lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga, LVU.⁴⁶ Beslut om utreseförbud ska meddelas av förvaltningsrätten efter ansökan av socialnämnden. Socialnämndens ansökan ska innehålla en redogörelse för den unges förhållanden, de omständigheter som utgör grund för att den unge behöver skyddas genom ett utreseförbud, tidigare vidtagna åtgärder, hur relevant information lämnats till den unge, vilket slags relevant information som lämnats och den unges inställning.⁴⁷ Om ett utreseförbud har meddelats ska socialnämnden inom sex månader från dagen för beslutet pröva om utreseförbudet ska upphöra.⁴⁸ Denna fråga ska därefter prövas fortlöpande inom sex månader från senaste prövning. Om det inte längre finns skäl för ett utreseförbud, ska socialnämnden besluta att utreseförbudet ska upphöra. Ett utreseförbud upphör senast när den unge fyller 18 år. Socialnämnden ska få besluta om tillfälligt utreseförbud, om det är sannolikt att ett utreseförbud behövs och rättens beslut om utreseförbud inte kan avvaktas med hänsyn till risken för att den unge förs utomlands eller lämnar Sverige. Om socialnämndens beslut om tillfälligt utreseförbud inte kan avvaktas ska nämndens ordförande eller någon annan ledamot som nämnden har förordnat få besluta om ett sådant förbud. Beslutet ska anmälas vid nämndens nästa sammanträde. När socialnämnden har ansökt om utreseförbud, ska även rätten få besluta om ett tillfälligt utreseförbud. Ett beslut om tillfälligt utreseförbud ska gälla omedelbart. Socialnämnden ska för en viss resa få besluta om ett tillfälligt undantag från ett utreseförbud sådant beslut ska endast få fattas om det inte finns någon risk för att den unge förs utomlands eller lämnar Sverige eller under resan förs eller beger sig till annat land i syfte att ingå äktenskap eller en äktenskapsliknande förbindelse eller könsstympas. Socialnämndens beslut i fråga om fortsatt utreseförbud och beslut i fråga om ett tillfälligt undantag från ett utreseförbud ska kunna överklagas. Rättens beslut i fråga om förlängd tid

⁴⁶ Prop. 2019/2020:131, s. 64.

⁴⁷ Prop. 2019/2020:131, s. 76.

⁴⁸ Se här och i det följande prop. 2020/2019:131.

för socialnämnden att ansöka om utreseförbud ska inte få överklagas. Ett utreseförbud eller ett tillfälligt utreseförbud ska medföra hinder för utfärdande av pass och utgöra skäl för passåterkallelse. I de fall där ett barn har meddelats ett tillfälligt undantag från ett utreseförbud ska ett provisoriskt pass kunna utfärdas. Passmyndighetens skyldighet att underrätta undersökningsledaren om en passansökan utvidgas.⁴⁹ Att föra ut ett barn ur Sverige i strid med ett utreseförbud eller ett tillfälligt utreseförbud kriminaliseras. Straffet ska vara fängelse i högst två år. För försök till brott ska det dömas till ansvar enligt 23 kap. BrB.⁵⁰ I mål om utreseförbud ska förvaltningsrätten och kammarrätten hålla muntlig förhandling, om det inte är uppenbart obehövligt. Muntlig förhandling ska alltid hållas om någon part begär det. I ärenden om utreseförbud, upphörande av utreseförbud och tillfälligt utreseförbud ska offentligt biträde förordnas för den som åtgärden avser samt för dennes vårdnadshavare, om det inte måste antas att behov av biträde saknas.⁵¹

3.4 Särskild straffskärpningsgrund

Det har införts en ny särskild straffskärpningsgrund i 29 kap. 2 § BrB som innebär att det vid bedömningen av straffvärdet ska ses som en försvärande omständighet om ett motiv för brottet varit att bevara eller återupprätta en persons eller en familjs, släkts eller annan liknande grups heder.⁵² Begreppen ”familj” eller ”släkt” kan avse såväl nära familjemedlemmar som mer avlägsna släktingar.⁵³ Med ”liknande grupp” avses familjens eller släktens jämförbara kollektiv som i formellt betraktas som familj eller släkt (t.ex. klaner). Grupper eller sammanslutningar som inte kan likställas med familj eller släkt (t.ex. kriminella nätverk) omfattas inte av bestämmelsen. Utgångspunkten för påföljdsbestämningen är vilket straffvärde brottet eller den samlade brottsligheten har. Att straffvärdet ska vara avgörande vid påföljdsbestämningen är ett uttryck för principerna om propor-

⁴⁹ Prop. 2019/2020:131, s. 91 f.

⁵⁰ Prop. 2020/19:131, s. 88 f.

⁵¹ Prop. 2019/2020:131, s. 32.

⁵² Se här Ågren, J., *Brottsbalken (1962:700): kommentaren till 29 kap. 2 §*, JUNO den 1 januari 2021.

⁵³ Ågren, J., *Brottsbalken (1962:700): kommentaren till 29 kap. 2 §*.

tionalitet och ekvivalens som i korthet innebär att svårare brott ska straffas strängare än lindrigare brott och att lika svåra brott ska ge lika stränga straff.⁵⁴ Med *straffvärde* avses hur allvarlig eller klandervärd den begångna brottsligheten är. Straffet ska, med beaktande av intresset av en enhetlig rättstillämpning, bestämmas inom ramen för den tillämpliga straffskalan efter brottets eller den samlade brottslighetens straffvärde. Vid bedömningen av straffvärdet ska bl.a. beaktas den tilltalades avsikter eller motiv enligt 29 kap. 1 § BrB. Hänvisningen till gärningsmannens avsikter och motiv innebär att motivet för ett brott, t.ex. heder, redan enligt nuvarande lagstiftning är en faktor som kan beaktas vid bedömningen av brottets straffvärde. Den hedersrelaterade brottsligheten kan också innebära en kränkning av de mänskliga rättigheterna. Införandet av en straffskärpningsgrund för brott med hedersmotiv kan därför ses i ljuset av Sveriges internationella åtaganden om mänskliga rättigheter, i synnerhet barnets rättigheter och åtaganden som specifikt lyfter frågor om heder eller våld mot kvinnor.⁵⁵

3.5 Sammanfattning av begreppet hedersrelaterat våld och förtryck och den straffrättsliga regleringen

Det har, av det ovanstående, framkommit att det finns olika definitioner av vad hedersrelaterat våld och förtryck är. Det råder olika uppfattningar om vad begreppet betyder inom såväl forskningen som för de som utreder hur en framtida lagstiftning på området ska utformas.⁵⁶ Det förekommer också olika tolkningar inom ämnen såsom bland annat socialt arbete och juridik. Meningsskiljaktigheterna framkommer tydligt men behöver inte överdrivas.⁵⁷ De allra flesta är numera eniga om att det är meningsfullt att tala om ett kollektivt våld, som i första hand utövas av män och som framför allt riktas mot unga kvinnor, men som ofta kan understödjas av andra i familjen eller släkten.⁵⁸ Individens intressen och handlingar anses vara underordnat

⁵⁴ Prop.2020/2019:131.

⁵⁵ Prop. 2020/2019:131, s. 32.

⁵⁶ Se i det följande även SOU 2018:69.

⁵⁷ SOU 2018:69, s. 69.

⁵⁸ Se SOU 2018:69, s. 69 f.

familjens intressen och att individens sexualitet och intima relationer är hela familjens angelägenhet som kan påverka familjens anseende.

De tre, ovan beskrivna, perspektiven det vill säga, det kulturella, genus eller könsperspektivet och det intersektionella perspektivet möts även i huvudsak i förståelsen av att våld och förtryck är grundat i en patriarkal makt. Denna är i sin tur kopplad till hedersnormer som också bygger på starka patriarkala eller heteronormativa föreställningar.⁵⁹ De patriarkala föreställningarna kan ta sig i uttryck som kontroll av flickor och kvinnor som sträcker sig från begränsningar i vardagen rörande klädsel, umgänge och rörelsefrihet. Men det tar sig också i uttryck av begränsningar i val av utbildning, arbete, äktenskap och äktenskapsskillnad. I sin mest extrema form kan hedersnormerna leda till allvarlig brottslighet såsom t.ex. hot om våld och våld, inklusive dödligt sådant. För de individer som försöker trotsa kontrollen kan följderna bli allvarliga.⁶⁰ Forskning visar att det inte finns någon automatisk koppling mellan en religiös hemvist och hedersvåldrelaterad brottslighet.⁶¹ Frågan som kan ställas är om hederskulturen numera utgör en vedertagen terminologi, en så kallad egen kultur?⁶² eller hur begreppen om hedersrelaterat våld och förtryck egentligen ska betraktas. Hedersbrottsutredningen har besvarat frågan bejakande.⁶³ När det gäller införandet av barnäktenskapsbrott och utreseförbud och den särskilda straffskärpningsgrunden i 29 kap. 2 § BrB torde det vara till gagn för att förhindra den typen av brott som regleras i de nyligen införda lagrummen i brottsbalken. Hedersrelaterat våld är ett brett och svårt område. Det är, enligt min mening, förknippat med många svåra frågor. Det är min förhoppning att detta kapitel kan bistå med viss kunskap på det straffrättsliga området. Som ovan har nämnts kom det en utredning i september som föreslog att det ska införas en särskild straffbestämmelse, med en egen brottsbeteckning, som

⁵⁹ Se prop. 2019/2020:131, s. 24 f.

⁶⁰ Prop. 2019/2020:130.

⁶¹ Brottsförebyggande rådet, *Mäns våld mot kvinnor, hedersrelaterat våld och förtryck samt våld i sambandade relationer*, Rapport 2010:4, Brottsförebyggande rådet, Stockholm, 2010, s. 122 f. Se även Nationellt centrum för kvinnofrid, *Hedersrelaterat våld och förtryck – en kunskaps- och forskningsöversikt*, s. 42.

⁶² SOU 2020:57, s. 101.

⁶³ SOU 2020:57, s. 101.

uttryckligen tar sikte på hedersrelaterat våld och förtryck ett särskilt hedersbrott. Utredaren hade också i uppdrag att överväga hur preskriptionstiden för sådan brottslighet bör beräknas och ta ställning till om särskilda preskriptionsregler bör gälla om brott har begåtts mot en person under 18 år. Vidare skulle utredaren analysera svensk domstols behörighet att döma över sådan brottslighet begången utomlands. Utöver det uppdraget ingick det också att analysera om minimistraf-fet för grov kvinnofridskränkning och grov fridskränkning bör höjas och att lägga fram ett sådant förslag oavsett ställningstagande samt att överväga förändringar i lagstiftningen avseende kontaktförbud. Det återstår att se om förslaget leder till ny lagstiftning.

Källor

Baianstovu, Rúna, *Heder : Hedersrelaterat våld, förtryck och socialt arbete*, Studentlitteratur AB, Lund, 2017

Brottsförebyggande rådet, *Mäns våld mot kvinnor, hedersrelaterat våld och förtryck samt våld i samkönade relationer*, Rapport 2010:4, Brottsförebyggande rådet, Stockholm, 2010

Brottsförebyggande rådet, *Polisens utredningar av hedersrelaterat våld*, Rapport 2012:1, Brottsförebyggande rådet, Stockholm, 2012

Dir. 2019:43, Straffansvar för hedersrelaterat våld och förtryck GAPF, *Om GAPF*, <https://gapf.se/om-gapf/> (hämtad 2021-01-27)

Nationellt centrum för kvinnofrid, *Hedersrelaterat våld och förtryck – en kunskaps- och forskningsöversikt*, NCK-rapport 2010:1, Uppsala universitet, Uppsala, 2010

Nationellt centrum för kvinnofrid, *Våld mot hbtq-personer – en forsknings- och kunskapsöversikt*, NCK-rapport 2018:1, Uppsala universitet, Uppsala, 2018

Skr. 2007/08:39, Handlingsplan för att bekämpa mäns våld mot kvinnor, hedersrelaterat våld och förtryck samt våld i samkönade relationer

Skr. 2009/10:229, Handlingsplan för att förebygga och förhindra att unga blir gifta mot sin vilja

SOU 2018:69, Ökat skydd mot hedersrelaterad brottslighet

SOU 2020:57, Ett särskilt hedersbrott

Svenska Akademien, *Svensk ordbok: utgiven av Svenska Akademien*,
Norstedts, Stockholm, 2009
Prop. 2019/2020:131, Ökat skydd mot hedersrelaterad brottslighet
Ågren, Jack, *Brottsbalken (1962:700): kommentaren till 29 kap. 2 §*,
JUNO den 1 januari 2021.

ANNIKA NORÉE¹

KAPITEL 8

Balkongflickor

I boken "Varför mördar man sin dotter" från 2009 förklarar författarna Emre Güngör och Nima Dervish: "Förutom möjligheten att undvika straff kan det inte uteslutas att syftet med balkongmord kan vara att skicka en signal till övriga flickor i släkten om vad som väntar dem om de beter sig som den (i dubbel bemärkelse) fallna flickan. Man markerar för alla inom släkten hur oacceptabelt det är att bete sig som offret". Det följande kapitlet behandlar problemen med att bevisa förtäckta hedersmord, vilka polis och åklagare misstänker att barn uppmanats av familj och släktingar att själva ta sina liv.²

1 Hedersmord

Balkongflickor, så brukar de kallas, tonårsflickorna som hoppar från balkonger eller fönster för att ta sina liv, pådrivna av familjer och släktingar. Andra kanske väljer en annan metod. Flickorna, och ibland även pojkar, kan ta en överdos sömntabletter, skära sig i handlederna, hänga sig, hoppa framför ett tåg ...

Dessa tragedier blev kända för allmänheten efter ett reportage i radioprogrammet Kaliber hösten 2006. Innan dess var balkongflickor ett begrepp endast inom rättsväsendet. Till en början var det ändå svårt för polisen att koppla dessa ärenden till *hedersrelaterade brott mot*

¹ Författare Annika Norée, docent i straffrätt vid Stockholms universitet.

barn, som visserligen inte är ett juridiskt begrepp men som säger vad det handlar om.³

Inledningsvis trodde polisen att det rörde sig om tillfälligheter, men när antalet ”olyckor” steg började man dra paralleller mellan händelserna och såg att det fanns ett mönster. De plötsliga dödsfallen skedde inom familjer som hade det gemensamt att de levde enligt traditioner som begränsade flickornas handlingsutrymme.⁴ Enligt polisen handlar det om en form av *hedersmord* där familjerna klarar sig undan straff eftersom sättet att gå till väga är självmord.

En ”fördel” med *balkongmord* eller *framtvingade självmord* i andra former är den svåra bevisbördan. Utan ögonvittnen är det svårt för åklagaren att bevisa att ett brott begåtts. Även om starka misstankar finns, saknas i regel bevis mot förövaren.⁵ Att styrka brott blir svårt även om offret överlever, eftersom denna av fullt begriplig rädsla inte vill medverka i utredningen. En annan ”fördel” med ett balkongmord är att det – med hjälp av en stor portion självbedrägeri – inte behöver kännas som ett ”riktigt” mord.⁶ Om flickan hoppat ”frivilligt” har ju ingen dödat henne.

³ Flera olika definitioner förekommer, men i den följande texten använder jag begreppet *hedersrelaterad brottslighet* för brott som helt eller delvis begåtts för att bevara eller återupprätta en persons eller familjs, släkts eller annan liknande grups anseende utifrån en föreställning om heder. Det är samma definition som Polismyndigheten och Åklagarmyndigheten använder. Se Polismyndigheten, Nationella operativa avdelningen, *Hedersrelaterad brottslighet – Metodstöd, Del I, Teori*, 2020 s. 17, och Åklagarmyndigheten, Utvecklingscentrum, *Hedersrelaterad brottslighet. Handbok*, 2020 s. 8. Definitionen har tillämpats från den 1 januari 2020. Mer information om bakgrunden till definitionen finns i Hedersbrottsutredningens betänkande, *Ett särskilt hedersbrott*, SOU 2020:57. Utredningen har föreslagit att det – med de så kallade fridskränkningssbrotten i 4 kap. 4 a § brottsbalken som förebild – bör införas ett särskilt hedersbrott för upprepade gärningar mot samma brottsoffer. Särregleringen föreslås träda i kraft den 1 januari 2022. Med *barn* avses de som är under arton år och därmed är barn enligt FN:s barnkonvention (barnkonventionen) och föräldrabalken. Barn mellan tretton och arton år är även *tonåringar*. Barnkonventionen gäller sedan den 1 januari 2020 som svensk lag.

⁴ Gungör, Emre och Dervish, Nima, *Varför mördar man sin dotter*, Norstedts, 2009, s. 65.

⁵ Se dock NJA 2015 s. 702 (Balkongmålet), där en man dömdes för försök till mord sedan han kastat ut sin hustru från deras balkong på sjätte våningen. Kvinnan fick mycket omfattande skador. Risken för att hon skulle avlida var under lång tid överhängande. Målet – som hon själv fick upp i Högsta domstolen – gällde visserligen inte ett hedersbrott mot barn men anger en tydlig metod för bevisvärdering i brottmål.

⁶ Gungör, Emre och Dervish, Nima, *Varför mördar man sin dotter*, Norstedts, 2009 s. 66.

Man bör inte underskatta förövarna.⁷ Pappor och mammor. Syskon. Släktingar. De är antagligen väl medvetna om att det är svårt att bevisa brott i dessa fall. Omvänt gäller att balkongfall kan gälla just självmord och olyckor, utan att familjen ligger bakom. Det gäller givetvis även i familjer som lever i en hederskultur. Risken finns att den drabbade familjen får mer salt i såren om den orätt även anklagas för mord.⁸

2 De tragiska sluten

Jag har granskat tolv balkongfall från 2000-talet.⁹ Det handlar om elva flickor och en pojke som alla fallit, knuffats eller hoppat från balkonger. Fem av flickorna avled, andra skadades svårt. Eftersom det inte är normalt att barn faller från balkonger inleddes förundersökningar i samtliga fall.¹⁰ Däremot har misstanken om hedersbrott inte alltid funnits med i bilden.

Ingen förundersökning ledde till åtal. Men när ärenden rubriceras som mord saknas preskriptionstid. Det gör att åklagarna kan återuppta förundersökningarna i dessa ärenden. Ärendena blir alltså vilande. Av det skälet har jag inte fått ta del av vissa förundersökningar. I samtliga ärenden har jag ändå fått fram uppgifter om själva händelserna från

⁷ Mer om förövarna i Kriminalvårdens studie *Hedersrelaterat våld och förtryck – mot förbättrad kunskap om förövarna*, 2018, samt på Länsstyrelsen Östergötlands hemsida, www.hedersfortryck.se. Länsstyrelsen Östergötland har sedan 2014 ett nationellt kompetensteam som enligt ett regeringsuppdrag ska samordna och stödja arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck och dess olika uttryck, som balkongflickor.

⁸ Gungör, Emre och Dervish, Nima, *Varför mördar man sin dotter*, Norstedts, 2009 s. 67.

⁹ Det finns såvitt jag vet inga andra hedersrelaterade balkongfall med barn som brottsoffer under 2000-talet. Men mörkertalet brott som maskerats i form av självmord eller självmordsförsök är troligen stort, bland annat på grund av problemets art. Telefonsamtal: den 4 november 2020 med Patrik Tilly, kammaråklagare och senior åklagare vid Åklagarmyndighetens utvecklingscentrum i Göteborg, den 20 november 2020 med Negin Amirekhtiar, utvecklingsledare vid Länsstyrelsen Östergötlands nationella kompetensteam mot hedersrelaterat våld och förtryck, samt den 23 november 2020 med Jenny Edin, kommissarie vid Polismyndighetens utvecklingscentrum Mitt vid nationella operativa avdelningen och ansvarig för dess arbete mot hedersrelaterad brottslighet.

¹⁰ Det gäller även när vuxna faller från balkonger. Se Sarah Nylunds ledare i Kristianstadsbladet, Trelleborgs allehanda och Ystads allehanda den 14 januari 2021 med rubriken ”Skånska balkongmord”. Av ledaren framgår att tre unga kvinnor hittats döda i Sverige sedan den 10 december 2020. Kvinnorna har fallit från hög höjd i olika bostadsområden. Två av dem i Skåne, en i Malmö (Rosengård) och en i Eslöv, samt en i Göteborg. När det gäller kvinnan i Rosengård, finns inga uppgifter om ålder eller huruvida anhöriga underrättats. I ledaren heter det: ”Avhumaniserat benämns hon enbart som en ’kvinnokropp’. Frågetecknen hopar sig. Kanske är hennes identitet inte fastställd. Men hon är helt klart någons dotter och hade säkert fler egenskaper än så”. Förundersökningar om mord har inletts i samtliga fall.

utredande poliser och åklagare. Följande sammanställning visar – i all korthet – vad fallen handlar om.

- November 2004, Falun: En sjuttonårig flicka blir förlamad från underlivet och nedåt sedan hon fallit från ett fönster nio meter upp. Flickan hoppade i ett förtvivlat försök att ta den vägen ensam till skolan. Hon ville inte att pappan skulle följa med. Förundersökningen ledde till en fällande dom för grov fridskränkning där pappan och mamman dömdes till ett och ett halvt års fängelse vardera.¹¹ De hade båda misshandlat, hotat och trakasserat dottern under tre år – i hederns namn.
- Februari 2007, Nyköping: En sextonårig flicka skadas svårt när hon faller från en balkong på tredje våningen. Flickan hade iranskt ursprung och var muslim. Hon levde tillsammans med sin pappa, hans fru och deras gemensamma lilla dotter. Som så många andra flickor i hennes situation var hon hårt kontrollerad av pappan. Hon var alltid tvungen att gå direkt hem efter skolan och fick inte gå ut och bara ”ta en fika”. Hon slets mellan familjens krav och viljan att leva som sina svenska kamrater.

Den aktuella dagen hade hon i smyg bjudit hem sin pojkvän. Pappan kom på dem halvnakna i hennes rum och blev ursinnig. Han ringde till sin bror (familjens överhuvud) och till pojkvännens pappa och ville att de skulle komma till lägenheten för att se vad ”ungdomarna ställt till med”. I det tumult som uppstod rusade flickan ut ur rummet och sprang till ytterdörren för att kunna lämna lägenheten. Men pappan hann före och låste dörren. Hon sprang då ut genom balkongdörren. Därefter störtade hon rakt ner från balkongen. Hoppade hon självmant, blev hon utsatt för brott eller var det en olycka?

Till själva fallet fanns endast ett vittne, en förbipasserande kvinna som såg flickan slå i marken precis framför henne där hon gick. Hon såg också en man (pappan) försvinna in från

¹¹ NJA 2004 s. 437 (Grov fridskränkning).

balkongen och strax därefter springa fram mot flickan nere på gården. När hon tittade upp igen såg hon en ung man (pojkvännen) på balkongen. Hon ropade till honom att ringa efter en ambulans.

Sedan ambulanssjukvårdare kommit till platsen kom även farbrodern dit. När sjukvårdarna frågade vad som hänt uppgav han att flickan fallit när hon skulle justera familjens parabolantenn. Flickan sa då: "Ljug inte." Under den vecka flickan låg på sjukhus försökte både pappan, farbrodern och pojkvännens pappa att påverka henne att hålla sig till deras version av händelsen eller att säga att hon inte mindes något. Pappan besökte henne inte en enda gång, "eftersom hon skadat hans heder". Däremot var alltid någon annan ur släkten där och vakade över henne.

Familjen förhördes och pappan delgavs misstanke om misshandel och grov fridskränkning. Men alla inblandade hade talat sig samman och det gick inte att bevisa något brott. Flickan uppgav att hon skämts så mycket över att pappan kommit på henne och pojkvännen "när de hade sex" och att hon därför inte orkat leva längre. Förundersökningen lades ner och polisen skrev av händelsen som ett självmordsförsök.

- Mars 2007, Karlstad: En sextonårig flicka avlider sedan hon fallit handlöst från fjärde våningen. Flickan hittades livlös av ett tidningsbud. Hon hade fallit, eller kastats ut, från en loftgång sent en natt. Det fanns skrapmärken på våningsplanet som kunde tyda på att det var där hon senast var vid medvetande. Varför hon gått upp dit var oklart, eftersom hennes familj bodde på ett annat våningsplan. Polisen inledde en förundersökning om mord och tanken fanns att motivet kunde vara hedersrelaterat.

Journalanteckningar hämtades in från flera vårdinrättningar med tanke på eventuella tidigare skador och andra upplysningar. Polisen undersökte flickans mobiltelefon och hemdator. Tolv förhör hölls med anhöriga, och över femtio med grannar och skolkamrater. Men åtgärderna ledde inte till att någon delgavs

misstanke om brott och förundersökningen lades ner. Motivering: ”Brott kan ej styrkas.” Ärendet är vilande.

Så varför finns det tankar på att motivet kan vara hedersrelaterat? En kriminalkommissarie förklarar: ”Vid en husrannsakan fanns det tecken.” I flickans rum hittades boken Heder av författaren Christina Wahldén. Flickans handväska var tömd på innehåll: cigaretter, tändare, paraply och en loggbok från skolan. Pappan hade kastat bort detta. Det fanns även märken som visade att foton var borttagna, till exempel en tom fotoram med krossat glas.

- Oktober 2007, Eskilstuna: En fjortonårig flicka skadas svårt när hon faller eller knuffas ut från en balkong på andra våningen. Flickan och hennes familj kom från Sri Lanka och var hinduer. Pappan var mycket sträng och kontrollerande mot flickan. Han tvingade henne att alltid vara nåbar på en mobiltelefon. Hon var överviktig, hade dåligt självförtroende och nästan inga kamrater. I skolan var hon mobbad. När hon fick kontakt med en pojke i en annan stad blev hon smickrad och bestämde sig för att trotsa pappans regler. De stämde träff på en tågstation och hon stängde av telefonen.

När flickan och pojken två dagar senare skickade sms till varandra blev pappan misstänksam. Han tog ifrån henne mobilen för att kontrollera vem hon hade kontakt med. Flickan blev upprörd och försökte ta tillbaka telefonen. Bråket slutade med fallet från balkongen. Enligt ett ögonvittne (en vän till hennes bror) såg det ut som om hon blev ”puttad”. Vittnet berättade att han hörde balkongdörren slås upp och ett högt skrik. Han såg hur flickan låg raklång med hela kroppen och balanserade på balkongräcket. Hon försökte klamra sig fast med armar och ben, men den tunga kroppen vägde över räcket och hon störtade ner. Vittnet blev rädd och begav sig därifrån.

Flickans mamma och pappa sprang ner på gården och hjälptes åt att släpa in henne i porten och sedan ta henne två trappor upp. Där lade de henne utanför familjens dörr. Först därefter

ringde mamman efter en ambulans – och till resten av släkten. När ambulansen kom var flera släktingar redan där. När även polisen kom fick den genast kalla på förstärkning för att hålla släktingarna borta från flickan.

Föräldrarna togs med för förhör. Mamman släpptes men pappan anhölls och häktades senare som skäligen misstänkt för försök till mord. Flickan och hennes bror omhändertogs enligt lagen (1990:52) om vård av unga (LVU). Han placerades hos en moster och hon i ett familjehem, ett skyddat boende på hemlig ort. Men först fick hon tillbringa två veckor på sjukhus, varav större delen av tiden i respirator på grund av de skullskador hon fått. På sjukhuset hade hon ingen kontakt med familjen. En vakt fanns hela tiden utanför hennes rum.

När polisen besökte flickan på LVU-hemmet för att höra om händelsen mindes hon ingenting, vilket var väldigt plågsamt för henne. Hon visste inte ens varför hon var så skadad. Polisen berättade att hon fallit från balkongen och att pappan kunde ligga bakom. När hon förstod att han kanske bestraffat henne för att hon träffat en pojke svarade hon att om det var så, ”så var det säkerligen hennes eget fel”. Förundersökningen lades ner i brist på bevis.

Både polisen och socialtjänsten ansåg att flickan inte borde komma tillbaka till sin familj, men länsstyrelsen höll inte med. Den valde att häva omhändertagandet så att hon kunde flytta hem igen, eftersom både föräldrarna och flickan ville det. Detta trots att flickan förklarat att hon var rädd för att pappan skulle döda henne om hon hade kontakt med pojkar.

- Juni 2007, Mönsterås: En sjuttonårig flicka får svåra skullskador och bäckenskador sedan hon fallit från en balkong på tredje våningen. Enligt ett tips till SOS Alarm knuffades hon ut från balkongen. När polisen kom till platsen låg hon på stenläggningen under balkongen och vårdades av ambulanssjukvårdare. Många människor hade samlats på platsen och sjukvårdarna bad om polisens hjälp för att få undan dem. Men polisens

uppmaningar respekterades inte och situationen var ”mer eller mindre kaosartad”. Flickans mamma låg på gräset intill och skrek i panik, och hennes bror sprang omkring och ropade: ”Varför, varför. Hon som är så duktig.”

Mamman och brodern hade befunnit sig i lägenheten när flickan föll ut. De togs in för förhör och ärendet rubricerades som försök till mord. Men inga misstankar kunde riktas mot dem. Det gick inte heller att klarlägga om det funnits fler personer i lägenheten än flickan, mamman, och brodern när händelsen inträffade. Däremot kom flera av hennes anhöriga till det sjukhus dit hon fördes och talade på ett språk (kurdiska) som sjukvårdspersonalen inte förstod.

Flickan berättade senare att hon hoppat självmant. Hon hävdade att en lärare anklagat henne för att ha fuskat på ett prov. Misstankarna om brott avskrevs och förundersökningen lades ner. Vid ett polisförhör ville pappan att polisen skulle gå ut med sanningen: att det var skolan som orsakat olyckan. Han ville att media och samhället skulle be familjen om ursäkt. Den kände sig vanhedrad av tidningar som skrivit att någon i familjen knuffat ut flickan. Han förklarade: ”Alla betraktar oss som mördare.”

- Januari 2008, Eksjö: En sjuttonårig avlider sedan hon av okänd anledning störtat ner från en balkong på fjärde våningen. Hon bodde ensam i lägenheten men hade kvällen innan varit på en fest och blivit hemskjutsad av en kamrat och dennas pojkvän. När flickan inte dök upp på sin arbetsplats ringde man till hennes föräldrar. De åkte omgående till dotterns lägenhet och gick in med en nyckel som de disponerade. Lägenheten var tom och väl i ordning, men balkongdörren stod öppen och rummen var utkylda. När föräldrarna tittade ner från balkongen upptäckte de att flickan låg livlös på källartrappan, tre våningar ner. Hon var klädd i jeans, T-shirt, trosor och en behå. Ett par träskor stod innanför balkongdörren. Det fanns snö och is på balkongen och det var ganska halt.

För att kunna utreda händelsen inledde polisen en förundersökning om vållande till annans död. Vid obduktionen visade det sig att flickan hade 1,72 promille alkohol i blodet. Efter ett trettiotal förhör fann polisen att det var en olyckshändelse. Det saknades uppgifter om att någon annan varit i lägenheten eller att det varit något bråk där. Flickans telefon tömdes men samtalen gav ingen förklaring.

Flickan hade svenskt ursprung och var uppvuxen i Östergötland. Hennes föräldrar bodde fortfarande kvar där, medan hon hyrde en lägenhet i Eksjö. Det fanns inga kända ovänner eller andra relationer som skulle kunna sättas i samband med dödsfallet. Förundersökningen lades ner med motiveringen: "Gärningen ej brott."

- Januari 2008, Södertälje: En sjuuttonårig flicka avlider sedan hon fallit från en balkong. Efter åtskilliga förhör rubricerades händelsen som en olycka. Förundersökningen lades ner. Ärendet är "avställt", vilket innebär att det inte längre är sökbart i polisens datasystem.
- Januari 2008, Södertälje: En sextonårig flicka skadas allvarligt när hon en natt försöker ta sig ut från en balkong fem trappor upp. Flickan landade på ett plåttak bredvid en balkong på andra våningen. Hon berättade att föräldrarna tagit hennes mobiltelefon och hållit henne inlåst i lägenheten i tre dagar. Polisen betraktade fallet som en olyckshändelse men inledde ändå en förundersökning om olaga frihetsberövande för att närmare kunna utreda saken.

Den visade att flickan förlovat sig med en känd narkotikamissbrukare och att mamman därför låst in henne. Mamman hade också förbjudit henne att gå till skolan, eftersom den betydligt äldre pojkvännen gärna sökte sig till en fritidsgård där hon brukade vara. Enligt en socialsekreterare, som mamman

kontaktat då hon varit orolig för dottern, hade mamman ”bara gjort vad hon enligt lag är skyldig till som vårdnadshavare”.

Flickan ville inte berätta vad som hänt i en rättegång. Hon ville inte heller att hennes mamma skulle råka illa ut på grund av händelsen. Förundersökningen lades ner. Det gick inte att bevisa att någon gjort sig skyldig till brott.

- Februari 2008, Malmö (Hermodsdal): En sextonårig flicka avlider omedelbart efter ett fall på femton meter från en balkong på fjärde våningen. När räddningspersonalen kom till platsen satt flickans nittonårige bror med hennes huvud i sin famn. Han vägrade släppa systemen och fick föras bort med tvång.

Brodern och flickans styvpappa befann sig i den aktuella lägenheten när hon föll ut. De anhölls på sannolika skäl misstänkta för hedersmord eller hedersdråp. Några ungdomar som bevittnat händelsen berättade att de sett dem bråka högljutt med flickan på balkongen när hon plötsligt föll baklänges över räcket, gjorde en kullerbytta i luften och slog i marken med huvudet före. När de sprang fram till henne såg de att hon var barfota och bara hade tajts och en behå på sig.

Ett av ögonvittnena sa: ”Om hon inte blev knuffad. Ja då, då vet jag inte.” Flickans mamma berättade att styvpappan och brodern låg bakom eftersom flickan vägrat lyda dem. Men förundersökningen lades ner i brist på bevis. Ärendet är vilande.

- Oktober 2010, Eskilstuna: En artonåring pojke faller handlöst från en balkong på andra våningen och skadas allvarligt. Fyra personer misstänktes för försök till mord. Men utredningen var för rörig, och det gick inte att få en bild av vad som egentligen hade hänt. Polisen kom ingenvart, vittnesuppgifterna varierade och polisen hittade inget sammanhang kring händelsen. Förundersökningen lades ner i brist på bevis.
- Augusti 2013, Malmö (Hermodsdal): En trettonårig flicka faller från en balkong på tredje våningen. Flickan skadas allvarligt

men klarar sig från livshotande skador. Polisen misstänker att det finns ett hedersmotiv bakom och rubricerar händelsen som ett mordförsök. Föräldrarna misstänktes för brottet, men förundersökningen lades ner i brist på bevis. Ärendet är vilande.

- April 2018, Botkyrka (Norsborg): En artonårig flicka avlider sedan hon fallit från en balkong på tredje våningen. Händelsen inträffade sent en natt i det invandrardominerade ”särskilt utsatta” området Alby.¹² När polis och räddningstjänst kom till platsen var flickan fortfarande vid liv. Hon fördes med ambulans till sjukhus men hennes liv gick inte att rädda. En man i trettioårsåldern som fanns i lägenheten greps och anhölls misstänkt för mord. Enligt polisens händelserapport hade han haft någon form av relation till flickan. Åklagaren fann att det handlade om en träff efter en dejt på nätet. Boende i fastigheten berättade att de uppfattat bråk och skrik från lägenheten under kvällen och natten. Men förundersökningen lades ner. Det gick inte att bevisa brott. Däremot gick det att avskriva ärendet som hedersrelaterat.

3 Likheter och olikheter i fallen

Av de tolv skildrade balkongfallen handlade fyra ärenden om hedersrelaterade mord eller mordförsök. I fyra andra ärenden var det fråga om olyckor och i två ärenden rörde det sig om självmordsförsök. I två ärenden gick det inte att utreda vad som hänt.

I samtliga ärenden utom i Eksjö 2008 och i Norsborg 2018, och möjligen även i Eskilstuna 2010, finns en hedersproblematik i botten, även om olyckorna och självmordsförsöken också föranletts av andra skäl. Tre ärenden är vilande, men alla nedlagda mordutredningar kan i praktiken återupptas.

¹² Ett *särskilt utsatt område* är ett begrepp som Polismyndigheten sedan 2015 använder för ett geografiskt avgränsat område som karaktäriseras av en låg socioekonomisk status där de kriminella har en stor inverkan på lokalsamhället. Se Polismyndigheten, Nationella operativa avdelningen, Underrättelseenheten, *Kriminell påverkan i lokalsamhället – En lägesbild för utvecklingen i utsatta områden*, 2019-06-03, www.polisen.se.

I alla ärenden, utom i Eksjö 2008 och i Eskilstuna 2010, handlar det om tonårsflickor med utländsk härkomst. Flickorna har varit hårt kontrollerade av sina pappor och tvingats leva med en starkt begränsad rörelsefrihet. De kommer från olika delar av världen och tillhör skilda religioner. Flickornas vardag är dock densamma.

I fyra av fallen finns ett uttalat eller misstänkt hedersmotiv: Falun 2004, Karlstad 2007, Eskilstuna 2008 och Malmö 2013. I åtminstone två fall, Nyköping 2007 och Eskilstuna 2007, kan man tydligt se en utlösande faktor: flickorna har haft kontakt med pojkar och trotsat pappornas stränga förhållningsregler. De anses ha dragit skam över familjerna.

Med tanke på vad polis och åklagare i dag vet om hedersbrott är det lätt att se att vissa misstag begicks i några av de tidigare ärendena. Polisen borde till exempel snabbt ha tillkallat förstärkning i Nyköping 2007, så som den gjorde senare samma år i Eskilstuna. Då hade man även i Nyköping kunnat undvika att släkten och familjen talade sig samman. Socialtjänsten borde också direkt ha separerat flickan från släkten och familjen och inte placerat henne hos en nära anhörig. Mamman och brodern skyddade pappan efter bästa förmåga. Släktingarna var manipulativa. En kusin som studerade till läkare försökte bland annat få ut flickans journaler.

Kan det ha handlat om mordförsök i Nyköping och i Eskilstuna 2007? Efter en genomgång med den polis som utredde händelserna är det svårt att tro att flickorna hoppade frivilligt.¹³

Flickan i Nyköping skuldbelade sig själv. Hennes mamma, bror och resten av släkten skyddade pappan. Till och med pojkvännen skyddade honom. Historien om parabolantennen framstår som osannolik, men i brist på bevis mot pappan gick det inte att väcka åtal. Det var säkert rätt av åklagaren att lägga ner förundersökningen. Däremot är det svårt att tro att flickan verkligen ville dö.

Flickan i Eskilstuna vägde 85 kilo och balkongräcket var 110 centimeter högt. Hur kunde hon med sin tunga kropp springa förbi sin vältränade pappa och ett par cyklar som stod i vägen och sedan

¹³ Föreläsning av kriminalkommissarie Bo Lagerkvist om hedersbrott på en kurs för förundersökningsledare på Polishögskolan i Solna den 28 mars 2014.

häva sig upp över räckets? Och varför hann pappan inte fånga henne, som han påstod att han försökte? Flickan låg ju och balanserade på räckets. Pappan blev senare ombedd att göra en liknande manöver som dottern. Han misslyckades tre gånger.

Med tanke på skillnaden mellan hedersbrott och andra brott i nära relationer är det viktigt att familjen inte på något sätt ges tillfälle att påverka flickorna efteråt.¹⁴ Det är också viktigt att snabbt kunna säkra bevis på olycksplatsen. I polisens metodstöd från 2020 understryks:

Vid händelser som vid första anblicken eller enligt anmälaren är olyckor eller självmord bör polisen alltid ha i åtanke att det kan handla om ett maskerat brott. Ett exempel är så kallade balkongflickor där den döda eller skadade uppges ha hoppat eller ramlat från balkongen men personen i själva verket har knuffats eller tvingats hoppa. I samband med exempelvis trafikolyckor, brännskadeolyckor eller fallolyckor är det viktigt att noggrant undersöka omständigheterna.

Vid en påstådd olycka är det viktigt att klargöra vilka som var med vid olyckstillfället.

När det gäller självmord måste frågor ställas om personens hälsa före händelsen. Hur såg livssituationen ut? Har han/hon uttryckt livsleda? Finns tidigare självmordsförsök?

*Om du är det minsta tveksam till om det rör sig om olycka/självmord eller inte bör du alltid hantera händelsen som ett brott.*¹⁵

De poliser som kommer till en olycksplats bör alltså betrakta den som en brottsplats, om det inte är uppenbart att brott kan uteslutas. Här framstår polisens agerande i flera av fallen som föredömligt.

¹⁴ Den viktigaste skillnaden mellan hedersrelaterad brottslighet och andra brott i nära relationer är att hedersbrott ofta är *kollektivt sanktionerade*. Brotten är åtminstone *socialt accepterade* i det sammanhang de begåtts. Till andra utmärkande drag hör att hedersbrott vanligtvis begås av *flera gärningspersoner* och att brotten ofta har *planerats* under en lång tid. Se vidare SOU 2020:57 s. 108 ff.

¹⁵ Polismyndigheten, Nationella operativa avdelningen, *Hedersrelaterad brottslighet – Metodstöd, Del II, Praktik*, 2020 s. 10–11.

4 Framtvingade självmord

I Sverige är all form av aktiv dödshjälp (*eutanasi*) förbjuden, även om den sker på en svårt sjuk persons egen begäran.¹⁶ Att begå *självmord* är däremot inget brott. Det medför att man inte heller kan dömas för anstiftan eller medhjälp till självmord, eftersom det saknas ett brott att medverka till.¹⁷ Däremot kan en person som hjälper någon annan att ta sitt liv dömas som gärningsperson till *mord* (eller dråp). Det beror på att den livströtte inte kan lämna ett ansvarsbefriande samtycke till ”hjälpen”.¹⁸

Avgörande för om ett framkallat självmord kan utgöra mord eller inte handlar enbart om någon faktiskt ”berövar annan livet”, det vill säga om gärningen faller in under brottsbeskrivningen i 3 kap. 1 § brottsbalken. Om en förälder tvingar sitt barn att ta livet av sig bör det bedömas som mord, eftersom föräldern då berövar barnet livet. För att föräldern även ska kunna dömas för brottet krävs att han eller hon handlat med *uppsåt* (vett och vilja). Likgiltighets uppsåt räcker.¹⁹ Föräldrar ska skydda sina barn.²⁰ Också en underlåtenhet att förhindra balkongfall kan vara straffbar. Det följer av allmänna regler om *medverkan* (anstiftan eller medhjälp) som säger att alla som ”främjat” ett brott kan fällas till ansvar för denna sin medverkan (23 kap. 4

¹⁶ Högsta domstolen har i bland annat NJA 1979 s. 802 bedömt aktiv dödshjälp som dråp, då gärningen präglats av ett sådant mått av självständigt handlande att kvinnan som gav dödshjälpen handlat som gärningsperson. Barmhärtighetsskäl låg bakom gärningen.

¹⁷ Se till exempel RH 1996:69, där hovrätten inte ansåg att det handlade om aktiv dödshjälp eftersom en mamma endast möjliggjort för sin dotter att svälja en överdos tabletter. Mammans gärning var därför så osjälvständig i förhållande till dotterns handlande att hennes agerande ansågs straffritt.

¹⁸ I NJA 1997 s. 636 förklaras att samtycke som ansvarsfrihetsgrund får sin största betydelse vid brotten mot person och då särskilt vid brotten mot liv och hälsa. Däremot torde samtycke aldrig utesluta ansvar för den som berövar annan livet, se NJA 1979 s. 802.

¹⁹ Kravet på uppsåt framgår av 1 kap. 2 § brottsbalken. Den som *både varit likgiltig inför en risk och likgiltig inför riskens förverkligande* uppfyller kravet på *likgiltighets uppsåt*. Den som *tagit risken* men som inte räknat med att den ska förverkligas har varit *medvetet oaksam* (hänsynslös). Den som bara varit *likgiltig till om det finns en risk* har endast varit *omedveten oaksam* (haft bristande omdöme). Gränsen mellan uppsåt och oaksamhet dras alltså med hjälp av gärningspersonens *attityd*. Räcker det med oaksamhet ska det framgå av lagtexten.

²⁰ Vid Stockholms universitet pågår för närvarande ett doktorandprojekt i straffrätt av intresse här: Larsson, Frida, om föräldrars straffrättsliga ansvar som skyddsgaranter för sina barn.

§ brottsbalken).²¹ Det gör att en mamma kan hållas ansvarig för en balkongflickas död, även om det var pappan som tvingade henne att hoppa från balkongen.

Även när en flicka eller pojke medvetet tar sitt liv torde det finnas möjligheter att döma en förälder för medverkan till mord. I sådana fall handlar det i regel om tonårsflickor med invandrarbakgrund som lever under ständigt våld eller hot om våld och annat förtryck i hederns namn, ofta i skräck för sina pappor. För att klara av att stå emot den press som trakasserier innebär måste dessa flickor vara starka och själsligt mogna. Det är inte svårt att föreställa sig hur en mobbad flicka, i ren förtvivlan över att hennes närmaste önskar henne död, faktiskt kan hoppa mot döden.²² Men gör hon det frivilligt? Knappast.

Om en förälder ses som anstiftare eller medhjälpare till sitt barns självmord går föräldern fri från ansvar. Om föräldern i stället ses som den som berövar barnet livet kan han eller hon dömas som gärningsperson till mord (eller dråp). Ansvar för *dråp* förutsätter att det finns omständigheter som gör att brottet bedöms som ”mindre grovt” (3 kap. 2 § brottsbalken), vilket knappast är aktuellt när en förälder berövat sitt barn livet i hederns namn.

När det gäller *gränsdragningen mellan mord och dråp* är det inte längre avgörande om gärningen planerats eller skett i hastigt mod. Det gäller även om en helhetsbedömning numera ska göras.²³ I fallet med det uppmärksammade hedersmordet på den kurdiska flickan Sara 1996, dömdes således hennes sextonårige bror och en sjuuttonårig kusin för mordet. Brodern och kusinen ströp henne med en livrem för att de ansåg att hon var en ”hora”.

I domen från Hovrätten för Övre Norrland 1997 förklaras: ”Med hänsyn till det sätt på vilket strypningen skett och med beaktande

²¹ Härutöver finns en allmän bestämmelse som straffbelägger *underlåtenhet att avslöja eller förhindra brott* i vissa fall (23 kap. 6 § brottsbalken). Men det finns *ingen generell skyldighet* att hjälpa den som är i nöd, det vill säga vad som även brukar benämnas en civilkuragelag. Däremot har alla *rätt* att göra det. Se Handlingspliktutredningens betänkande, *Allmän skyldighet att hjälpa nödställda?* SOU 2011:16.

²² Güngör, Emre och Dervish, Nima, *Varför mördar man sin dotter*, Norstedts, 2009 s. 66.

²³ I NJA 1995 s. 464 heter det: ”Detta belyses av HD:s praxis från tiden efter BrB:s ikraftträdande, enligt vilken domstolen lagt vikt vid om gärningen utförts under inflytande av en plötslig, stark affekt och dessutom beaktat om affektillståndet har kunnat förklaras av någon form av provokation eller annan liknande omständighet.”

av den omständigheten att de varit två om dådet, har Sara vid gärningstillfället befunnit sig i en mycket utsatt och skyddslös situation. Främst detta men även det förhållande att gärningen begåtts av närstående – Saras egen bror och hennes kusin – talar starkt för att brottet ska bedömas som mord enligt 3 kap 1 § brottsbalken.”²⁴

Hovrätten fann att brodern och kusinen under en längre tid – bland annat under påverkan av äldre manliga släktingar – ansett sig kränkta av Saras sätt att vara och hennes vilja att inte låta andra bestämma över henne och att detta uppenbarligen varit en starkt bidragande orsak till gärningen. Men hovrätten ansåg inte att männen haft uppsåt att döda Sara förrän vid den tidpunkt då de placerade livremmen runt hennes hals.

Värt att notera, förutom det hedersrelaterade mordet i sig, är att de båda unga männen själva gick till polisen och anmälde sina brott. Med mordet hade de upprättat familjens heder. De hade inget att dölja och betraktades närmast som hjältar av de äldre män i släkten som skymtar i domen. Dessa var ett tag misstänkta för anstiftan till mord. Men förundersökningen mot dem lades ner i brist på bevis. Kanske hade Sara varit i livet utan deras agerande.²⁵

Föräldrar – och här handlar det främst om pappor – som tvingar, förmår, uppmanar eller skrämmer sina döttrar till att ta livet av sig döms inte särskilt hårt i dag. Nu kan en sådan gärning vara straffbar som *olaga tvång* och leda till fängelse i två år, eller om brottet är grovt till fängelse i sex år (4 kap. 4 § brottsbalken). Kan gärningen i stället ses som mord kan den leda till fängelse i arton år eller på livstid.

Att uppmana eller på annat sätt förmå en annan person att ta livet av sig är ett hänsynslöst beteende som kan leda till allvarliga konsekvenser.²⁶ Både Utredningen om skydd för barn som bevittnar våld eller andra brottsliga handlingar och ansvar för uppmaning att begå

²⁴ RH 1998:8.

²⁵ Eldén, Åsa och Westerstrand, Jenny, *Hederns försvarare. Den rättsliga hanteringen av ett hedersmord*, Kvinnovetenskaplig Tidskrift nr 3 2004 s. 45.

²⁶ Att uppmana någon att ta livet av sig kan, allt efter omständigheterna, även utgöra ett sådant hänsynslöst agerande som efter en lagändring den 1 januari 2018 är straffbart som *ofredande* (4 kap. 7 § brottsbalken). Se prop. 2016/17:222. Men lagstiftningen är fortfarande relativt ny och rättspraxis saknas. Straffet för ofredande är böter eller fängelse i högst ett år.

själv mord och regeringen har funnit ett behov av att formulera saken så.²⁷ I en lagrådsremiss den 12 november 2020 heter det:

Samhällets insatser mot självmord bygger på en vision om att ingen ska behöva hamna i en sådan utsatt situation att självmord ses som den enda utvägen. Självmord är något som ska förhindras och förebyggas i den utsträckning det är möjligt. Att uppmana en annan person eller att på något annat sätt försöka påverka den personen att begå självmord är ett hänsynslöst beteende som kan leda till allvarliga konsekvenser. Regeringen föreslår därför att det införs två nya brott, *uppmaning till självmord* och *oaktsam uppmaning till självmord*, som innebär att det under vissa omständigheter blir straffbart att uppmana eller att på något annat sätt påverka en person att ta sitt liv. Straffet för uppmaning till självmord föreslås vara fängelse i högst två år och för oaktsam uppmaning till självmord, böter eller fängelse i högst sex månader. Det föreslås även en ansvarsfrihetsregel för mindre allvarliga fall.

Lagändringarna föreslås träda i kraft den 1 maj 2021.²⁸

En kriminalisering av uppmaning till självmord är en tydlig signal från lagstiftaren att sådant beteende är skadligt och farligt. Om en förälder utsätter sitt barn för sådana uppmaningar, och barnet tar sitt liv eller skadas svårt, måste det juridiskt gå att dra slutsatsen att åtminstone ansvar för *vållande till annans död* (3 kap. 7 § brottsbalken) eller *vållande till kroppsskada* (3 kap. 8 § brottsbalken) kan bli aktuellt.²⁹ Detta blir emellertid i slutändan en fråga för rättstillämpningen.³⁰

Kanske kan förslaget att kriminalisera uppmaning till självmord på samma sätt som aktiv dödshjälp råda bot på problemen. Det finns emellertid en viktig skillnad. Hedersmord begås för familjens skull medan eutanasi utförs för den livströttas skull. Några barmhärtighets-skäl finns inte när barn förmås att ta sina liv. Härtill kommer att ett *hedersmotiv* till brottet numera ska ses som en försvårande omständig-

²⁷ Se betänkandet *Straffrättsligt skydd för barn som bevittnar våld mellan närstående samt mot uppmaning och annan psykisk påverkan att begå självmord*, SOU 2019:32.

²⁸ Se www.regeringen.se; Lagrådsremiss från Justitiedepartementet, *En särskild straffbestämmelse för uppmaning till självmord*, publicerad den 13 november 2020.

²⁹ Straffet för vållande till annans död är fängelse i högst två år eller, om brottet är ringa, böter. Är brottet grovt, döms till fängelse i lägst ett och högst sex år. Straffet för vållande till kroppsskada är böter eller fängelse i högst sex månader, eller om brottet är grovt, fängelse i högst fyra år.

³⁰ SOU 2019:32 s. 245.

het vid straffmätningen (29 kap. 2 § p. 7 brottsbalken), det vill säga när domstolen bestämmer straffet i det enskilda fallet.³¹

Det kvarstår dock ett problem som ingen kriminalisering råder bot på: *bevissvårigheterna*. Det gäller i brottmål i allmänhet och vid ifrågasatta hedersbrott mot barn i synnerhet. Här finns en *tystnadskultur* som påtagligt försvårar arbetet för de brottsutredande myndigheterna.³² Det handlar om rädsla för repressalier samt bilden av att polisen ändå inte kan göra något. Vid balkongfall går det ibland inte att utreda vad som hänt.

Källor

Offentligt tryck

Propositioner

Prop. 2016/17:222. Ett starkt straffrättsligt skydd för den personliga integriteten.

Prop. 2019/20:131. Ökat skydd mot hedersrelaterad brottslighet.

Statens offentliga utredningar

SOU 2011:16. Allmän skyldighet att hjälpa nödställda? Betänkande från Handlingspliktsutredningen (Ju 2009:15). Fritzes.

SOU 2020:57. Ett särskilt hedersbrott. Betänkande av Hedersbrottsutredningen. Norstedts Juridik.

SOU 2018:69. Ökat skydd mot hedersrelaterad brottslighet. Slutbetänkande av Utredningen om starkare skydd mot barnnäktenskap, tvångsäktenskap och brott med hedersmotiv. Norstedts Juridik.

SOU 2019:32. Straffrättsligt skydd för barn som bevittnar våld mellan närstående samt mot uppmaning och annan psykisk påverkan att begå självmord. Betänkande av Utredningen om skydd för barn som bevittnar våld eller andra brottsliga handlingar och ansvar för uppmaning att begå självmord. Norstedts Juridik.

³¹ Straffskärpningsgrunden för brott med hedersmotiv har tillämpats från och med den 1 juli 2020. Se vidare prop. 2019/20:131, *Ökat skydd mot hedersrelaterad brottslighet*, samt slutbetänkandet *Ökat skydd mot hedersrelaterad brottslighet*, SOU 2018:69, av Utredningen om starkare skydd mot barnnäktenskap, tvångsäktenskap och brott med hedersmotiv.

³² Brottsförebyggande rådet, *Tystnadskulturer. En studie om tystnad mot rättsväsendet*. Brå-rapport 2019:10 s. 68 ff.

Rättsfall

Högsta domstolen

NJA 1979 s. 802

NJA 1995 s. 464

NJA 1997 s. 636

NJA 2004 s. 437

NJA 2015 s. 702

Hovrätterna

RH 1996:69

RH 1998:8

Litteratur

Brottsförebyggande rådet, Tystnadskulturer. En studie om tystnad mot rättsväsendet, Brå-rapport 2019:10.

Eldén, Åsa och Westerstrand, Jenny, Hederns försvarare. Den rättsliga hanteringen av ett hedersmord, *Kvinnovetenskaplig Tidskrift* nr 3 2004.

Güngör, Emre och Dervish, Nima, *Varför mördar man sin dotter?* Norstedts, 2009.

Norée, Annika, Balkongflickor, i Helenius, Dan (red.), *Festskrift till Dan Helenius*. Juridiska Föreningen i Finland, JFT, 2017 s. 697–706.

Norée, Annika, *Hedersbrott mot barns frihet och frid*, Norstedts Juridik, 2021 (under utgivning).

Nylund, Sarah, Skånska balkongmord, ledare i *Kristianstadsbladet*, Trelleborgs allehanda och Ystads allehanda, publicerad den 14 januari 2021.

Polismyndigheten, Nationella operativa avdelningen, Underrättelseenheten, Kriminell påverkan i lokalsamhället – En lägesbild för utvecklingen i utsatta områden, 2019-06-03, www.polisen.se.

Polismyndigheten, Nationella operativa avdelningen. Hedersrelaterad brottslighet – Metodstöd, Del I, Teori, 2020.

Polismyndigheten, Nationella operativa avdelningen. Hedersrelaterad brottslighet – Metodstöd, Del II, Praktik, 2020.

Yourstone, Jenny, Axelsson, Johan, Hildeby Kellgren, Filip, Söderberg, Jon och Eriksson, Leni,

Hedersrelaterat våld och förtryck – mot förbättrad kunskap om förövarna, Kriminalvården, 2018.

Åklagarmyndigheten, Utvecklingscentrum, Hedersrelaterad brottslighet. Handbok, 2020.

Övrigt

Justitiedepartementet, En särskild straffbestämmelse för uppmaning till självmord, Lagrådsremiss publicerad den 13 november 2020, www.regeringen.se.

Länsstyrelsen Östergötland, www.hedersfortryck.se.

ANNIKA NORÉE¹

KAPITEL 9

Lucka i lagen om oskuldskontroller av barn

I nära anslutning till den hedersrelaterade brottsligheten ligger problemen med oskuldskontroller och könsstypning av flickor. I det här kapitlet diskuteras en brist i lagstiftningen när det gäller oskuldskontroller av barn.²

1 Ett särskilt hedersbrott

Hedersbrottsutredningen, med riksåklagaren Petra Lundh som särskild utredare, har i betänkandet *Ett särskilt hedersbrott* (SOU 2020:57) föreslagit en särreglering av ett särskilt hedersbrott för upprepade hedersrelaterade gärningar mot samma brottsoffer.³ Tanken är bland annat att hjälpa barn som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck i dessa fall. Och det behövs. Men låt mig här framföra ett önskemål till lagstiftaren: Stärk skyddet för tonårsflickor som riskerar att utsättas för oskuldskontroller.⁴ Sådana är ofta hedersrelaterade.

Med *hedersrelaterad brottslighet* avses i dag brott som helt eller delvis begåtts för att bevara eller återupprätta en persons eller familjs, släkts eller annan liknande grups anseende utifrån en föreställning om heder.⁵ Det föreslagna hedersbrottet har utformats med de så kallade fridskränkningssbrotten som förebild, dock med vissa skillnader. Det

¹ Författare Annika Norée, docent i straffrätt vid Stockholms universitet.

förutsätter till exempel inte att gärningspersonen och brottsoffret ska vara närstående i förhållande till varandra, men det kräver ett hedersmotiv.

2 Sexualbrott mot barn

Att utsätta en flicka för en *oskuldskontroll*, det vill säga en undersökning av hennes underliv, kan i värsta fall vara straffbart som något av brotten våldtäkt (6 kap. 1 § brottsbalken) eller våldtäkt mot barn (6 kap. 4 § brottsbalken), *grova brott*. Vid bedömningen av om brottet är grovt ska det särskilt beaktas om gärningspersonen har använt våld eller hot som varit av särskilt allvarlig art eller om fler än en förgripit sig på flickan eller på annat sätt deltagit i övergreppet eller om gärningspersonen med hänsyn till tillvägagångssättet eller hennes låga ålder eller annars visat särskild hänsynslöshet eller råhet.

Om en förälder själv undersöker dotterns underliv för att kontrollera att hon är oskuld ska det bedömas som våldtäkt mot barn. Om föräldern tvingar med dottern till en läkare som undersöker saken riskerar föräldern i stället att dömas för olaga tvång (4 kap. 4 § brottsbalken) eller *medverkan* (anstiftan eller medhjälp) till ett sexualbrott. Det följer av allmänna regler om medverkan till brott (23 kap. 4 § brottsbalken). Läkaren som genomför undersökningen kan – allt efter omständigheterna – dömas för våldtäkt eller oaktsam våldtäkt (6 kap. 1 a § brottsbalken). För våldtäkt mot barn kan läkaren dömas endast om flickan är under femton år, trots att även flickor under arton år är barn. Förklaringen finns i beskrivningarna av de olika brotten.

Ansvar för *våldtäkt* förutsätter att en sexuell handling, som en oskuldskontroll, sker mot flickans vilja. Det kravet gäller inte vid våldtäkt mot barn. Brottet *våldtäkt mot barn* förutsätter att flickan är under femton år. Eller, om flickan fyllt femton men inte arton år, att brottet begås av en förälder eller någon annan vårdnadshavare. Ansvar för *oaktsam våldtäkt* kan till exempel drabba en läkare som inte tillräckligt noggrant försäkrar sig om att en flicka frivilligt deltar i en

oskuldskontroll.⁶ Men det gäller som sagt endast *flickor över femton* år. En flicka *under femton år* kan inte samtycka till en oskuldskontroll på något sätt som gör handlingen straffri.

Flickor *mellan femton och arton år* har alltså ett sämre skydd än sina minderåriga systrar, eftersom ansvar för våldtäkt förutsätter att oskuldskontrollerna utförs mot deras vilja och ansvar för våldtäkt mot barn är uteslutet vid läkarundersökningar av flickor över femton år. Våldtäkt mot barn är ett allvarigare brott än oaktsam våldtäkt. Det framgår direkt av vilka straffvärden brotten har, det vill säga hur stränga straff de är ”värda”.⁷ Här finns onekligen en lucka i lagen. Det föreslagna hedersbrottet förändrar inte min bedömning, eftersom brottet dels förutsätter upprepade gärningar, dels ska anses som mindre allvarligt än våldtäkt mot barn.⁸

3 Syftet ovidkommande

Avsikten med handlingen saknar betydelse. Det har Högsta domstolen slagit fast i NJA 2013 s. 548, där en man dömdes för våldtäkt sedan han hotat sin flickvän och fört in sina fingrar i hennes underliv för att kontrollera om hon varit otrogen. Att oskuldskontroller ska bedömas som *sexualbrott* framgår även av ett fall från Svea hovrätt 2013, ett mål där en pappa dömdes för grov fridskränkning och grovt sexuellt övergrepp mot barn sedan han bland annat utsatt sin minderåriga dotter för en visuell oskuldskontroll.⁹ Det framgår också av en fällande dom från Göta hovrätt 2018, där en läkare dömdes för våldtäkt sedan han utsatt en ung kvinna för en gynekologisk undersökning mot hennes vilja för att se om hon var oskuld.¹⁰ Inför hovrätten invände läkaren

⁶ Straffansvaret för oaktsam våldtäkt förutsätter *grov oaktsamhet*, vilket fordrar att oaktsamheten i det enskilda fallet framstår som ”klart klandervärd”. Se prop. 2017/18:177, En ny sexualbrottslagstiftning byggd på frivillighet, s. 84–85.

⁷ Straffskalan för våldtäkt är fängelse i lägst två och högst sex år. Är brottet att anse som mindre grovt, döms för våldtäkt till fängelse i högst fyra år. För grov våldtäkt döms till fängelse i lägst fem och högst tio år. Straffskalan för oaktsam våldtäkt är fängelse i högst fyra år. För våldtäkt mot barn döms till i fängelse i lägst två och högst sex år. För grov våldtäkt mot barn döms till fängelse i lägst fem och högst tio år.

⁸ Straffskalan för det nya hedersbrottet ska vara densamma som för fridskränkingsbrotten, det vill säga fängelse i lägst nio månader och högst sex år.

⁹ Svea hovrätt 2013-12-11, mål B 9260-13.

¹⁰ Göta hovrätt 2018-06-20, mål B 1405-18.

att det i hans hemland Syrien förekommer att föräldrar till en ogift dotter ber läkare att göra en oskuldskontroll, exempelvis då föräldrarna misstänker att dottern haft sexuella förbindelser. Men den invändningen höll alltså inte.

Tidigare har oskuldskontroller bedömts som *brott mot frihet och frid*, till exempel olaga tvång, eller misshandel (3 kap. 5 § brottsbalken). Men denna rättstillämpning får delvis anses överspelad i och med 2013 års fall från Högsta domstolen. Jag skriver delvis eftersom brotten mot frihet och frid har genomgått betydande förändringar efter 2013.¹¹ Så har till exempel det straffbara området för ofredande (4 kap. 7 § brottsbalken) utökats och nya brott tillkommit, senast genom kriminaliseringen av *barnäktenskapsbrott* (4 kap. 4 c § brottsbalken) och *vilsledande till äktenskapsresa* (4 kap. 4 d § brottsbalken), tidigare tvångsäktenskapsresa, den 1 juli 2020.¹² Ett rättsfall från Svea hovrätt 2009 visar ändå vad övergreppen handlar om.¹³

I detta fall hade en pappa tagit med sig sin tolvåriga dotter på en gynekologisk undersökning för att kontrollera att hon var oskuld. Pappan hade varit arg och sagt att han skulle döda henne om hon inte gick med på undersökningen. Hon kände sig därför tvungen att göra detta. Pappan hade redan när dottern bara var nio år gammal låtit en läkare undersöka om hon var oskuld.

Hovrätten, som ansåg det ”anmärkningsvärt att sjukvården medverkar till läkarundersökningar i det angivna syftet”, fann att pappan gjort sig skyldig till olaga tvång. Enligt hovrättens mening var det uteslutet att dottern skulle ha medverkat till undersökningen frivilligt. Pappan dömdes för grov fridskränkning, som även innefattade

¹¹ Se bland annat prop. 2012/13:108, Förstärkt straffrättsligt skydd vid grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning, samt prop. 2016/17:222, Ett starkt straffrättsligt skydd för den personliga integriteten.

¹² Se prop. 2019/20:131, Ökat skydd mot hedersrelaterad brottslighet. I samband med kriminaliseringen infördes även en möjlighet i 31 a § lagen om vård av unga (LVU) att meddela ett *utreseförbud*, om det finns en påtaglig risk för att ett barn förs utomlands eller lämnar Sverige i syfte att ingå äktenskap eller en äktenskapliknande förbindelse eller könsstympas. Att bryta mot förbudet är straffbart enligt 45 § LVU.

¹³ Svea hovrätt 2009-10-19, mål B 7372-08.

misshandel och ofredande.¹⁴ Han hade bland annat slagit dottern ”för ingenting” och så gott som dagligen kallat henne hora eller horunge. Påföljden bestämdes till fängelse i ett år.

Om de olika brotten begåtts i dag hade de också föranlett en fällande dom för *grov fridskränkning* (4 kap. 4 a § brottsbalken), men med hänsyn till 2013 års avgörande från Högsta domstolen är det möjligt att pappans olaga tvång i stället hade bedömts som *anstiftan* till våldtäkt mot barn, det vill säga den pådrivande kraften bakom brottet. Det gäller oavsett läkarens personliga ansvar. Det räcker med att pappan *förmått* honom eller henne att begå den otillåtna gärningen.

Som vårdnadshavare har föräldrar visserligen rätt att utöva ett visst mått av tvång i relation till sina barn (6 kap. 1 § föräldrabalken). Då kan det ibland vara befogat att underkasta barn vissa fysiska undersökningar. Det kan till exempel vara nödvändigt för att se om ett barn har skadat sig. Men att utsätta flickor för oskuldskontroller är inte försvarligt inom ramen för vårdnadsansvaret. Det framgår tydligt av detta fall. Här har en gräns dragits. Och heder som motiv utgör ingen ursäkt vid brott. Det utgör tvärtom en *straffskärpande grund* (enligt 29 kap. 2 § 10 p. brottsbalken) efter en lagändring den 1 juli 2020.¹⁵

4 Dags för en lagändring

Många, både barn och vuxna, tror fortfarande att det finns en särskild mödomshinna som går sönder första gången en flicka har samlag, men det är en myt som handlar om att kontrollera flickors sexualitet.¹⁶ Det är inte möjligt att medicinskt fastställa om någon är oskuld.¹⁷ Det strider mot *vetenskap och beprövad erfarenhet*, som all hälso- och sjukvård ska bygga på enligt svensk lag (6 kap. 1 § patientsäkerhetslagen). Att utfärda ett *oskuldsintyg* kan därför utgöra ett osant intygande,

¹⁴ Brottet grov fridskränkning är sedan 2000 ett brott som begås genom en *upprepad kränkning* av en närstående eller tidigare närstående persons integritet. Ofta handlar det om hedersrelaterade fridskränkingsbrott mot barn.

¹⁵ Se prop. 2019/20:131, Ökat skydd mot hedersrelaterad brottslighet.

¹⁶ Se Länsstyrelsen Östergötland, som haft ett uppdrag från regeringen att förebygga hedersrelaterat våld och förtryck sedan år 2005, www.hedersfortryck.se.

¹⁷ Se Socialstyrelsens meddelandeblad ”Om så kallade oskuldskontroller och oskuldsintyg”, mars 2018, www.socialstyrelsen.se.

vilket också är straffbart (15 kap. 11 § brottsbalken).¹⁸ En läkare som gör detta kan dessutom förlora sin legitimation (8 kap. 3 § patientsäkerhetslagen).¹⁹

Om en flicka själv söker sjukvård och begär en oskuldskontroll är det ett tydligt tecken på att hon lever under ett hedersförtryck och att hon riskerar negativa konsekvenser om hon inte kan påvisa sin oskuld.²⁰ Då bör personalen inom hälso- och sjukvården agera därefter. Det gäller även vid journalföringen. En god vägledning finns i skriften Akutläkarens ABC – Hedersrelaterat våld- och förtryck ur vårdperspektiv.²¹ Man kan på goda grunder hävda att det är uteslutet att flickan gör detta frivilligt när hon utsätts för påtryckningar, hot och våld från anhöriga.²² Det går inte att hävda samtycke som grund för ansvarsfrihet i dessa fall (jfr 24 kap. 7 § brottsbalken).

Och viktigt: Att tvinga någon att genomgå en läkarundersökning som en oskuldskontroll är förbjudet enligt regeringsformen. Det handlar om ett *påtvingat kroppsligt ingrepp som saknar stöd i lag* (2 kap. 6 § och 20 § regeringsformen), eftersom det inte är förenligt med kravet på vetenskap och beprövad erfarenhet och rätten till omtanke och respekt. Det gäller oavsett om flickan själv önskar genomgå en sådan läkarundersökning eller om den utförs mot hennes vilja.

En oskuldskontroll kan även utgöra ett brott mot Europakonventionen och barnkonventionen, som också utgör svensk lag.²³

¹⁸ Se även Socialstyrelsens föreskrifter för utfärdande av intyg inom hälso- och sjukvården (SOF 2005:29).

¹⁹ Ett läkarintyg avseende eventuell sexuell debut riskerar vidare att förstärka känslor av skuld hos flickan i stället för att stärka hennes självkänsla och bidra med redskap till egen kontroll över sin sexualitet. Se Svenska läkaresällskapet, Delegationen för medicinsk etik, Uttalande om nej till "oskuldskontroller", 11 april 2016, www.sls.se.

²⁰ Starck, Camilla, Fahlén, Mia och Åström, Gertrud, "Nej till oskuldskontroller", *Läkartidningen* 42/2016, www.lakartidningen.se, 2016-10-18.

²¹ För skriften svarar Starck, Camilla, överläkare i psykiatri, Prima, Kriminalvården "Hedersvåldprojektet" och goodwill-ambassadör/stödperson för GAPF (Glöm aldrig Pela och Fadime). Se www.sfamorebrovarmland.se, 2020-01-16.

²² Se Independent Forensic Expert Group, "Statement on virginity testing", *Journal of Forensic and Legal Medicine*, Volume 33, July 2015, s. 121–124, www.science.direct.com.

²³ Se t.ex. fallet *Yazgül Yilmaz mot Turkiet* (2011), där Europadomstolen fann att en gynekologisk undersökning av en frihetsberövad sextonårig flicka hos polisen innebar en förnedrande behandling och en kränkning av artikel 3 i Europakonventionen. Undersökningen skedde utan att flickan hade någon förälder eller annan företrädare med sig och utan hennes samtycke. När utredningen inte var effektiv kränktes artikel 3 i konventionen igen.

Oskuldskontroller av barn har ingen plats i Sverige. Det handlar om brott mot de mänskliga rättigheterna och om ett sexuellt våld som kan ge flickor men för livet. Det har FN gjort klart.²⁴ Och det handlar om att anlägga ett tydligt barnperspektiv på dessa handlingar. Det bör helt enkelt vara lika straffvärt att utsätta flickor mellan femton och arton år för oskuldskontroller som det är att utsätta flickor under femton år för dessa övergrepp.

Brottet våldtäkt mot barn borde ändras så att det kan omfatta även andra förövare än flickornas vårdnadshavare, också när det handlar om flickor mellan femton och arton år. En sådan kriminalisering har åtminstone en tydlig symbolisk funktion – barn ska skyddas från sexuella övergrepp, oavsett ålder och frånsatt förövare. Här vilar ett tungt ansvar på lagstiftaren. Den får aldrig acceptera att ett barn far illa. Frågan är straffrättslig. Då bör den också hanteras så.

Källor

Offentligt tryck

Prop. 2012/13:108, Förstärkt straffrättsligt skydd vid grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning.

Prop. 2016/17:222, Ett starkt straffrättsligt skydd för den personliga integriteten.

Prop. 2017/18:177, En ny sexualbrottslagstiftning byggd på frivillighet.

Prop. 2019/20:131, Ökat skydd mot hedersrelaterad brottslighet.

Rättsfall

Europadomsolen

Yazgül Yilmaz mot Turkiet, 201-01-02, mål 36369/06

Högsta domstolen

NJA 2013 s. 548

Hovrätterna

Svea hovrätt 2013-12-11, mål B 9260-13

Göta hovrätt 2018-06-20, mål B 1405-18

²⁴ Se t.ex. "United Nations agencies call for ban on virginity testing". World Health Organization. 17 October 2018. Retrieved 22 October 2018.

Svea hovrätt 2009-10-19, mål B 7372-08

Litteratur

Independent Forensic Expert Group, Statement on virginity testing, Journal of Forensic and Legal Medicine, Volume 33, July 2015, s. 121–124, www.science.direct.com.

Norée, Annika, Lucka i lagen om oskuldskontroller av barn, Juridisk Tidskrift vid Stockholms universitet 2020-21 s. 278– 280.

Polismyndigheten, Nationella operativa avdelningen, Hedersrelaterad brottslighet – Metodstöd, Del I, Teori, 2020.

Starck, Camilla, Fahlén, Mia och Åström, Gertrud, Nej till oskuldskontroller, Läkartidningen 42/2016, www.lakartidningen.se, 2016-10-18.

Starck, Camilla, Akutläkarens ABC – Hedersrelaterat våld- och förtryck ur vårdperspektiv, GAPF, www.sfamorebrovarmland.se, 2020-01-16.

Åklagarmyndigheten, Utvecklingscentrum, Hedersrelaterad brottslighet. Handbok, 2020.

Övrigt

Länsstyrelsen Östergötland, www.hedersfortryck.se.

Socialstyrelsen, Om så kallade oskuldskontroller och oskuldsintyg, Meddelandeblad, mars 2018, www.socialstyrelsen.se.

Svenska läkaresällskapet, Delegationen för medicinsk etik, Uttalande om nej till ”oskuldskontroller”, 11 april 2016, www.sls.se.

World Health Organization, ”United Nations agencies call for ban on virginity testing”. 17 October 2018. Retrieved 22 October 2018.

HELÉN OLSSON¹

KAPITEL 10

Stöd och hjälp till våldsutsatta – ett sektorsövergripande arbete

Ett gemensamt åtagande för ett flertal myndigheter är att uppmärksamma, stödja och skydda vuxna och barn som befaras vara utsatta för våld inom familjen. I detta kapitel, förs ett resonemang om vikten av samverkan samt myndigheters lagstadgade skyldigheter att samverka. Därefter beskrivs hur myndigheter går till väga vid en orosanmälan till socialtjänsten. Vidare behandlas viktiga skyddsaspekter som bör beaktas när det gäller hedersrelaterat våld och förtryck.

1 Inledning

Idag är det svårt att hävda att arbete med social problematik ensamt ska vara ett ansvar som åligger socialtjänsten. Människor som söker hjälp inom ramen för våra välfärdsprofessioner har ofta komplexa hjälpbehov och allt som oftast ingår att hantera problemområden som är av social karaktär. Det kan handla om försörjnings- och bostadsproblem eller problem i en familj. Ofta finns ett samband mellan sociala svårigheter, våldsutsatthet, hälsa och välbefinnande.² Att möta människor som är utsatta för våld inom ramen för nära relationer

¹ Författare Helén Olsson, universitetslektor socialt arbete vid Karlstads universitet.

handlar till viss del om ett socialt arbete. Det handlar om att förstå och beakta att människor påverkas av individuella förutsättningar där relationer till familj, närmiljö och samhället i stort, påverkar den enskildes valmöjligheter och handlingsutrymme. Arbetet med våld i nära relationer måste hanteras utifrån flera olika perspektiv och inbegriper aspekter av såväl rättslig, social som hälso- och sjukvårdskarakter. Därmed är många professionsyrken involverade och ansvariga för detta arbete. I synnerhet är socialtjänsten och hälso- och sjukvården två av de samhällsinstanser som flest våldsutsatta kommer i kontakt med och som därför har särskilt goda förutsättningar att göra skillnad för människor som lever med våld.³ Inom hälso- och sjukvården är läkare, sjuksköterskor och kuratorer de som ofta kommer i kontakt med olika typer av våldsutsatthet. Lärare är en yrkesgrupp som i sin vardag möter barn som kan ha erfarenheter av våld i sin familj.

Stöd och hjälp till våldsutsatta vilar på tre viktiga hörnstenar. Professionella som i sitt yrke ansvarar för stöd och hjälp till våldsutsatta vuxna och barn behöver dels ha relevanta kunskaper om våldet och dess konsekvenser och dels behövs kunskaper om hur roll- och ansvarsfördelningen ser ut i arbetet med våld i nära relationer mellan myndigheter. Det är viktigt att yrkesverksamma känner till sina professionsgränser samt vilka lagar och förordningar som styr den egna verksamheten. Samtidigt är det oerhört viktigt att vara bekant med angränsande verksamhetsområden samt att känna till vilka stöd- och hjälpinsatser som respektive verksamhet har ansvar för och kan bistå med. Samverkan är en tredje viktig hörnsten i arbetet med social problematik och social välfärd.⁴ Socialtjänst⁵, skola⁶, polis⁷ och hälso- och sjukvård⁸ är yrkesgrupper som har en lagstyrd skyldighet att samverka. Ett gemensamt åtagande för dessa myndigheter är att uppmärksamma, stödja och skydda vuxna och barn som befaras vara utsatta för

³ Regeringens pressmeddelande, 2020.

⁴ Forte/SBU, 2019; Regeringskansliet, 2018.

⁵ Socialtjänstens skyldighet att samverka föreskrivs i 5 kap. 1a § 1 st Socialtjänstlag.

⁶ Skolans skyldighet att samverka föreskrivs i 1 kap. 2 a § 1 st Skollag.

⁷ Polisens skyldighet att samverka föreskrivs i 3 § Polislag.

⁸ Hälso- och sjukvårdens skyldighet att samverka föreskrivs i 5 kap., 7 kap. och 16 kap. Hälso- och sjukvårdslag.

våld inom ramen för sin familj.⁹ Även i Förvaltningslagen föreskrivs att myndigheter ska bistå andra myndigheter hjälp inom ramen för den egna verksamheten.¹⁰ Rent generellt har socialtjänst och hälso- och sjukvård har ett särskilt ansvar att samverka genom en så kallad samordnad individuell plan (SIP) som ska underlätta för att enskilda ska få sina behov tillgodosedda. Detta är lagstiftat sedan 2010 i såväl socialtjänstlagen som hälso- och sjukvårdslagen.¹¹

Arbetsförmedlingen, Försäkringskassan, Migrationsverket och Socialstyrelsen har nyligen arbetat fram en gemensam samverkansplan för att förbättra upptäckt av våld i nära relationer.^{12,13} Denna plan inrymmer gemensamma utvecklingsområden kring rutiner och metoder för att upptäcka våldsutsatthet och våldsutövande samt att arbeta med information om våld och vara förtrogen med gällande lagstiftning. I planen ingår även skydd och stödhänvisning till socialtjänst, hälso- och sjukvård samt rättsväsendet för de våldsutsatta samt ett utökat stöd till berörda yrkesprofessionella. Vidare framgår från Socialstyrelsens rapport att det råder brist på kunskap om våld i nära relationer inom många yrkesprofessioner. Personal undviker att fråga om våld och våldsutsatthet eftersom det uppfattas som ett känsligt och svårt ämne. Dessutom är personalen osäker på hur man ska hjälpa och stödja en våldsutsatt person samt vilka möjligheter till stöd och skydd som finns att tillgå. Kunskapsbristen som gör att yrkesprofessionella undviker att hjälpa och stödja våldsutsatta är ett ständigt aktuellt problem. Den senaste dödsfallsutredningen från Socialstyrelsen¹⁴ visar att arbetet med våld i nära relationer är eftersatt hos flera samhällsinstitutioner.

Våldet blev sällan känt om inte den våldsutsatta själv berättade om sin belägenhet och allt för ofta underlät de involverade samhällsaktörerna att agera till skydd för den utsatta. Barnens utsatthet

⁹ Skr. 2016/17:10.

¹⁰ Förvaltningslagen (2017:900) 8 §.

¹¹ Socialtjänstlag 2001:453, 2 kap. 7 § samt Hälso- och sjukvårdslag 2017:30, 16 kap 4 §.

¹² Myndigheter har olika ansvar att agera för upptäckt av våld i nära relationer. Socialtjänst, hälso- och sjukvård och rättsväsende har betydligt mer långtgående skyldigheter i jämförelse med tex. Arbetsförmedlingen, Försäkringskassan och Migrationsverket.

¹³ Socialstyrelsen, 2019a.

¹⁴ Socialstyrelsen, 2018.

uppmärksammades inte trots att hälso- och sjukvård kände till att familjen befann sig i mycket påfrestande och konfliktfyllda situationer. Framgår också att inga orosanmälningar gjordes till socialtjänsten, under det år som barnet dödades av nära anhörig.¹⁵ Inspektionen för vård och omsorg – IVO meddelar i en översikt av 14 kommuners arbete med våld i nära relation inklusive barn som upplevt våld att flertalet kommuner saknar personal med nödvändig kompetens.¹⁶

Utsatta barn och vuxna

Omkring 210 000 barn beräknas växa upp i hem där det förekommer olika former av våld (SOU 2019:32)

År 2019 anmäldes sammantaget 25 500 misshandelsbrott mot barn under 18 år. Totalt sett ökade antalet anmälda misshandelsbrott mot barn (0–17 år) med 6 procent mellan 2018 och 2019 (BRÅ, 2021)

Var femte person i åldern 16–24 år (18 %) uppgav att de någon gång utsatts för systematiska kränkningar eller förödmjukelser, försök till inskränkning av deras frihet, hot, trakasserier, misshandel eller sexualbrott av en nuvarande eller före detta partner (BRÅ, 2021 – undersökningen avser åren 2005–2016)

Åren 2016–2017 har 21 utredningar genomförts av fall då en kvinna eller en man avlidit till följd av brott av en närstående eller en tidigare närstående person. 19 brottsoffer var kvinnor och 2 var män. Våldsutsattheten upptäcktes inte av yrkesverksamma (Socialstyrelsen, 2018).

Åren 2016–2017 har fem utredningar genomförts av totalt sex fall som avser ett barn som dödats av en närstående. Barnets genomsnittliga ålder var 4 år. Anmälan om oro för barnet beaktades inte och familjers konfliktfyllda relationer uppmärksammades inte av yrkesverksamma (Socialstyrelsen, 2018)

Andelen anmälda hedersvåldsbrott under året 2019 uppgår preliminärt till 110 fall av äktenskapstvång och vilseledande tvångsäktenskapsresa samt 39 fall av könsstympning (BRÅ, 2019).

För att understödja myndigheters arbete med mäns våld mot kvinnor och våld i nära relationer har stora utbildningsåtgärder genomförts under de senaste tio åren. Utbildningarna har skett på uppdrag från

¹⁵ Socialstyrelsen, 2018.

¹⁶ IVO, 2019.

regeringen¹⁷ och bedrivits genom ett antal statliga samhällsinstitansers försorg.¹⁸ Yrkesverksammas möjligheter att få genomgå dessa utbildningar torde till stora delar bestämmas av huruvida den egna verksamheten har organisatoriskt och personellt utrymme att avvara personal till dessa utbildningsdagar. Därför är det sannolikt att verksamheter med hög arbetsintensitet och stor personalomsättning har begränsade möjligheter att bistå personal med utbildning och kompetensutveckling. Att flera statliga rapporter pekar på att det råder kunskapsbrist bland yrkesprofessionella inom området våld i nära relationer är ett allvarligt problem eftersom det handlar om att förebygga och uppmärksamma ett av våra största och mest kostsamma¹⁹ folkhälsoproblem. Att vara utsatt för våld inom ramen för sin familj innebär ofta ett tyst lidande som kan sträcka sig över lång tid. Yrkesprofessionella inom välfärdssektorn behöver delges kunskaper i ämnet redan under utbildningen för att snabbt kunna uppmärksamma och bistå de som lever under sådana omständigheter.

Studentuppsatser inom socionomprogrammet fokuserar ofta på socialsekreterares arbete med hedersvåld. En vanlig slutsats är att socialarbetare känner sig otrysta i arbetet med hedersrelaterade ärenden samt att det råder kunskapsbrist. Osäkerhet i arbetet kunde främst relateras till okunskap gällande t.ex. kultur, hur våldet särskiljs och identifieras samt hur utsatta ska bemötas. Ofta framgår att socialarbetarna har behov av specifikt stöd från verksamheten såsom utbildning och ärendehandledning för att klara av arbetsuppgiften.²⁰

¹⁷ År 2016 beslutade regeringen om en sektorsövergripande nationell strategi för att förebygga och bekämpa mäns våld mot kvinnor. I strategin inkluderas våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck. Jämställdhetsmyndigheten och Socialstyrelsen har i uppdrag att samordna och hjälpa myndigheter att kvalitetsutveckla och genomföra strategin. Länsstyrelserna utgör navet i genomförandet av strategin på regional nivå, där uppdraget bland annat består i att ge kompetens- och metodstöd till kommuner och idéburen sektor när det gäller arbetet mot våld.

¹⁸ Socialstyrelsen, Sveriges Kommuner och Regioner, Jämställdhetsmyndigheten, Länsstyrelserna, Nationellt Centrum för kvinnofrid/Uppsala Universitet.

¹⁹ Årliga samhällskostnader för våld i nära relationer, beräknat både för den enskilda individen, som för samhället i stort uppskattas till mellan 19- 21,5 miljarder SEK (SOU 2015:55). Sedan år 2007 avsätter regeringen en miljard kronor varje fyraårsperiod för arbetet mot mäns våld mot kvinnor inklusive våld i nära relationer (BRÅ, 2019).

²⁰ Ayoub & Shawali, 2017; Wikström, Woolke Johansson, Wiklund & Urby, 2021.

Andelen orosanmälningar till socialtjänsten år 2018

Under året 2018 tog landets socialtjänster emot omkring 331 000 anmälningar som gällde barn som far illa eller misstänktes fara illa. Enligt socialstyrelsen motsvarar det drygt 8 procent av barnen i landet. Var femte anmälan kunde direkt relateras till våld i nära relation. Polis, förskola och skola var de två största anmälarna och stod tillsammans för drygt 40 procent av anmälningarna. Tredje största anmälare var hälso-, sjuk- och tandvård (17 procent).²¹

2 Att göra en orosanmälan till socialtjänsten

Huvuduppgiften i allt arbete med barn är att tillse att barnets röst blir hörd och att alltid ha barnets bästa som en vägledande utgångspunkt. Vidare anför Socialstyrelsen²² att kärnan i det sociala arbetet är att försöka skapa goda möten som bidrar till positiva och varaktiga förändringar för barn och deras familjer. Socialtjänstlagen föreskriver att socialnämnden har det yttersta ansvaret för att de som vistas i kommunen får det stöd och hjälp som de behöver²³. Kommunernas ansvar frántar dock inte andra myndigheter och verksamheter deras ansvar att uppmärksamma och synliggöra barn som far illa. Flertalet av samhällets sociala instanser har ett omfattande ansvar för barn som far illa eller riskerar att fara illa. Enligt 14 kap. 1§ första stycket SoL är myndigheter²⁴ som i sitt uppdrag möter barn och unga, skyldiga att omgående anmäla till socialtjänsten i de fall de får kännedom om, eller misstänker att ett barn far illa. Alla rekommenderas att anmäla misstankar om att barn far illa till socialtjänsten och för de aktörer²⁵ som inte har en lagskyldig anmälningsplikt föreskrivs detta i 14 kap. 1 c § SoL.

De myndigheter som har en anmälningskyldighet har också en skyldighet att lämna uppgifter som är av betydelse för till socialtjäs-

²¹ Socialstyrelsen, 2019b, s. 7.

²² Kunskapsguiden: Handläggning och dokumentation – en översikt.

²³ Socialtjänstlagen (2011:328) gällande ansvarsfördelning mellan kommuner (2 kap. SoL).

²⁴ Avser myndigheter vars verksamheter berör barn och unga samt andra myndigheter inom hälso- och sjukvården, inklusive psykiatrisk och rättspsykiatrisk verksamhet, tandvården, kommunal skol- och socialtjänstverksamhet, Kriminalvården, Polismyndigheten och Säkerhetspolisen.

²⁵ Tex. privatpersoner, idrottsföreningar, butiksanställda, religiösa samfund, ideella organisationer.

tens utredning. Att göra en orosanmälan är ofta förenad med farhågor kring huruvida barnets situation har uppfattats på rätt sätt. Vid osäkerhet finns det möjligheter att samråda med handläggare inom socialtjänsten. Beskriv då situationen och be om råd kring hur du fortsättningsvis ska prata med familjen och det berörda barnet. Tänk på att vid misstanke om våld ska aldrig ett samtal föras tillsammans med barnet och dess föräldrar. Detta eftersom ett sådant samtal kan leda till att uppgifter tvingas fram i en våldsutövares närvaro. Det finns inga bestämmelser kring hur en anmälan ska vara utformad, men det underlättar om det finns skriftliga rutiner på arbetsplatsen kring när en anmälan bör ske samt vad en skriftlig anmälan bör innehålla för uppgifter. Råder det stor oro för barnets välbefinnande kan anmälan ske via ett direkt telefonsamtal till socialtjänsten, därefter lämnas en skriftlig anmälan in i efterhand. Det innebär att du är skyldig att lämna alla uppgifter som kan vara av betydelse i för att ett barns behov av skydd och stöd ska kunna bedömas.

Att tänka på vid misstanke om att ett barn far illa²⁶

Den som anmäler behöver inte vara säker på att barnet far illa, det räcker med misstanken.

Vid osäkerhet – kontakta socialtjänsten och berätta om din oro och hur du ser på barnets situation.

Vid misstanke om att ett barn utsatts för ett brott bör din verksamhet överväga att göra en polisanmälan.

Vid allvarlig misstanke om att ett barn far illa – ring socialtjänsten och komplettera med en skriftlig redogörelse.

Be socialtjänsten om vägledning – hur ska samtal med barnet och familjen läggas upp efter en orosanmälan.

Vid misstanke om våld ska inte gemensamma samtal hållas med barnet och föräldrarna.

Att göra en orosanmälan är ett sätt att ta ansvar för barnet och att uppmärksamma socialtjänsten på situationen.

²⁶ Översiktlig folder från Socialstyrelsen: Till dig som är skyldig att anmäla oro för barn (art nr. 2014-6-20). Beställs från Socialstyrelsens publikationsservice www.socialstyrelsen.se/publikationer.

2.1 Vid misstanke om att ett barn eller ungdom utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck²⁷

För personer som arbetar inom andra verksamheter än socialtjänsten och som har anmälningsskyldighet till socialtjänsten är det några utgångspunkter som är särskilt viktiga att tänka på vid möten med hedersvåldsutsatta barn och vuxna:

- Vid misstanke om att någon är utsatta för hedersvåld – vänta inte med att återkoppla dina farhågor till socialtjänsten.
- Att vara utsatt för hedersrelaterat våld och förtryck innebär att vara ständigt övervakad – se till att möten sker på en oöverblickad plats
- Att vara utsatt för hedersrelaterat våld och förtryck innebär att tid att vistas utanför familjen är ytterst begränsad – se till att möten sker inom ramen för den ”tillåttna” tiden.
- Utifrån en skyddsaspekt vid behov av tolk - tänk på möjligheten att använda telefontolk för att bidra till största möjliga anonymitet och skydd.
- Vid behov av rådgivning eller brist på kunskap – kontakta socialtjänsten och/eller Nationellt kompetensteam vid Länsstyrelsen Östergötland²⁸.
- Ta inte kontakt med föräldrar eller övrigt familjenätverk eftersom det kan medföra ökad risk för framtida våld, begränsningar och kontroll.
- I samtal med den våldsutsatta – försök att få en uppfattning om vilka åtgärder som kan vara lämpliga att vidta, både i ett här-och-nu perspektiv och i ett framtida perspektiv.
- I samtal med den våldsutsatta – försök att ingjuta hopp och mod samt att få en uppfattning om hjälpbehov och tankar om framtiden.

²⁷ Informationen i avsnittet är hämtad från Handbok Heder (2019). Mora, Orsa, Älvdalen, Maling-Sälen

²⁸ Sidan Hedersförtryck.se drivs av Länsstyrelsen Östergötland som arbetar på uppdrag av regeringen mot hedersrelaterat våld och förtryck och dess olika uttrycksformer som t.ex. barnåktenskap, tvångsäktenskap bortföranden i en hederskontext samt könsstympning av flickor och kvinnor. Om du inom ramen för ditt yrke eller arbetar ideellt och är i behov av råd och konsultation i situationer där barn och vuxna misstänks vara utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck, se tillgång till Nationella stödtelefonen på nummer: 010-223 57 60.

- Ha alltid risk- och skyddshantering i åtanke i arbetet med hedersvåldsutsatta barn och vuxna.

Referenser

- Ayoub, M., & Shawali, S. (2017). *Heder: En gråzon mellan makt, kön och kultur En kvantitativ studie om socialarbetares upplevda kunskap och förståelse för hedersrelaterat våld och förtryck*. Examensarbete socionomprogrammet – socialt arbete. Högskolan Dalarna.
- BRÅ (2019). Brottsförebyggande rådets officiella kriminalstatistik, året 2018.
- BRÅ (2021). *Statistik; – våld i nära relationer / brott i nära relationer bland unga / barnmisshandel*. Länk 2021-01-05: <https://www.bra.se/statistik/statistik-utifran-brottstyper/vald-i-nara-relationer.html>
- FORTE / SBU (2019). *Prioriteringar för forskning om socialtjänsten – Perspektiv från brukare, policy och praktik*. Forte – Forskningsrådet för hälsa, arbetsliv och välfärd. SBU – Statens beredning för medicinsk- och social utvärdering.
- IVO (2019). *Granskning av kommuners arbete med våld i nära relationer 2018. En rapport med IVO:s iakttagelser från 14 kommuners arbete*. Inspektionen för vård och omsorg. Art nr. IVO 2019-1.
- Regeringskansliet (2018). *Handlingsplan. Agenda 2030. 2018-2020*. Produktion; Finansdepartementet/kommunikationsavdelningen. Art.nr Fi 2018:3
- Regeringen (2020). *Förstärkning av arbetet mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck*. Pressmeddelande Arbetsmarknadsdepartementet och Socialdepartementet. 23 mars 2020. Länk: <https://www.regeringen.se/pressmeddelanden/2020/03/forstarkning-av-arbetet-mot-vald-i-nara-relationer-och-heders-relaterat-vald-och-fortryck/>
- Skr. (2016). *Makt, mål och myndighet - feministisk politik för en jämställd framtid*. Stockholm: Regeringens skrivelse 2016/17:10.
- Socialstyrelsen (2018). *Dödsfallsutredningar 2016–2017*. Art nr. 2018-1-37.

- Socialstyrelsen (2019a). *Arbetsförmedlingen, Försäkringskassan, Migrationsverket och Socialstyrelsen i samverkan. Plan för utökad samverkan för förbättrad upptäckt av våld i nära relationer*. Art nr. 2019-5-24.
- Socialstyrelsen (2019b). *Anmälningar om barn som far illa eller misstänks fara illa. Nationell kartläggning 2018*. Art nr. 2019-12-6502
- SOU (2019:32). *Straffrättsligt skydd för barn som bevittnar brott mellan närstående samt mot uppmaning och annan psykisk påverkan att begå självmord. Betänkande av Utredningen om skydd för barn som bevittnar våld eller andra brottsliga handlingar och ansvar för uppmaning att begå självmord*. Statens Offentliga Utredningar. Stockholm.
- WHO (2017). *Violence against women*. World Health Organization. Key facts. Se länk: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-women>
- Wikström, J., Woolke Johansson, F., Wiklund, K., & Urby, E. (2021). *Att synliggöra det osynliga – En studie om socionomutbildningens undervisning om hedersrelaterat våld och förtryck*. B-uppsats inom socialt arbete. Institutionen för sociala och psykologiska studier. Socialt arbete. Karlstads universitet.

NINA THELANDER¹

KAPITEL 11

Mänskliga rättigheter i högre utbildning – med syfte att förebygga mäns våld mot kvinnor inklusive hedersrelaterat våld och förtryck

I kapitlet uppmärksammas betydelsen av utbildning i mänskliga rättigheter i yrkesutbildningar för yrkesgrupper som i sin kommande yrkesutövning kan komma att möta mäns våld mot kvinnor och hedersrelaterat våld och förtryck. Detta som en möjlig väg för att förebygga våldsbrott. En fullständig rättighetsutbildning innehåller kunskaper och förmågor, värden och attityder tillsammans med handlingskapacitet att praktisera och försvara mänskliga rättigheter. Utöver det behöver rättighetsutbildning utvecklas i relation till olika yrkesutbildningars specifika fokus och behov, i samverkan med olika utbildningar och aktörer både inom och utom högskolan. Det är också betydelsefullt att engagera studenter i det förebyggande arbete och för att uppnå det krävs ytterligare former och metoder för studentinflytande utvecklas.

¹ Författare Nina Thelander, fil.dr., universitetslektor i pedagogiskt arbete vid Karlstads universitet.

Hedersrelaterat våld och förtryck är ett allvarligt globalt och nationellt folkhälso- och samhällsproblem som strider mot mänskliga rättigheter. Det drabbar flickor, kvinnor såväl som pojkar och män världen över- också i Sverige. Inom svensk politik har hedersrelaterat våld och förtryck under senare år uppmärksammats alltmer och ingår som en viktig del i den tioåriga nationella strategin för att förebygga och bekämpa mäns våld mot kvinnor (Skr, 2016/17:10). Strategin, som trädde i kraft 2017, är en del av regeringens övergripande jämställdhetspolitiska arbete² som också omfattar universitet och högskolor. I strategin lyfts särskilt det förebyggande arbetet mot våld fram som en väsentlig och central del tillsammans med betydelsen av att också involvera och göra pojkar och män delaktiga i det förebyggande arbetet. Fyra riktlinjer anges som centrala:

1. förebyggande arbete mot våld,
2. förbättrad upptäckt av våld och starkare skydd för kvinnor och barn,
3. effektivare brottsbekämpning och
4. förbättrad kunskap och metodutveckling.

För att kunna realisera målen och intentionerna i strategin poängteras vikten av att så många som möjligt involveras i arbetet, att det bedrivs på bred front och i samverkan med flera aktörer, på olika nivåer och arenor i samhället. I det arbetet är universitet och högskola viktiga aktörer.

1 Hedersrelaterat våld och förtryck ett brott mot mänskliga rättigheter

I den svenska samhällsdebatten är det vanligt förekommande med diskussioner om olika former av våldsbrott däremot är det sällan diskussionerna relateras till mänskliga rättigheter (Länsstyrelsen Västra Götaland, 2012). Mäns våld mot kvinnor inklusive hedersrelaterat våld är i allra högsta grad ett brott mot mänskliga rättigheter och strider mot de folkrättsliga konventioner och deklarationer vi har förbundet oss till såsom FN:s allmänna deklaration om mänskliga rättigheter (1948) och FN:s konvention om barnets rättigheter (1989). Betydelsen av att beakta mänskliga rättigheter för att bekämpa och förebygga våldsbrott och hedersrelaterat våld och förtryck uttrycks också tydligt i den nationella strategin (Skr. 2016/17:10). Mänskliga rättigheter med principen om alla människors lika värde tillsammans med barnets rättigheter och principen om barnets bästa bildar tillsammans ett *rättighetsperspektiv* som är en självklar utgångspunkt och tydligt stöd för att förverkliga målen i strategin (ibid). Det har också blivit mer vanligt att rättighetsperspektiv används allt mer i instruktioner till myndigheter och regleringsbrev och de grundläggande idéerna finns ofta i arbetet med icke-diskriminering, likabehandling och jämställdhetsintegrering. (Länsstyrelsen Västra Götaland, 2012). För att säkerställa att mänskliga rättigheter respekteras i Sverige behöver de som utbildar sig till yrken inom verksamheter med, och för barn och unga och andra yrken där man möter människor också ha tillräckliga kunskaper i mänskliga rättigheter och barnets rättigheter tillsammans med kunskaper om våld (UKÄ, 2015). Utifrån det är det intressant att reflektera över vilken roll högskolan har i arbete mot våldsbrott och hur mänskliga rättigheter och barns rättigheter kommer till uttryck i högre utbildning och möjligheter att relatera det till hedersrelaterat våld och förtryck. Kan det vara så att en gedigen rättighetsutbildning i högre utbildning kan bidra till att motverka och förebygga mäns våld mot kvinnor och hedersrelaterat våld och förtryck?

2 Nya examensmål och högskolans uppdrag

Utbildning och fortbildning till yrkesverksamma inom olika professioner är centralt för att förverkliga strategin om att stoppa och förebygga våldsbrott. Behovet av att rikta utbildning till relevanta yrkesgrupper som i sin kommande yrkesutövning, på ett eller annat sätt, kan komma att möta våld i nära relationer diskuterades i utredningar som föregick den nationella strategin och landade i att åtta grundutbildningar, genom ändringar i Högskoleförordningen (1993:100; SFS 2017:857), fick ett nytt examensmål i juli 2018. Examensmålet, som handlar om att ”visa kunskap om mäns våld mot kvinnor och våld i nära relationer”, omfattar följande examina: Jurist, Läkare, Sjuksköterska, Psykolog, Socionom, Tandläkare, Tandhygienist och Fysioterapeut. Examensmålen i utbildningarna anges centralt därefter är det upp till varje lärosäte att avgöra hur innehållet kommer till uttryck i undervisningen eller hur examensmålet kommer att examineras. Det innebär att vad det nya examensmålet ”visa kunskap om våld mot kvinnor och i nära relationer” konkret betyder är svårt att veta utan en kartläggande studie men högst troligt ser det olika ut mellan utbildningar och lärosäten.

Ett flertal yrkesutbildningar omfattas således av det nya examensmålet samtidigt gäller det inte för yrkesutbildningar som leder till polis- och lärarexamen. Då det är verksamheter som med all sannolikhet kommer möta våldutsatta barn och unga liksom vuxna kan det kanske tyckas märkligt. Men hedersrelaterat våld och förtryck hanteras inom ramen för annat examensmål i de utbildningarna. I lärarexamen ingår exempelvis hedersrelaterat våld och förtryck i det nya examensmålet om ”Sexualitet och relationer”, som trädde i kraft 1 januari 2021, som från och med höstterminen 2021 ingår i samtliga lärarutbildningar, med undantag av forskollärarytbildningen. Utöver det här examensmålet finns också andra mål som i hög grad kan relateras till hedersvåldsområdet. I samtliga lärarexamina ingår exempelvis att studenten ska ”visa förmåga att kommunicera och förankra förskolan eller skolans värdegrund, inbegripet de mänskliga rättigheterna och de grundläggande demokratiska värderingarna” vårt samhälle vilar på. Och studenten ska vidare ”visa förmåga att i det pedagogiska arbetet

göra bedömningar utifrån relevanta vetenskapliga, samhälleliga och etiska aspekter med särskilt beaktande av de mänskliga rättigheterna, i synnerhet barnets rättigheter enligt barnkonventionen”. En grundläggande mänsklig rättighet är att inte utsättas för våld, en annan, rätten till icke-diskriminering. Samtidigt som examensmålen finns så är det, som tidigare nämnts, varje lärosäte som beslutar om innehållet och de övervägande som behöver göras. Därför är det särskilt viktigt att reflektera över den roll den enskilda högskolan intar i förhållande till området men också fundera på ett mer generellt samhälleligt plan då högskolans ansvar är att utveckla kunskap och metoder för att motverka och förebygga våld.

I korthet handlar högskolans övergripande samhällsuppdrag om utbildning, forskning och samverkan. Det innebär i det här sammanhanget att, utöver ansvaret för att undervisa och informera om våldsbrott med fokus på hedersrelaterat våld och förtryck ingår också, ett ansvar att utveckla den kunskapsbas som utbildningen tar sin utgångspunkt i. Detta görs med hjälp av de vetenskapliga redskap som finns att tillgå inom högskolan som i sin tur medför att en sådan kunskapsbas också kräver en vetenskapligt legitim forskningshemvist. I arbetet med att utveckla en sådan, är forskning i samverkan med det omgivande samhället inte bara viktig utan också nödvändig. Utifrån ett sådant resonemang är det tydligt att högskolans roll i förhållande till kunskapsområdet hedersrelaterat våld och förtryck inte kan begränsas till undervisning om våldsbrott och vad det innebär. Det behöver också betraktas som ett kunskapsområde som kräver utveckling i samverkan med yrkesverksamheter och med det omgivande samhället och för att kunna göra det, krävs resurser i form av medel och möjligheter att skapa och utveckla ett kunskapsområde. Utöver det, innebär uppgiften kring samverkan med det omgivande samhället även att aktivt verka för att fördjupa och bredda kunskaper både inom högskolan såväl som tillsammans med externa verksamheter och aktörer som möter hedersrelaterat våld och förtryck i sin vardag. Inte minst är det betydelsefullt att i grundutbildningen inom det egna lärosätet utveckla samverkan mellan olika yrkesutbildningar, både med lärare och forskare så väl som med olika studentgrupper. Hur undervisning

om våld och hedersrelaterat våld och förtryck kommer att hanteras inom högre utbildning under de närmaste åren vet vi inte så mycket om. Däremot behöver vi alla bidra till och verka för att universitet och högskolor tar sitt fulla ansvar i de här frågorna och inte bara synliggör att våldsbrott och hedersrelaterat våld och förtryck är en angelägenhet för alla som arbetar i högre utbildning utan också bidrar till att utveckla kunskap om hedersrelaterat våld och förtryck i våra utbildningar och i samverkan med omgivande samhället.

3 Rättighetsutbildning - en möjlig väg att förebygga våld och hedersrelaterat våld och förtryck?

Kunskaper om mänskliga rättigheter är en förutsättning för att säkerställa att mänskliga rättigheter efterlevs och undervisning om mänskliga rättigheter, inklusive mäns våld mot kvinnor och våld mot barn, utgör också en väsentlig del i det förebyggande arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck. I den rapport UKÄ sammanställde 2015 angående hur undervisning om mänskliga rättigheter beaktas i olika utbildningar, särskilt riktade till yrkesgrupper som i sin verksamhet kan möta våldsutsatta, konstaterades det att mänskliga rättigheter ändå får rätt stort utrymme i undervisningen. Däremot undervisas det inte alltid om våld mot barn och det område som förekommer i minst utsträckning är undervisning i mäns våld mot kvinnor. Brist på utrymme och kunskap inom områdena anges som skäl för att undervisningen inte får tillräckligt utrymme samtidigt ges andra exempel där det fungerar väl trots dessa förutsättningar. I de sammanhangen hänvisas det oftast till olika former av samverkan. Utöver det framkommer att i de utbildningar som i utvärderingar visar på goda exempel finns också en stark och tydlig koppling mellan undervisning och forskning.

Med syfte att uppnå regeringens långsiktiga mål att säkerställa full respekt för mänskliga rättigheter (Skr.2001/02:83; Skr.2005/06:95) har kartläggningar genomförts och handlingsplaner inrättats som visat på ett tydligt behov av utbildning i mänskliga rättigheter och särskilt barn och ungas rättigheter (Jmfr Skr.2001/02:83; Skr.2005/06:95; Skr. 2016/17:10). Det har bland annat resulterat i att undervisning om

mänskliga rättigheter och barns rättigheter och barnkonventionen numera ingår i flertalet högskoleutbildningar med bestämda examensmål. För studenter som i sin framtida yrkesverksamhet kommer möta våldsutsatta barn och unga omfattas undervisningen till stor del av barns rättigheter och barnkonventionen. Förutom att barn och unga mellan 0–18 år i konventionen betraktas som rättighetsbärare med egna behov, rättigheter, röster och integritet ska man i alla åtgärder som rör barn också beakta vad som bedöms vara barnets bästa (artikel 3, FN, 1989). Lundin Karphammar (2019), med erfarenhet av att leda arbetet i olika kommunala verksamheter med implementering av barns rättigheter, visar att verktyget barnkonsekvensanalys är en framkomlig väg för att omsätta barnkonventionen och dess principer och värden i praktiken. Barnkonsekvensanalys förklaras som en del i en beslutsprocess som redan på förhand utvärderar vilka möjliga konsekvenser beslutet kan få för barn/et. Detta under förutsättning att barnens synpunkter beaktas i hela processen. Syftet med metoden är att synliggöra barnets bästa och i förlängningen även kunna förbättra barn och ungas levnadsvillkor. Att beakta barns perspektiv och arbeta med barnkonsekvensanalyser ingår också inom ramen för rättighetsperspektivet. Utöver det anges i nationella riktlinjer att tre mål för ett hållbart rättighetsbaserat arbete i offentlig sektor:

- Mänskliga rättigheter ska respekteras och förverkligas för varje människa.
- Enskilda ska ha kunskap och medvetenhet om mänskliga rättigheter som just sina rättigheter samt om sitt ansvar för att respektera andra personers mänskliga rättigheter.
- Personer verksamma inom offentlig sektor ska ha kunskap och medvetenhet om vilka skyldigheter och rättigheter, mänskliga rättigheter innebär för dem som tjänsteman. (Länsstyrelsen Västra Götaland).

Samtidigt som det i flera rapporteringar poängteras att undervisning om mänskliga rättigheter förekommer i hög utsträckning så konstateras det också att det finns en stor variation i hur kunskapsområdet mänskliga rättigheter och dess innehåll tolkas. Bland annat är det

vanligt och för att belysa olika delar av mänskliga rättigheter att undervisningen genomförs i samverkan med externa experter från olika organisationer (UKÄ). Sammantaget kan det konstateras att undervisning om mänskliga rättigheter och särskilt barns rättigheter och barnkonventionen har utvecklats en hel del inom högskolan under de senaste tjugo åren och har idag en tydlig plats i högre utbildning. Den 1 januari blev Barnkonventionen lag i Sverige vilket förväntas sätta ytterligare fokus på och förstärka arbetet med barn och ungas rättigheter också inom högre utbildning.

Parallellt med utbildningssatsningar på nationell nivå har ett omfattande arbete också pågått och genomförts på internationell nivå. I världsprogrammet för utbildning i mänskliga rättigheter (World Programme for Human Rights Education, 2006) menar FN att för att en utbildning i mänskliga rättigheter ska vara komplett krävs det tre olika delar:

- *Kunskaper och förmågor* – att lära sig vad mänskliga rättigheter är och få förmågan att förstå och använda olika rättighetsprinciper.
- *Värden och attityder* – att förstå och omfattas av de värden och attityder som är inrymt i de mänskliga rättigheterna
- *Handlingskapacitet* -att utveckla handlingsförmåga för att praktisera, upprätthålla och försvara mänskliga rättigheter.

I anslutning till det här arbetet antog FN 2010 också en särskild deklARATION om *Human Rights Education and Training* (2011 b) där preciseras att utbildning ska ges *om, genom* och *för* mänskliga rättigheter. Detta innebär att barn och unga från förskolan och genom skolan och vidare i utbildningssystemet också in i högre utbildning, ska ha möjligheter att utveckla kunskaper om rättigheter och också utöva sina rättigheter under hela utbildningstiden. När studenten påbörjar sin grundutbildning har hen alltså med sig kunskaper och erfarenheter om – eller också brist på detsamma- in i högskolan där hen förhoppnings ges möjlighet att fortsätta växa som rättighetsbärare. Utifrån FN:s angivelser handlar rättighetsundervisning således om en ganska omfattande rättighetsutbildning som innehåller kunskaper och värden som inte bara ska användas när rättigheter kränks. Det

handlar också om ett förhållningssätt grundat i värden och attityder och att ha en förmåga och handlingskompetens att praktisera, verka och försvara mänskliga rättigheter.

I svensk forskning om mänskliga rättigheter och utbildning är ofta barn och ungas rättigheter kopplade till Barnkonvention i fokus. I en policyundersökning vid 12 svenska lärosäten har lärandemål och innehåll med anknytning till barn och ungas rättigheter kartlagts och analyserats i svensk förskolläro- och lärarutbildning. Undersökningen visar att mål och innehåll i kursplanerna uttrycks i generella termer och i likhet med tidigare studier framkommer att det finns en oklarhet kring kunskapsområdets innehåll också inom högre utbildning. Till sammans med att undervisningen fokuserar mer på värden än kunskap om och i rättigheter är det också svårt att utläsa vilka kunskaper lärare behöver för att undervisa om mänskliga rättigheter. Utöver det förefaller det också som att kunskap om rättigheter ges mer utrymme och tyngd i förskolläro- och lärarutbildningen än i högre utbildningen. Sammantaget menar forskarna att det krävs ett vetenskapligt grundat kunskaps- och kompetenslyft också för lärare i högskolan. Detta för att undvika att kunskapsområdet enbart görs till en angelägenhet för ett fåtal kunniga och engagerade lärare och för att undvika att studenters utbildning om rättigheter blir till "allt eller inget" i högre utbildning (Olsson, Elvstrand & Thelander, 2019). I en pågående studie - en enkätundersökning rörande mål och innehåll gällande mänskliga rättigheter och barns rättigheter i svenska lärarutbildningar framgår att innehållet i undervisningen i hög grad handlar om FN:s konvention om barnets rättigheter och barn och ungas rätt till delaktighet och inflytande (Olsson, Thelander & Broman, 2021).

Möjligheten att stärka barn och ungas rätt till delaktighet och inflytande i beslut som rör dem bidrog till stor del i arbetet för att göra barnkonventionen till lag. Barnets rätt att bilda åsikter och rätten att fritt uttrycka dessa anges i konventionens artikel 12 (FN, 1989). I strategin för att förebygga och stoppa mäns våld mot kvinnor betonas framför allt förebyggande insatser och män och pojkars delaktighet anses som viktiga aspekter för att uppnå målen. Män och pojkars delaktighet i det förebyggande arbetet betraktas alltså som en bety-

delsefull och avgörande aspekt för att bekämpa våldsbrott. Utifrån ett sådant perspektiv är det särskilt intressant att fundera över hur delaktighet och inflytande också gestaltas inom högre utbildning. Om nu grunden till delaktighet och inflytande läggs tidigare i utbildningssystemet med början i förskolan och genom hela skolgången är det högskolans ansvar att förvalta och fördjupa de kunskaperna och förståelsen för densamma. Ett sätt att göra det på är att utveckla former för studentinflytande genom hela utbildningen som på så vis möjliggör en fördjupning av de erfarenheter studenten tidigare fått av delaktighet och inflytande som väsentliga inslag av praktisk demokrati och praktiserande av rättigheter. På så vis blir högskolan en del av ett livslångt lärande också när det gäller demokrati och rättigheter.

För att mänskliga rättigheter i högre utbildning ska ha betydelse för det förebyggande arbetet med att stoppa våldsbrott och hedersrelaterat våld och förtryck krävs en fullständig och komplett rättighetsutbildning som omfattar, kunskaper, förhållningssätt och handlingskapacitet liksom en medvetenhet om de krav som ställs i det kommande yrket för att kunna nå ett hållbart rättighetsbaserat arbete. I det arbetet ingår att synliggöra mäns våld mot kvinnor och våld mot barn. I den nationella strategin betonas betydelsen av att engagera och göra män och pojkar delaktiga i det förebyggande arbetet. För att nå det målet och viljan att få fler studenter engagerade i frågorna behöver vi också fortsätta utveckla former för studentinflytande. Utöver det, och med utgångspunkt i att vi tror att rättighetsutbildning spelar roll i arbetet med att förebygga våldsbrott, behöver vi även utveckla olika former för samverkan, både mellan olika yrkesutbildningar, för lärare och studenter inom högskolan såväl som med yrkesverksamma utanför högskolan.

Referenser

- FN (1948) *Allmän förklaring om de mänskliga rättigheterna*. Resolution 217A. antagen av Generalförsamlingen den 10 december 1948.
- FN (1989) *Konventionen om barnets rättigheter*. Resolution 44/25. Antagen av Generalförsamlingen den 20 november 1989.

- Lundin Karphammar, M. (2019). *Implementering av barnkonventionen – med hjärta och hjärna*. Lund, Studentlitteratur.
- Länsstyrelsen Västra Götaland (2012) *Vi gör vardag av mänskliga rättigheter. Att integrera mänskliga rättigheter i verksamheten i Länsstyrelsen Västra Götalands län*. Rapport: 2012:68
- Olsson, Å., Thelander, N., & Broman, A. (2021, manuscript in preparation)
- Olsson, Å., Elvstrand, H., & Thelander, N. (2020). Allt eller inget? Barns rättigheter i lärarutbildning. *Utbildning & Demokrati-tidskrift för didaktik och utbildningspolitik*, 29(1), 25-47.
- SFS (1993:100). *Högskoleförordningen*. Stockholm: Riksdagen.
- SFS (2017:857). *Förordning om ändring i högskoleförordningen (1993:100)*. Stockholm: Riksdagen.
- Skr. (2001). *Barnpolitiken – arbetet med strategin för att förverkliga FN:s konvention om barnets rättigheter*. Stockholm: Regeringens skrivelse 2001/02:83.
- Skr. (2005). *En nationell handlingsplan för de mänskliga rättigheterna 2006–2009*. Stockholm: Regeringens skrivelse 2005/06:95.
- Skr. (2007a). *Handlingsplan för att bekämpa mäns våld mot kvinnor, hedersrelaterat våld och förtryck samt våld i samkönade relationer*. Stockholm: Regeringens skrivelse 2007/08:39.
- Skr. (2016). *Makt, mål och myndighet - feministisk politik för en jämställd framtid*. Stockholm: Regeringens skrivelse 2016/17:10.
- SOU (2015:55). *Nationell strategi mot mäns våld mot kvinnor och hedersrelaterat våld och förtryck*. Statens Offentliga Utredningar. Stockholm.
- UKÄ (2015). *Hur mänskliga rättigheter, mäns våld mot kvinnor och våld mot barn beaktas i högre utbildning*.
- United Nations (2006). *Plan of Action. World Programme for Human Rights Education*. First Phase. UNESCO, New York and Geneva.
- United Nations (2011b). *United Nations Declaration on Human Rights Education and Training*. General Assembly Resolution 66/137, 19 December 2011. UN Document A/RES/66/137

MARIE KARLSSON-TUULA¹

KAPITEL 12

Avslutande ord

I denna tvärvetenskapliga antologi om hedersrelaterat våld och förtryck har huvudfrågan varit – *Vad har högre utbildning med hedersrelaterat våld och förtryck att göra?* Författarna har i olika kontexter utgått från tre olika utgångspunkter. För det första ur ett perspektiv om – mänskliga rättigheter. För det andra ur ett – rättighetsperspektiv som föreskrivs i lag och förordning och för det tredje – ur de utsattas perspektiv.

Boken innehåller tillbakablickar rörande regeringens utbildningskrav på högre lärosäten, gällande mäns våld mot kvinnor. I boken presenteras också en empirisk studie av hur högre lärosäten har följt högskoleförordningens krav om hur mäns våld mot kvinnor har förts in i kursplaner och vid examinationer. I studien konstaterades att kunskapsnivån vid landets lärosäten generellt på detta område är låg. Det konstaterades också att det finns ett stort utbildningsbehov i frågorna. Det har lämnats handfasta råd om vad som bör beaktas vid mäns våld mot kvinnor i nära relationer. Hedersrelaterat våld och förtryck har också beskrivits ur ett straffrättsligt perspektiv. I detta kapitel har bland annat de nya brotten som har införts på området beskrivits. Det finns också ett avsnitt om brott som relaterar till hedersbrott och förtryck i framtiden kan komma att regleras. I nästföljande kapitel beskrivs bal-

¹ Författare Marie Karlsson-Tuula professor i civilrätt på Handelshögskolan vid Karlstads universitet tillika gästprofessor vid Örebro universitet.

kongflickor och dess problematik. I kapitlet efter det behandlas frågan om oskuldskontroller av barn. I det sammanhanget har det konstaterats att det finns en lucka i lagen när det gäller att skydda barn från att utsättas för sådana kontroller. I kapitlet efter det beskrivs det stöd och den hjälp som finns för våldsutsatta. Detta är ett sektorsövergripande arbete som innebär att många myndigheter behöver vara involverade för att kunna ta ansvar för denna fråga. Dessutom har frågor om mänskliga rättigheter i högre utbildning beskrivits, särskilt med fokus på att förebygga mäns våld mot kvinnor inklusive hedersrelaterat våld och förtryck.

Det kan konstateras att det förekommer svårigheter att förstå och hantera hedersrelaterat våld och förtryck, såväl bland yrkesprofessionella, som hos lärare inom högre utbildning. Därför är vår förhoppning att boken utgör ett underlag för fortsatta reflektioner och diskussioner, när det gäller att utveckla undervisning och examination kring hedersrelaterat våld och förtryck. I boken har det lämnats råd för detta arbete. Mycket har gjorts för att förbättra skyddet för de som riskerar utsättas för hedersrelaterat våld och förtryck, inte minst på det straffrättsliga området. Ett förtydligande av lagar och direktiv har också medfört att yrkesverksamma har fått mandat och acceptans för att bättre skydda och stödja hedersvåldsutsatta.

Det är vår innerliga förhoppning att vi med denna antologi har bidragit med en ökad kunskap om hedersrelaterat våld och förtryck i frågan om – *Vad har högre utbildning med hedersrelaterat våld och förtryck att göra?* Det är också vår förhoppning att vi har inspirerat högre lärosäten att ta sig an denna angelägna uppgift om att införa kravet om mäns våld mot kvinnor i kursplaner och vid examinationer, samt att bedriva forskning och sprida kunskaper om hedersrelaterat våld och förtryck!

Bilagor

Bilaga 1: Svensk författningssamling – Förordning om ändringar i högskoleförordningen (1993:100).....	155
Bilaga 2: Tänkbar brottskatalog för hedersrelaterad brottslighet och förtryck.....	167

Förordning om ändring i högskoleförordningen (1993:100);

SFS 2017:857

Utkom från trycket
den 29 augusti 2017

utfärdad den 17 augusti 2017.

Regeringen föreskriver att bilaga 2 till högskoleförordningen (1993:100)¹ ska ha följande lydelse.

Denna förordning träder i kraft den 1 juli 2018.

På regeringens vägnar

HELENE HELLMARK KNUTSSON

Eva Lenberg
(Utbildningsdepartementet)

¹ Förordningen omtryckt 1998:1003.

EXAMENSORDNING

4. Examensbeskrivningar

EXAMINA PÅ GRUNDNIVÅ

Fysioterapeutexamen

Omfattning

Fysioterapeutexamen uppnås efter att studenten fullgjort kursfordringar om 180 högskolepoäng.

Mål

För fysioterapeutexamen ska studenten visa sådan kunskap och förmåga som krävs för behörighet som fysioterapeut.

Kunskap och förståelse

För fysioterapeutexamen ska studenten

- visa kunskap om områdets vetenskapliga grund och kännedom om aktuellt forsknings- och utvecklingsarbete samt kunskap om sambandet mellan vetenskap och beprövad erfarenhet och sambandets betydelse för yrkesutövningen,
- visa kunskap om förhållanden i samhället som påverkar individers och grupperns hälsa,
- visa kunskap om mäns våld mot kvinnor och våld i nära relationer, och
- visa kunskap om relevanta författningar.

Färdighet och förmåga

För fysioterapeutexamen ska studenten

- visa förmåga att självständigt och i samverkan med individen genomföra fysioterapeutiska åtgärder samt förmåga att initiera och medverka i hälsofrämjande, behandlande, habiliterande och rehabiliterande arbete på individ-, grupp- eller samhällsnivå,
- visa förmåga att tillämpa sitt kunnande för att hantera olika situationer, företeelser och frågeställningar utifrån individers och grupperns behov,
- visa förmåga att informera och undervisa olika grupper samt att genomföra vägledande uppgifter,
- visa förmåga att muntligt och skriftligt redogöra för och diskutera åtgärder och behandlingsresultat med berörda parter samt i enlighet med relevanta författningar dokumentera dessa,
- visa förmåga till lagarbete och samverkan med andra yrkesgrupper, och

– visa förmåga att kritiskt granska, bedöma och använda relevant information samt att diskutera nya fakta, företeelser och frågeställningar med olika grupper och därmed bidra till utveckling av yrket och verksamheten.

Värderingsförmåga och förhållningssätt

För fysioterapeutexamen ska studenten

- visa självkännedom och empatisk förmåga,
- visa förmåga att med helhetssyn på människan göra åtgärdsbedömningar utifrån relevanta vetenskapliga, samhälleliga och etiska aspekter med särskilt beaktande av de mänskliga rättigheterna,
- visa förmåga till ett professionellt förhållningssätt gentemot klienter eller patienter, deras närstående och andra grupper, och
- visa förmåga att identifiera sitt behov av ytterligare kunskap och att fortlöpande utveckla sin kompetens.

Självständigt arbete (examensarbete)

För fysioterapeutexamen ska studenten inom ramen för kursfordringarna ha fullgjort ett självständigt arbete (examensarbete) om minst 15 högskolepoäng.

Övrigt

För fysioterapeutexamen ska också de preciserade krav gälla som varje högskola själv bestämmer inom ramen för kraven i denna examensbeskrivning.

Sjuksköterskeexamen

Omfattning

Sjuksköterskeexamen uppnås efter att studenten fullgjort kursfordringar om 180 högskolepoäng.

Mål

För sjuksköterskeexamen ska studenten visa sådan kunskap och förmåga som krävs för behörighet som sjuksköterska.

Kunskap och förståelse

För sjuksköterskeexamen ska studenten

- visa kunskap om områdets vetenskapliga grund och kännedom om aktuellt forsknings- och utvecklingsarbete samt kunskap om sambandet mellan vetenskap och beprövad erfarenhet och sambandets betydelse för yrkesutövningen,
- visa kunskap i planering, ledning och samordning av vård- och hälsoarbetet,
- visa kunskap om förhållanden i samhället som påverkar barns, kvinnors och mäns hälsa,
- visa kunskap om mäns våld mot kvinnor och våld i nära relationer, och

- visa kunskap om relevanta författningar.

Färdighet och förmåga

- | För sjuksköterskeexamen ska studenten
 - visa förmåga att självständigt och i samverkan med patienten och närstående identifiera vårdbehov, upprätta omvårdningsplan samt ge vård och behandling,
 - visa förmåga att hantera läkemedel på ett adekvat sätt samt kunna informera patienten om läkemedlens effekter och biverkningar,
 - visa förmåga att identifiera behov av och genomföra hälsofrämjande och förebyggande arbete,
 - visa förmåga att initiera metodförbättring och kvalitetssäkring,
 - visa förmåga att tillämpa sitt kunnande för att hantera olika situationer, företeelser och frågeställningar utifrån individers och gruppers behov,
 - visa förmåga att informera och undervisa olika grupper samt att genomföra handledande uppgifter,
 - visa förmåga att muntligt och skriftligt redogöra för och diskutera åtgärder och behandlingsresultat med berörda parter samt i enlighet med relevanta författningar dokumentera dessa,
 - visa förmåga till lagarbete och samverkan med andra yrkesgrupper, och
 - visa förmåga att kritiskt granska, bedöma och använda relevant information samt att diskutera nya fakta, företeelser och frågeställningar med olika målgrupper och därmed bidra till utveckling av yrket och verksamheten.

Värderingsförmåga och förhållningssätt

- | För sjuksköterskeexamen ska studenten
 - visa självkänedom och empatisk förmåga,
 - visa förmåga att med helhetssyn på människan göra åtgärdsbedömningar utifrån relevanta vetenskapliga, samhälleliga och etiska aspekter med särskilt beaktande av de mänskliga rättigheterna,
 - visa förmåga till ett professionellt förhållningssätt gentemot patienter och deras närstående, och
 - visa förmåga att identifiera sitt behov av ytterligare kunskap och att fortlöpa utveckla sin kompetens.

Självständigt arbete (examensarbete)

- | För sjuksköterskeexamen ska studenten inom ramen för kursfordringarna ha fullgjort ett självständigt arbete (examensarbete) om minst 15 högskolepoäng.

Övrigt

- | För sjuksköterskeexamen ska också de preciserade krav gälla som varje högskola själv bestämmer inom ramen för kraven i denna examensbeskrivning.

Omfattning

Socionomexamen uppnås efter att studenten fullgjort kursfordringar om 210 högskolepoäng.

Mål

För socionomexamen ska studenten visa sådan kunskap och förmåga som krävs för självständigt socialt arbete på individ-, grupp- och samhällsnivå.

Kunskap och förståelse

För socionomexamen ska studenten

- visa kunskap om områdets vetenskapliga grund samt kännedom om aktuellt forsknings- och utvecklingsarbete,
- visa kunskap om och förståelse för samspelet mellan individers och grupper sociala situation, levnadsvillkor, fysiska och psykiska hälsa samt funktionsförmåga i förhållande till samhälleliga och andra bakomliggande faktorer,
- visa kunskap om ledning av socialt arbete,
- visa kunskap om och förståelse för barns behov och sådana samhälls- och familjeförhållanden som påverkar kvinnors och mäns livsbetingelser, och
- visa kunskap om mäns våld mot kvinnor och våld i nära relationer.

Färdighet och förmåga

För socionomexamen ska studenten

- visa sådan färdighet och förmåga som krävs för att utveckla och genomföra socialt arbete på olika nivåer i samhället i samarbete med de människor som berörs,
- visa förmåga att tillämpa relevanta författningar i synnerhet inom det sociala området,
- visa förmåga att förstå, utreda och analysera sociala processer och problem, och
- visa förmåga att identifiera, strukturera, utreda och utvärdera insatser på individ-, grupp- och samhällsnivå.

Värderingsförmåga och förhållningssätt

För socionomexamen ska studenten

- visa självkännedom och empatisk förmåga,
- visa förmåga att med helhetssyn på människan göra åtgärdsbedömningar utifrån relevanta vetenskapliga, samhälleliga och etiska aspekter med särskilt beaktande av de mänskliga rättigheterna,
- visa förmåga till ett professionellt bemötande och förhållningssätt,
- visa insikt om betydelsen av lagarbete och samverkan med andra yrkesgrupper, och
- visa förmåga att identifiera sitt behov av ytterligare kunskap och att fortlopande utveckla sin kompetens.

Självständigt arbete (examensarbete)

För socionomexamen ska studenten inom ramen för kursfordringarna ha fullgjort ett självständigt arbete (examensarbete) om minst 15 högskolepoäng.

Övrigt

För socionomexamen ska också de preciserade krav gälla som varje högskola själv bestämmer inom ramen för kraven i denna examensbeskrivning.

EXAMINA PÅ AVANCERAD NIVÅ**Juristexamen*****Omfattning***

Juristexamen uppnås efter att studenten fullgjort kursfordringar om 270 högskolepoäng.

Mål

För juristexamen ska studenten visa sådan kunskap och förmåga som krävs för att arbeta inom yrken för vilka juristexamen är ett behörighetskrav samt inom annan yrkesverksamhet inom det juridiska området som förutsätter sådan kunskap och förmåga.

Kunskap och förståelse

- För juristexamen ska studenten
- visa kunskap om områdets vetenskapliga grund samt insikt i aktuellt forsknings- och utvecklingsarbete,
 - visa fördjupad kunskap i och förståelse av centrala juridiska ämnen samt kunskap i andra ämnen som är av särskild betydelse för tillämpningen av de juridiska kunskaperna,
 - visa kännedom om rättssystemets roll nationellt och internationellt,
 - visa kunskap om sådana samhälls- och familjeförhållanden som påverkar kvinnors och mäns livsbetingelser, och
 - visa kunskap om mäns våld mot kvinnor och våld i nära relationer.

Färdighet och förmåga

- För juristexamen ska studenten
- visa fördjupad förmåga att tillämpa kunskap samt att göra kvalificerade bedömningar,
 - visa fördjupad förmåga att använda olika tolknings- och tillämpningsmetoder inom juridik,
 - visa förmåga att systematiskt, kritiskt och självständigt identifiera, formulera och analysera frågeställningar samt planera och genomföra kvalificerade uppgifter inom givna tidsramar,

- visa förmåga att arbeta såväl individuellt som i samverkan med andra, och
- visa förmåga att i såväl nationella som internationella sammanhang muntligt och skriftligt klart redogöra för och diskutera sina slutsatser i dialog med olika grupper.

Värderingsförmåga och förhållningssätt

- | För juristexamen ska studenten
 - visa förmåga att inom området göra bedömningar med hänsyn till relevanta vetenskapliga och samhällsliga frågor, såsom de mänskliga rättigheterna och etiska aspekter,
 - visa förmåga till ett självständigt och kritiskt förhållningssätt gentemot rättssystemet,
 - visa förmåga till ett professionellt förhållningssätt, och
 - visa förmåga att identifiera sitt behov av ytterligare kunskap och att fortlöpande utveckla sin kompetens.

Självständigt arbete (examensarbete)

- | För juristexamen ska studenten inom ramen för kursfordringarna ha fullgjort ett självständigt arbete (examensarbete) om minst 30 högskolepoäng.

Övrigt

- | För juristexamen ska också de preciserade krav gälla som varje högskola själv bestämmer inom ramen för kraven i denna examensbeskrivning.

Läkarexamen

Omfattning

Läkarexamen uppnås efter att studenten fullgjort kursfordringar om 330 högskolepoäng.

Mål

- | För läkarexamen ska studenten visa sådan kunskap och förmåga som krävs för läkaryrket och för att fullgöra den allmäntjänstgöring (AT) som fordras för att få behörighet som läkare.

Kunskap och förståelse

- | För läkarexamen ska studenten
 - visa kunskap om områdets vetenskapliga grund och insikt i aktuellt forsknings- och utvecklingsarbete samt kunskap om sambandet mellan vetenskap och beprövad erfarenhet och sambandets betydelse för yrkesutövningen,
 - visa såväl bred som fördjupad kunskap inom det medicinska området inbegripet kunskap om och förståelse för förhållanden i samhället som påverkar hälsan för olika grupper och individer, såväl barn som kvinnor och män,

- visa kunskap om mäns våld mot kvinnor och våld i nära relationer,
- visa kunskap om ekonomi och organisation som är av betydelse för hälso- och sjukvården, och
- visa kunskap om relevanta författningar.

Färdighet och förmåga

- | För läkarexamen ska studenten
 - visa fördjupad förmåga att självständigt diagnostisera de vanligaste sjukdomstillstånden hos patienter och i samverkan med patienten behandla dessa,
 - visa förmåga att initiera och genomföra hälsofrämjande och förebyggande arbete inom hälso- och sjukvården för såväl enskilda som grupper av patienter,
 - visa förmåga att kritiskt och systematiskt integrera och använda kunskap samt analysera och bedöma komplexa företeelser, frågeställningar och situationer,
 - visa fördjupad förmåga att informera och undervisa olika grupper samt att genomföra handledande uppgifter,
 - visa förmåga till lagarbete och samverkan med andra yrkesgrupper såväl inom hälso- och sjukvården som inom vård och omsorg,
 - visa förmåga att muntligt och skriftligt redogöra för åtgärder och behandlingsresultat med berörda parter samt i enlighet med relevanta författningar dokumentera dessa,
 - visa fördjupad förmåga att på vetenskaplig grund diskutera nya fakta, företeelser och frågeställningar inom det medicinska området med olika grupper samt att kritiskt granska, bedöma och använda relevant information, och
 - visa fördjupad förmåga att initiera, medverka i och genomföra förbättringsarbete samt utvärdera medicinsk behandlingsverksamhet.

Värderingsförmåga och förhållningssätt

- | För läkarexamen ska studenten
 - visa självkännedom och empatisk förmåga,
 - visa förmåga till helhetssyn på patienten utifrån ett vetenskapligt och humanistiskt synsätt med särskilt beaktande av de mänskliga rättigheterna,
 - visa förmåga till ett etiskt och professionellt förhållningssätt gentemot patienter och deras närstående, och
 - visa förmåga att identifiera sitt behov av ytterligare kunskap och att fortlopande utveckla sin kompetens.

Självständigt arbete (examensarbete)

- | För läkarexamen ska studenten inom ramen för kursfordringarna ha fullgjort ett självständigt arbete (examensarbete) om minst 30 högskolepoäng.

Övrigt

- | För läkarexamen ska också de preciserade krav gälla som varje högskola själv bestämmer inom ramen för kraven i denna examensbeskrivning.

Omfattning

Psykologexamen uppnås efter att studenten fullgjort kursfordringar om 300 högskolepoäng.

Mål

För psykologexamen ska studenten visa sådan kunskap och förmåga som krävs för att självständigt arbeta som psykolog och för att fullgöra föreskriven praktisk tjänstgöring (PTP) som fordras för att få behörighet som psykolog.

Kunskap och förståelse

För psykologexamen ska studenten

- visa kunskap om områdets vetenskapliga grund och insikt i aktuellt forsknings- och utvecklingsarbete samt kunskap om sambandet mellan vetenskap och beprövad erfarenhet och sambandets betydelse för yrkesutövningen,
- visa fördjupad kunskap om psykologiska metoder för utredning och åtgärd avseende individer, grupper och organisationer,
- visa fördjupad kunskap och förståelse för samhälls- och familjeförhållanden som påverkar olika grupper och individer, såväl barn som kvinnor och män,
- visa kunskap om mäns våld mot kvinnor och våld i nära relationer, och
- visa kunskap om relevanta författningar.

Färdighet och förmåga

För psykologexamen ska studenten

- visa fördjupad förmåga att bedriva psykologisk behandling,
- visa förmåga att under handledning bedriva psykoterapi,
- visa fördjupad förmåga att självständigt planera, leda och genomföra förebyggande arbete samt utvecklings- och förändringsarbete med inriktning på individer, grupper, organisationer och miljöer,
- visa fördjupad förmåga att på vetenskaplig grund kritiskt utvärdera och utveckla behandlingsarbete och åtgärdsprogram inom verksamhetsområdet,
- visa förmåga till lagarbete och samverkan med andra yrkesgrupper,
- visa förmåga att för berörda parter muntligt och skriftligt redogöra för utredning, åtgärd och resultat samt i enlighet med relevanta författningar dokumentera dessa, och
- visa förmåga att kritiskt och självständigt granska, bedöma och använda relevant information samt att diskutera nya fakta, företeelser och frågeställningar med olika grupper och därmed bidra till utveckling av yrket och verksamheten.

Värderingsförmåga och förhållningssätt

För psykologexamen ska studenten

- visa förmåga att fortlöpande utveckla självkänedom och empatisk förmåga,

- visa fördjupad förmåga att med helhetssyn på människan göra åtgärdsbedömningar utifrån relevanta vetenskapliga, samhälleliga och etiska aspekter med särskilt beaktande av de mänskliga rättigheterna,
- visa förmåga att identifiera etiska aspekter på eget forsknings- och utvecklingsarbete,
- visa förmåga till ett professionellt förhållningssätt gentemot klienter och deras närstående, och
- visa förmåga att identifiera sitt behov av ytterligare kunskap och att fort-löpande utveckla sin kompetens.

Självständigt arbete (examensarbete)

För psykologexamen ska studenten inom ramen för kursfordringarna ha fullgjort ett självständigt arbete (examensarbete) om minst 30 högskolepoäng.

Övrigt

För psykologexamen ska också de preciserade krav gälla som varje högskola själv bestämmer inom ramen för kraven i denna examensbeskrivning.

Tandläkarexamen

Omfattning

Tandläkarexamen uppnås efter att studenten fullgjort kursfordringar om 300 högskolepoäng.

Mål

För tandläkarexamen ska studenten visa sådan kunskap och förmåga som krävs för behörighet som tandläkare.

Kunskap och förståelse

- För tandläkarexamen ska studenten
 - visa kunskap om områdets vetenskapliga grund och insikt i aktuellt forsknings- och utvecklingsarbete samt kunskap om sambandet mellan vetenskap och beprövad erfarenhet och sambandets betydelse för yrkesutövningen,
 - visa fördjupad kunskap om och förståelse för sambandet mellan patientens orala hälsotillstånd och hans eller hennes allmänna hälsotillstånd och medicinska tillstånd samt andra bakomliggande faktorer,
 - visa kunskap om mäns våld mot kvinnor och våld i nära relationer,
 - visa kunskap om och förståelse för produkter och material som används inom tandvården och deras påverkan på allmänhälsa, munhälsa och miljö,
 - visa kunskap om ekonomi och organisation som är av betydelse för tandvården, och
 - visa kunskap om relevanta författningar.

- | För tandläkarexamen ska studenten
- visa förmåga att självständigt diagnostisera och behandla sjukdomar och anomalier i tänder, munhåla, käkar och omgivande vävnader hos patienter i olika åldrar och med olika behov,
 - visa förmåga att initiera och genomföra hälsofrämjande och förebyggande arbete inom tandvården för såväl individer som grupper av patienter,
 - visa fördjupad förmåga att planera, leda, samordna och utveckla tandvårdsarbete,
 - visa förmåga att utvärdera odontologisk vård, varvid särskild vikt läggs vid kvalitetssäkring,
 - visa fördjupad förmåga till lagarbete och samverkan med samtliga personalgrupper inom tandvården, liksom med andra yrkesgrupper inom vård och omsorg, och
 - visa förmåga att kritiskt och självständigt granska, bedöma och använda relevant information samt att på vetenskaplig grund diskutera nya fakta, företeelser och frågeställningar inom det odontologiska området.

Värderingsförmåga och förhållningssätt

- | För tandläkarexamen ska studenten
- visa självkännet och empatisk förmåga,
 - visa förmåga att med helhetssyn på människan göra åtgärdsbedömningar utifrån relevanta vetenskapliga, samhällsliga och etiska aspekter med särskilt beaktande av de mänskliga rättigheterna,
 - visa förmåga till ett professionellt förhållningssätt och därmed värna om och respektera patientens behov, och
 - visa förmåga att identifiera sitt behov av ytterligare kunskap och att fortlöpande utveckla sin kompetens.

Självständigt arbete (examensarbete)

- | För tandläkarexamen ska studenten inom ramen för kursfordringarna ha fullgjort ett självständigt arbete (examensarbete) om minst 30 högskolepoäng.

Övrigt

- | För tandläkarexamen ska också de preciserade krav gälla som varje högskola själv bestämmer inom ramen för kraven i denna examensbeskrivning.

EXAMINA PÅ GRUNDNIVÅ ELLER AVANCERAD NIVÅ

Tänkbar brottskatalog för hedersrelaterad brottslighet och förtryck

Relevanta brottstyper som kan få betydelse för hedersrelaterad brottslighet och förtryck är främst reglerat i 3–7 kap. Brottsbalken (BrB).¹ Men det finns även bestämmelser vid påföljdsbestämning i 29 kap. Denna förteckning kan vara till hjälp för att kategorisera vilket brott som kan aktualiseras vid en överträdelse av något slag.

1 Allmänt om brotten mot person

1.1 Brotten mot liv och hälsa (3 kap. BrB)

Centralt i 3 kap. BrB om hedersrelaterat våld och annat sådant förtryck är bestämmelserna om uppsåtligt dödande och bestämmelserna om misshandelsbrotten.

1.2 Mord och dråp

I 3 kap. 1 § BrB anges följande:

Den som berövar annan livet, döms för *mord* till fängelse på viss tid, lägst tio och högst arton år, eller på livstid. Som skäl för livstids fängelse ska det särskilt beaktas om gärningen föregåtts av noggrann planering, präglats av särskild förslagenhet, syftat till att främja eller dölja annan brottslighet, inneburit svårt lidande för offret eller annars varit särskilt hänsynslös.

I 3 kap. 2 § BrB anges följande:

Är brott som i 1 § sägs med hänsyn till de omständigheter som föranlett gärningen eller eljest att anse som mindre grovt, dömes för *dråp* till fängelse, lägst sex och högst tio år.

¹ Denna förteckning är hämtad från SOU 2020:57, s. 72-85. Den är delvis reviderad i vissa delar.

1.3 Ringa misshandel, misshandel, grov misshandel och synnerligen grov misshandel

I 3 kap. 5 § BrB anges följande:

Den som tillfogar en annan person kroppsskada, sjukdom eller smärta eller försätter honom eller henne i vanmakt eller något annat sådant tillstånd, döms för *misshandel* till fängelse i högst två år eller, om brottet är ringa, till böter eller fängelse i högst sex månader.

I 3 kap. 6 § BrB anges följande:

Är brott som avses i 5 § att anse som grovt, döms för *grov misshandel* till fängelse i lägst ett år och sex månader och högst sex år. Vid bedömningen av om brottet är grovt ska det särskilt beaktas om gärningen var livsfarlig eller om gärningsmannen har tillfogat en svår kroppsskada eller allvarlig sjukdom eller annars visat särskild hänsynslöshet eller råhet.

Är brottet att anse som synnerligen grovt, döms för *synnerligen grov misshandel* till fängelse i lägst fem och högst tio år. Vid bedömningen av om brottet är synnerligen grovt ska det särskilt beaktas om kroppsskadan är bestående eller om gärningen har orsakat synnerligt lidande eller om gärningsmannen har visat synnerlig hänsynslöshet.

2 Brotten mot frihet och frid (4 kap. BrB)

Flera bestämmelser i 4 kap. BrB är relevanta vid hedersrelaterat våld och förtryck finns nedan uppräknade.

2.1 Människorov

I 4 kap. 1 § BrB anges följande:

Den som bemäktigar sig och för bort eller spärrar in ett barn eller någon annan med uppsåt att skada honom eller henne till liv eller hälsa eller att tvinga honom eller henne till tjänst eller att öva utpressning, döms för *människorov* till fängelse på viss tid, lägst fyra och högst arton år, eller på livstid.

Är brottet mindre grovt, döms till fängelse i högst sex år.

2.2 Olaga frihetsberövande

I 4 kap. 2 § BrB anges följande:

Den som i annat fall än som sägs i 1 eller 1 a § för bort eller spärrar in någon eller på annat sätt berövar honom eller henne friheten, döms för *olaga frihetsberövande* till fängelse, lägst ett och högst tio år.

Är brottet mindre grovt, döms till böter eller fängelse i högst två år.

2.3 Olaga tvång och grovt olaga tvång

I 4 kap. 4 § BrB anges följande:

Den som genom misshandel eller annars med våld eller genom hot om brottslig gärning tvingar någon att göra, tåla eller underlåta något döms för *olaga tvång* till böter eller fängelse i högst två år. Om någon med sådan verkan utövar tvång genom hot att åtala eller ange någon annan för brott eller att lämna menligt meddelande om någon annan, döms också för olaga tvång, om tvånget är otillbörligt.

Om brottet är grovt döms för *grovt olaga tvång* till fängelse i lägst nio månader och högst sex år. Vid bedömningen av om brottet är grovt ska det särskilt beaktas om gärningen

1. har innefattat våld av allvarligt slag,
2. har innefattat hot som påtagligt har förstärkts med hjälp av vapen, sprängämne eller vapenatrupp eller genom anspelning på ett våldskapital eller som annars har varit av allvarligt slag, eller
3. annars har varit av särskilt hänsynslös eller farlig art.

2.4 Grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning samt olaga förföljelse

I 4 kap. 4 a § BrB anges följande:

Den som begår brottsliga gärningar enligt 3, 4, 6 eller 12 kap. eller enligt 24 § lagen (1988:688) om kontaktförbud mot en närstående eller tidigare närstående person, döms, om var och en av gärningarna utgjort led i en upprepad kränkning av personens integritet och gärningarna varit ägnade att allvarligt skada personens självkänsla, för *grov fridskränkning* till fängelse i lägst nio månader och högst sex år.

Har gärningar som anges i första stycket begåtts av en man mot en kvinna som han är eller har varit gift med eller som han bor eller har bott tillsammans med under äktenskapsliknande förhållanden, ska han i stället dömas för *grov kvinnofridskränkning* till samma straff.

Redan i detta sammanhang kan bestämmelserna om grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning tillämpas i många fall – men inte alla – av upprepat hedersrelaterat våld och annat så förtryck mot samma brottsoffer.²

I 4 kap. 4 b § BrB anges följande:

dant förtryck mot samma brottsoffer.

Den som förföljer en person genom brottsliga gärningar som utgör

1. misshandel enligt 3 kap. 5 § eller försök till sådant brott som inte är ringa,
2. olaga tvång enligt 4 kap. 4 § första stycket,
3. olaga hot enligt 4 kap. 5 § första stycket,
4. hemfridsbrott eller olaga intrång enligt 4 kap. 6 §,
5. kränkande fotografering enligt 4 kap. 6 a §,
6. olovlig identitetsanvändning enligt 4 kap. 6 b §,
7. olaga integritetsintrång enligt 4 kap. 6 c §,
8. ofredande enligt 4 kap. 7 §,
9. sexuellt ofredande enligt 6 kap. 10 §,
10. skadegörelse enligt 12 kap. 1 § eller försök till sådant brott,
11. ringa skadegörelse enligt 12 kap. 2 §, eller
12. överträdelse av kontaktförbud med elektronisk övervakning eller

överträdelse av kontaktförbud enligt 24 § lagen (1988:688) om kontaktförbud döms, om var och en av gärningarna har utgjort led i en upprepat kränkning av personens integritet, för *olaga förföljelse* till fängelse i högst fyra år.

Vid en jämförelse av 4 kap. 4 a och b §§ BrB framgår att 4 a § förutsätter att gärningspersonen och brottsoffret är ”närstående” i förhållande till varandra medan något sådant krav inte finns i 4 b §. Samtidigt täcker 4 a § en vidare brottskatalog än 4 b §. Sammanfattningsvis omfattar 4 a § en snävare personkrets men fler brottstyper än 4 b §.

² Se särskilt NJA 2004 s. 437.

2.5 Äktenskapstvång, barnäktenskapsbrott och vilseledande till äktenskapsresa

I 4 kap. 4 c § BrB anges följande:

Den som, i annat fall än som avses i 1 a §, genom olaga tvång eller utnyttjande av utsatt belägenhet förmår en person att ingå ett äktenskap som är giltigt i den stat där det ingås, i den stat enligt vars lag det ingås eller i en stat i vilken minst en av makarna är medborgare eller har hem- vist döms för *äktenskapstvång* till fängelse i högst fyra år.

Detsamma gäller den som på sätt som anges i första stycket förmår någon att ingå en äktenskapsliknande förbindelse, om den ingås enligt regler som gäller inom en grupp och som

1. innebär att parterna betraktas som makar och anses ha rättigheter eller skyldigheter i förhållande till varandra, och
2. innefattar frågan om upplösning av förbindelsen.

Den som begår en gärning som avses i första eller andra stycket mot en person som inte har fyllt arton år, döms för *barnäktenskapsbrott* till fängelse i högst fyra år. För barnäktenskapsbrott döms också den som i annat fall förmår eller tillåter en person som inte har fyllt arton år att ingå ett äktenskap som är giltigt på sätt som anges i första stycket eller en äktenskapsliknande förbindelse enligt vad som anges i andra stycket. Detta gäller även om den som begår en sådan gärning inte haft uppsåt till men varit oaktsam beträffande omständigheten att den andra personen inte fyllt arton år.

I 4 kap. 4 d § BrB anges följande:

Den som, i annat fall än som avses i 1 a §, genom vilseledande förmår en person att resa till en annan stat än den där han eller hon bor, i syfte att personen ska utsättas för en sådan gärning som anges i 4 c §, döms för *vilseledande till äktenskapsresa* till fängelse i högst två år.

2.6 Olaga hot och grovt olaga hot

I 4 kap. 5 § BrB anges följande:

Den som hotar någon annan med brottslig gärning på ett sätt som är ägnat att hos den hotade framkalla allvarlig rädsla för egen eller annans säkerhet till person, egendom, frihet eller frid, döms för *olaga*

hot till böter eller fängelse i högst ett år. Om brottet är grovt döms för *grovt olaga hot* till fängelse i lägst nio månader och högst fyra år. Vid bedömningen av om brottet är grovt ska det särskilt beaktas

1. om hotet påtagligt har förstärkts med hjälp av vapen, sprängämne eller vapenattrapp eller genom anspelning på ett våldskapital eller annars har varit av allvarligt slag, eller
2. om gärningen annars har varit av särskilt hänsynslös eller farlig art.

2.7 Hemfridsbrott

I 4 kap. 6 § BrB anges följande:

Den som olovligen intränger eller kvarstannar där annan har sin bostad, vare sig det är rum, hus, gård eller fartyg, dömes för *hemfridsbrott* till böter. Är brott som i första eller andra stycket sägs grovt, dömes till fängelse i högst två år.

2.8 Olaga integritetsintrång och grovt olaga integritetsintrång

I 4 kap. 46 c § BrB anges följande:

Den som gör intrång i någon annans privatliv genom att sprida

1. bild på eller annan uppgift om någons sexualliv,
2. bild på eller annan uppgift om någons hälsotillstånd,
3. bild på eller annan uppgift om att någon utsatts för ett brott som innefattar ett angrepp mot person, frihet eller frid,
4. bild på någon som befinner sig i en mycket utsatt situation, eller
5. bild på någons helt eller delvis nakna kropp döms, om spridningen är ägnad att medföra allvarlig skada för den som bilden eller uppgiften rör, för *olaga integritetsintrång* till böter eller fängelse i högst två år.

Det ska inte dömas till ansvar om gärningen med hänsyn till syftet och övriga omständigheter var försvarlig.

I 4 kap. 6 d § BrB anges följande:

Om brott som avses i 6 c § är grovt, döms för *grovt olaga integritetsintrång* till fängelse i lägst sex månader och högst fyra år.

Vid bedömningen av om brottet är grovt ska det särskilt beaktas om gärningen med hänsyn till bildens eller uppgiftens innehåll eller sättet för eller omfattningen av spridningen var ägnad att medföra mycket allvarlig skada för den som bilden eller uppgiften rör.

2.9 Ofredande

I 4 kap. 7 § BrB anges följande:

Den som fysiskt antastar någon annan eller utsätter någon annan för störande kontakter eller annat hänsynslöst agerande döms, om gärningen är ägnad att kränka den utsattes frid på ett kännbart sätt, för *ofredande* till böter eller fängelse i högst ett år.

2.10 Dataintrång och grovt dataintrång

I 4 kap. 9 c § BrB anges följande:

Den som olovligen bereder sig tillgång till en uppgift som är avsedd för automatiserad behandling eller olovligen ändrar, utplånar, blockerar eller i register för in en sådan uppgift döms för dataintrång till böter eller fängelse i högst två år. Detsamma gäller den som olovligen genom någon annan liknande åtgärd allvarligt stör eller hindrar användningen av en sådan uppgift.

Är brottet grovt, döms för grovt dataintrång till fängelse i lägst sex månader och högst sex år. Vid bedömning av om brottet är grovt ska det särskilt beaktas om gärningen har orsakat allvarlig skada eller avsett ett stort antal uppgifter eller annars varit av särskilt farlig art.

3 Ärekränkingsbrotten (5 kap. BrB)

Även förtals- och förolämpningsbrotten var av relevans för utredningens överväganden i fråga om hedersrelaterat förtryck.

3.1 Förtal och grovt förtal samt förolämpning

I 5 kap. 1 § BrB anges följande:

Den som utpekar någon såsom brottslig eller klandervärd i sitt levnadssätt eller eljest lämnar uppgift som är ägnad att utsätta denne för andras missaktning, dömes för *förtal* till böter. Var han skyldig att uttala sig eller var det eljest med hänsyn till omständigheterna försvar-

ligt att lämna uppgift i saken, och visar han att upp- giften var sann eller att han hade skälig grund för den, skall ej dömas till ansvar.

I 5 kap. 2 § BrB anges följande:

Om brott som avses i 1 § är grovt döms för *grovt förtal* till böter eller fängelse i högst två år.

Vid bedömningen av om brottet är grovt ska det särskilt beaktas om gärningen med hänsyn till uppgiftens innehåll eller sättet för eller omfattningen av spridningen eller annars var ägnad att medföra allvarlig skada.

I 5 kap. 3 § BrB anges följande:

Den som, i annat fall än som avses i 1 eller 2 §, riktar beskyllning, nedsättande uttalande eller förödmjukande beteende mot någon annan döms, om gärningen är ägnad att kränka den andres självkänsla eller värdighet, för *förolämpning* till böter. Om brottet är grovt, döms till böter eller fängelse i högst sex månader. Den särskilda åtalsbestämelsen i 5 kap. 5 § är av central betydelse men återges inte här.

4 Sexualbrotten (6 kap. BrB)

I 6 kap. BrB finns bestämmelser om våldtäktsbrott och andra sexualbrott. Hedersrelaterat våld och annat sådant förtryck kan i vissa fall innefatta sexualbrott. Exempelvis kan en s.k. oskuldskontroll vara straffbar som *våldtäkt* enligt 6 kap. 1 §.

Eftersom sexualbrott sällan är att anse som mindre straffvärda kommer dessa, som utgångspunkt, att även i fortsättningen handhas separat av rättsväsendet dessa brott upprepas ofta.

Ett brott som är relativt sett mindre straffvärt än de flesta andra av sexualbrotten – och som skulle kunna tänkas ingå som ett led i en grov fridskränkning eller en grov kvinnofridskränkning – är *sexuellt ofredande*, som regleras i 6 kap. 10 § BrB:

Den som, i annat fall än som avses förut i detta kapitel, sexuellt berör ett barn under femton år eller förmår barnet att företa eller medverka i någon handling med sexuell innebörd, döms för *sexuellt ofredande* till böter eller fängelse i högst två år.

Detsamma gäller den som blottar sig för någon annan på ett sätt som är ägnat att väcka obehag eller annars genom ord eller handlande ofredar en person på ett sätt som är ägnat att kränka personens sexuella integritet.

5 Brotten mot familj (7 kap. BrB)

I 7 kap. BrB finns bestämmelser om brotten mot familj. Det är visserligen tänkbart att exempelvis *twegifte*, enligt 7 kap. 1 § första stycket BrB, eller *egenmäktighet med barn*, enligt 7 kap. 4 § första stycket BrB, skulle kunna begås i en hederskontext. Utredningen stannade dock vid detta konstaterande utan att presentera var och en av bestämmelserna i 7 kap. närmare.

I 4 kap. 4 a § BrB, om grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning, finns numera en hänvisning till 12 kap. BrB, som handlar om *skadegörelsebrotten*. Ett skadegörelsebrott kan alltså vara en komponent i en grov fridskränkning eller en grov kvinnofridskränkning. Av relevans för våra överväganden kan pekas på att det finns andra kapitel i BrB som också handlar om egendomsbrott, nämligen

- 8 kap. BrB, om *stöld, rån och andra tillgreppsbrott*,
- 9 kap. BrB, om *bedrägeri och annan oredlighet*,
- 10 kap. BrB, om *förskingring, annan trolöshet och mutbrott*, och
- 11 kap. BrB, om *brott mot borgenärer m.m.*

6 Kontaktförbud

Bestämmelser om kontaktförbud finns i lagen (1988:688) om kontaktförbud (KfL). Ett särskilt hedersvåld gör sig den skyldig till som överträder ett av staten meddelat kontaktförbud straffas formellt sett för detta *i sig*, snarare än för det obehag som det kan antas att målsäganden i de flesta fall upplever vid ett sådant brott.

6.1 Förutsättningar för att meddela olika typer av kontaktförbud

I 1 § första stycket KfL definieras ett *kontaktförbud* som ett ”förbud [...] för en person att besöka eller på annat sätt ta kontakt med en annan person eller att följa efter denna person”. Från detta förbud undantas,

enligt fjärde stycket, ”kontakter som med hänsyn till särskilda omständigheter är uppenbart befogade”.

I 1 § andra stycket KfL anges *de grundläggande villkoren* för meddelande av kontaktförbud:

Kontaktförbud får meddelas om det på grund av särskilda omständigheter finns risk för att den mot vilken förbudet avses gälla kommer att begå brott mot, förfölja eller på annat sätt allvarligt trakassera den som förbudet avses skydda. Vid bedömningen av om det finns en sådan risk ska det särskilt beaktas om den mot vilken förbudet avses gälla har begått brott mot någon persons liv, hälsa, frihet eller frid.

1 § tredje stycket KfL innehåller ett *proportionalitetskrav*:

Ett kontaktförbud får meddelas endast om skälen för ett sådant förbud uppväger det intrång eller men i övrigt som förbudet innebär för den mot vilken förbudet avses gälla.

I 1 a § första stycket definieras *kontaktförbud avseende gemensam bostad* som ett ”förbud att uppehålla sig i en bostad som brukas gemensamt med annan”. Ett sådant förbud får, enligt samma stycke, meddelas om det på grund av särskilda omständigheter finns risk för att den mot vilken förbudet avses gälla kommer att begå brott mot en sammanboendes liv, hälsa, frihet eller frid.

I 1 a § andra stycket finns ett särskilt slags *proportionalitetskrav*, enligt vilket ett kontaktförbud avseende gemensam bostad får meddelas endast om

1. skälen för ett sådant förbud väger väsentligt tyngre än det intrång eller men i övrigt som förbudet innebär för den mot vilken förbudet avses gälla, och

2. den som förbudet avses skydda förbinder sig att medverka till att den mot vilken förbudet avses gälla i rimlig utsträckning får tillgång till sina personliga tillhörigheter.

I 2 § första stycket KfL anges att ett kontaktförbud – om det kan antas att ett kontaktförbud enligt 1 § inte är tillräckligt – får utvidgas till att avse förbud att uppehålla sig i närheten av en annan persons bostad eller arbetsplats eller annat ställe där den personen brukar vistas (*utvidgat kontaktförbud*). Ett beslut om utvidgat kontaktförbud ska, enligt samma stycke, förenas med villkor om elektronisk övervak-

ning, om den mot vilken förbudet avses gälla har överträtt ett kontaktförbud och det inte finns särskilda skäl mot det.

Den som har överträtt ett utvidgat kontaktförbud får, enligt 2 § andra stycket KfL, meddelas förbud att uppehålla sig inom ett större område än som följer av första stycket (*särskilt utvidgat kontaktförbud*). Ett särskilt utvidgat kontaktförbud får, enligt samma stycke, omfatta ett eller flera områden i anslutning till sådana platser där den andra personen har sin bostad eller arbetsplats eller annars brukar vistas. Det får inte avse ett större område än vad som är nödvändigt. Ett beslut om särskilt utvidgat kontaktförbud ska förenas med villkor om elektronisk övervakning, om det inte finns särskilda skäl mot det.

Av 2 § tredje stycket KfL framgår att det uppställs ett *proportionalitetskrav* även i fråga om de särskilt utvidgade kontaktförbuden:

Särskilt utvidgat kontaktförbud får meddelas endast om skälen för ett sådant förbud väger väsentligt tyngre än den inskränkning i rörelsefriheten som förbudet innebär för den mot vilken förbudet avses att gälla.

När ett beslut om kontaktförbud med villkor om elektronisk övervakning har meddelats, är den mot vilken förbudet gäller, enligt 2 a § KfL, skyldig att medverka till att den elektroniska övervakningen kommer till stånd och kan fortgå.

6.2 Begränsningar i tiden m.m.

I 3 § KfL finns en allmän bestämmelse om att ett kontaktförbud ska försees med de *begränsningar* och *undantag* som är påkallade med hänsyn till förhållandena i det enskilda fallet.

Ett kontaktförbud ska, enligt 4 § första stycket KfL, meddelas för en *viss tid*, högst ett år. Kontaktförbud avseende gemensam bostad får dock meddelas för högst två månader. Kontaktförbudet gäller, enligt andra stycket, *omedelbart*, om inte annat bestäms. Ett kontaktförbud avseende gemensam bostad får, enligt tredje stycket, *förlängas* endast om det finns särskilda skäl och med högst två veckor i taget. Ett kontaktförbud med villkor om elektronisk övervakning får, enligt samma stycke, förlängas med högst tre månader i taget. I övrigt får ett kontaktförbud förlängas med högst ett år i taget.

6.3 Handläggningen

I 5 § KfL finns bestämmelser om *delgivning*. Kan det antas att kontaktförbud avseende gemensam bostad kommer att meddelas, är den mot vilken förbudet avses gälla, enligt 6 § KfL, skyldig att på tillsägelse av en polisman följa med till ett *förhör* som hålls omedelbart därefter, om förhör på platsen inte kan äga rum eller det av annan anledning är av vikt för utredningen att den mot vilken förbudet avses gälla följer med till förhör. Vägrar han eller hon utan giltig orsak, får polismanen ta med honom eller henne till förhöret. Ett sådant förhör får inte avslutas senare än sex timmar efter det att den förhörde togs med till förhöret.

I 6 a § KfL finns olika bestämmelser om *skyndsambet* i handläggningen.

I 7–13 §§ KfL finns vissa andra bestämmelser om *allmän åklagares handläggning* av frågor om kontaktförbud.

6.4 Verkställighet, hävning och ändring av kontaktförbud

13 a § KfL innehåller två bestämmelser om *verkställighet* av beslut om kontaktförbud:

När ett beslut om kontaktförbud avseende gemensam bostad har meddelats får en polisman avlägsna den mot vilken förbudet gäller från bostaden.

När ett beslut om kontaktförbud med villkor om elektronisk övervakning har meddelats, är Polismyndigheten ansvarig för verkställigheten av den elektroniska övervakningen.

I 14–22 §§ finns bestämmelser om *tingsrätts överprövning* av åklagarens beslut i fråga om kontaktförbud.

Om det på grund av ändrade förhållanden finns skäl till det, får åklagaren, enligt 23 § första stycket, *häva* eller *ändra* ett beslut om kontaktförbud som har meddelats av åklagaren eller rätten. Detta gäller dock, enligt andra stycket, inte om beslutet är föremål för rättens prövning.

7 Straffbestämmelser

I 24 och 25 §§ KfL finns straffbestämmelser. I 24 § första meningen anges

- att den som bryter mot ett kontaktförbud med villkor om elektronisk övervakning döms för *överträdelse av kontaktförbud med elektronisk övervakning* till fängelse i högst två år och
- att den som i övrigt bryter mot ett kontaktförbud döms för *överträdelse av kontaktförbud* till böter eller fängelse i högst ett år.

I 24 § andra meningen anges att det i ringa fall inte ska dömas till ansvar.

I 25 § KfL anges att den som har meddelats ett kontaktförbud med villkor om elektronisk övervakning och som uppsåtligen eller av grov oaktsamhet hindrar att den elektroniska övervakningen kommer till stånd eller kan fortgå döms för *hindrande av elektronisk övervakning* till böter eller fängelse i högst ett år.

8 Dataskydd

I 26 och 27 §§ KfL finns vissa bestämmelser om dataskydd.

Inom ramen för undertecknads uppdrag som goodwill-ambassadör för Glöm aldrig Pela och Fadime (GAPF) under året 2020 påbörjades ett tvärvetenskapligt samarbete vid Karlstads universitet som fokuserar på frågeställningen – *Vad har högre utbildning med hedersrelaterat våld och förtryck att göra?* Samverkande ämnesdiscipliner är folkhälsovetenskap, juridik, lärarutbildningen och socialt arbete. Forskarsamarbetet har under denna relativt korta tid utmynnat i en antologi.

Syftet med denna antologi är bland annat att uppmärksamma och bidra med kunskapsstöd om det nya examensmålet i högskoleförordningen gällande mäns våld mot kvinnor i nära relationer. Fokus är att ge en övergripande bild av hedersrelaterat våld och förtryck, samt att bidra med kunskaper om våldets uttrycksätt och dess konsekvenser. Antologin utgår från de drabbades perspektiv.

I boken ges handfasta råd till de universitetslärare som ansvarar för undervisning och examination rörande mäns våld mot kvinnor i nära relationer i högre professionsutbildning. Exempelvis lärare, jurister, sjuksköterskor, psykologer, tandhygienister och socionomer. Boken vänder sig till studenter i högre utbildning. Boken vänder sig också till yrkesverksamma som möter utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck. Boken är även lämplig för beslutsfattare, för forskare och de som ansvarar för att utarbeta riktlinjer och handlingsplaner på området för mäns våld mot kvinnor, inklusive hedersrelaterat våld och förtryck.

Redaktör för antologin är Marie Karlsson-Tuula, professor i civilrätt. Övriga författare är Helén Olsson, universitetslektor i socialt arbete, Carolina Jernbro, universitetslektor i folkhälsovetenskap och Nina Thelander, universitetslektor i pedagogiskt arbete och prodekan för lärarutbildningen, samtliga verksamma vid Karlstads universitet, samt universitetslektor Annika Norée, docent i straffrätt vid Stockholms universitet.

Marie Karlsson-Tuula är professor i civilrätt på Handelshögskolan vid Karlstads universitet tillika gästprofessor vid Örebro universitet.

gapf.

Antologien är utgiven av Karlstads universitet i samarbete med GAPF
ISBN 978-91-7867-186-1 (tryck)
ISBN 978-91-7867-187-8 (pdf)